

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

**ДИПЛОМНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО)
РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

на тему:

**«Архівно – кримінальні справи як
першоджерело вивчення репресивної політики
радянських органів влади проти українців 1920 –
1980 - х рр.»**

студентки IV курсу, групи СОІ-41
предметної спеціальності
014.03 Середня освіта (Історія)

Івасюти Юлії Василівни

Керівник:

Єгрешій Олег Ігорович

кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Міщук Андрій Іванович

кандидат історичних наук, доцент

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Декомунізація як публічний процес розсекречення архівно-кримінальних справ.....	7
РОЗДІЛ 2. Архівно-кримінальні справи доби СРСР (1920–1980-х).....	21
2.1. Оглядова характеристика АКС міжвоєнної доби.....	21
2.2. Основні тенденції архівно-кримінальних справ 1940–1950-х рр.....	29
2.3. Переслідування дисидентського руху в 1960–1980-х рр. мовою архівно-кримінальних справ.....	38
РОЗДІЛ 3. Особливості використання архівних першоджерел у підручниках з історії України для 10 і 11 класу.....	46
РОЗДІЛ 4. Методика роботи з матеріалами кримінальних справ на уроках історії в старших класах	55
ВИСНОВКИ	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	71
ДОДАТКИ	86

ВСТУП

Актуальність обраної теми. Тридцять чотири роки тому впала залізна завіса радянської окупації і Україна 24 серпня 1991 р. поновила свою незалежність. Однак, її справжню ціну ми відчули 24 лютого 2022 р. і тяжко платимо у захисті Батьківщини вже цілих 3 роки у надскладній повномасштабній війні з росією. Ми вкотре змогли переосмислити своє теперішнє, надскладне минуле і перспективне майбутнє з кількома можливими сценаріями завершення 11-тилітньої війни.

Особливо це стосується поглядів на те, чим ми активно займаємось останніх 36 років – декомунізацією та деколонізацією громадсько-культурного простору в Україні. Серед тих питань, які є найбільш чутливими і наболілими є доступ до колекцій позасудових архівно-кримінальних справ радянської епохи. Як в добу визвольних змагань 1917–1923 рр., так і в міжвоєнний час, в лихоліття Другої світової війни (1939–1945) та у вкрай нелегкі роки другої радянської окупації (1945–1991) нашим рідним і близьким доводилось як бути під наглядом КДБ, так і бути жертвою відвертих репресій з боку системи. Більша частина репресованих українців майже не залишили за собою спогадів про своє тоталітарне минуле. З появою окремого закону України про доступ до архівів карально-репресивних органів влади від 9 квітня 2015 р. більшість невідомих сторінок такої історії стали доступними для пересічного користувача і в першу чергу – для студентів.

Актуальність даної роботи підсилюється тим, що в масштабах сучасної повномасштабної війни з росією, коли доступ до архівно-кримінальних значно погіршився і частина архівів була знищена ворожими обстрілами важливо, щоб у сучасної учнівської молоді було чітке розуміння того як, чому, коли і за яких реальних причин українці зазнавали репресій в реаліях «червоного раю» в 1920–1980-х рр.

Об'єктом дослідження виступають архівно-кримінальні справи як першоджерело вивчення репресивної політики радянських органів влади проти українців 1920–1980–х рр.

Предмет дослідження – матеріали архівно-кримінальних справ як першоджерело про радянські репресії проти українців в 1920–1980-х рр., а також формування методологічного інструментарію для роботи з таким корпусом джерел на уроках історії в школі.

Мета дослідження – розглянути проблему радянських репресій проти українців в 1920–1980-х рр. на прикладі архівно-кримінальних справ задля формування методики їх вивчення як історичного джерела на уроках історії в школі.

Виходячи з поставленої *мети* авторка бакалаврської роботи ставить перед собою наступні завдання:

- дослідити процеси декомунізації в Україні в 1989–2024 рр. як якісно новий етап у доступі до архівно-кримінальних справ тоталітарної епохи;
- проаналізувати основні причини, хід та наслідки радянських репресій 1920–1980-х рр. проти українців на основі архівно-кримінальних справ;
- виокремити методичний інструментарій для роботи над даною темою на уроках історії в школі.

Джерельна база: у даній дипломній роботі в ході дослідження використано низку джерел та доробків історіографії. Зокрема, корпус джерел в роботі представлений переважно архівно-кримінальними справами 1920 – 1980-х рр. радянської доби в Україні, в т.ч. з ф. 6 ГДА СБУ [1–11], ГДА СБУ в Чернівецькій області [12], ДАІФО [13–14], ДАЛО [15–16], ДАТО [17], а також з ф. 263 ЦДАГОУ [18–20], записані нами інтерв'ю у експертів по декомунізації і людей з багатим досвідом роботи в архівах спецслужб [23–25], вітчизняне законодавство щодо декомунізації та деколонізації, яке також зачіпає проблему доступу до архівів карально-репресивної системи [26–35].

Стан наукової розробки: Історіографія обраної нами теми презентована найбільш вагомими доробками дослідників, які вивчали її в 1990-х – 2020-х рр. Зокрема, в перелік опрацьованих праць лягли доробки таких дослідників як С.Білокінь [37], О. Бонь [38], С. Борчук [39], Р. Давидюк [42], Т. Дем'янчук [43], О.

Єгершій [44–48], Р. Ковтало [63], праці Ю. Шаповала у співавторстві з В. Пристайком [65–66] та В. Золотарьовим [73] і ін. Методологічно роботу підсилили дисертації Л. Бабенко [111] і В. Василенко [112] щодо архівно-кримінальних справ як вагомих джерел у досліджуваній кожним із дисертантів період. Для написання методичних розділів були використані доробки В. Власова [100–101], Н. Войтович, Л. Імбіровської-Сиваківської Л.А. [102], О. Пошетун [107], Н. Яковенко [110] і ін. методичних посібників та наукових статей.

Методи дослідження складають принципи та методи дослідження. При написанні роботи авторка дотримувалася принципів історизму, всебічності, об'єктивності, системності, узагальнення та порівняння. В роботі використовуються наступні методи: дедуктивний, коли власні положення виводяться із загальних; аналізу, при якому загальне положення ділиться на складові частини; синтезу, який полягає в проведенні дослідження в цілому, на основі об'єднання пов'язаних елементів в єдине ціле.

Наукова новизна дипломної роботи полягає в тому, що авторкою дослідження здійснена спроба комплексно проаналізувати, систематизувати і узагальнити матеріал про специфіку архівно-кримінальних справ доби радянської тоталітарної системи в Україні як джерела репресій проти українців в 1920–1980-х рр. і сформулювати відповідну методику їх вивчення на уроках історії в школі та в позаурочний час, в тому числі – в конкурсній системі МАН.

Апробація. Результати проведеного в рамках дипломної роботи дослідження були апробовані в ході проведення 12 конференцій регіонального, всеукраїнського і міжнародного значення. Зокрема, це було зроблено в ході міжнародної наукової конференції The 11th International scientific and practical conference “Modern research in world science” (January 29-31, 2023) SPC “Sci-conf.com.ua” – матеріали виступу були опубліковані в збірнику матеріалів від цієї конференції; «Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє» (м. Черкаси, 20 квітня 2023 р.) та була опублікована в збірнику матеріалів даної конференції; Всеукраїнська студентська науково – практична конференція «Дніпровські історичні читання» (м. Дніпро, 20 квітня 2023 р.) – доповідь була опублікована у

збірнику; Звітна наукова конференція студентів підсекції історії України і методики викладання історії (м. Івано – Франківськ, 2023, 2024 р.), виступ на Всеукраїнській науковій конференції «Четверті Грабовецькі історичні читання» 4 грудня 2023 р; Міжнародній науковій конференції студентів та аспірантів «Україна – НАТО: спільні безпекові виклики (до 75-ї річниці підписання Північноатлантичного договору)» (м. Ужгород, 05.04.2024); Всеукраїнській студентській науково – практичній конференції «Регіональні студії Української історії» (м. Вінниця, 11 квітня 2024 р.); Міжнародній науково – практичній конференції «політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри» (м. Івано – Франківськ, 25 – 26 квітня 2024 р.); Міжнародній науковій конференції «Наукові горизонти ХХІ століття: мультидисциплінарні дослідження» (м. Ужгород, 16-17 травня 2024 р.), у II-й Міжнародній науковій конференції «Ціна свободи: від Української революції 1917 – 1921 рр. до російсько-української війни». Київ, 22 – 23 листопада 2024 та ін.

У квітні 2022 р. в авторки дипломної було взято три інтерв'ю стосовно вражень від пересувної виставки «Комунізм = Рашизм». 8 травня 2025 р. на офіційних сторінках «Суспільне Івано-Франківськ» у соцмережах вийшов відеосюжет «Репресії та заслання у II світову: розповідь Юлії Івасюти про долю прабабусь» [див. додаток А]. Підсумки проведеної авторкою роботи є підсумованими у 12 наукових публікаціях [49–60], в тому числі одна з них – стаття у виданні категорії Б [54].

Практичне значення отриманих результатів даної дипломної роботи полягає в тому, що її матеріали й узагальнення можуть бути використані для подальших досліджень у сфері досліджень радянських репресій в Україні в 1917-1991 рр., а також для навчально-виховного процесу у школі і закладах вищої освіти. Окремі фрагменти роботи можуть стати в нагоді краєзнавцям, літераторам, криміналістам, журналістам і т.д.

Структура роботи. Дана бакалаврська робота складається зі вступу, трьох розділів з трьома підрозділами, висновків, списку використаних джерел (112 позицій) та 4 додатка і 10 піддодатків.

Розділ 1. Декомунізація як публічний процес розсекречення архівно-кримінальних справ

Лихоліття сучасної повномасштабної війни вчергове змусило нашу націю переосмислити своє минуле. Мова йде не лише про сторінки доби Київської Русі, доби польського, литовського, молдавського, австро-угорського, кримсько-татарського і турецького панування, а й доби російської імперської та радянської окупацій. Саме крізь призму тієї спадщини, яку залишила нам попередня тоталітарна система ми і повинні глибше поглянути на зміни, які є життєво необхідними.

Це не лише зміни в соціально-економічній сфері, реформи безпекового, економічного, фінансового секторів або зміни у власному сприйнятті інформації в умовах відповідних маніпулятивних операцій ворога у соцмережах. В першу чергу йде мова про повернення громадському простору і вітчизняній публічній культурі втраченої ідентичності або ж формування її нових акцентів в умовах, які диктує військовий час. Серед таких проблем найбільш болючими для українців і держави в цілому є три – декомунізація, деколонізація та деокупація церковно-релігійного середовища з тенет російського православ'я в Україні.

Власне декомунізація для України є добре відомим явищем ще з часу реформ Горбачова в 1985–1991 рр. Як процес вона розпочалася зі Сходу – в 1989 р. м. Жданов було повернуто історичну назву Маріуполь, а в 1990 р. м. Ворошиловград та область відповідно повернули собі назву Луганська і Луганської області. В тому ж 1990 р. стало очевидним, що СРСР перебуває на межі розпаду як імперія. За цих обставин 1 серпня в колишньому м. Червоноград (з 2024 р. – м. Шептицький на Львівщині) вперше в СРСР було повалено монумент на честь В.Леніна [50, с. 100].

Звісно, що ця історія згодом дала поштовх до такого явища як Ленінопад – тотального повалення монументів на честь «вождя Жовтня», яке мало місце в Україні в 1990–2021 рр. Однак, після анексії Криму та війни на Донбасі в 2014–2021 рр., а з 24 лютого 2022 р. – початку повномасштабної війни в низці окупованих н.п. ворогом насильно були відновлені або встановлені нові Леніни [60, с. 61].

Загалом, якщо ми говоримо про особливості декомунізації в Україні, то її можна розділити умовно на чотири етапи:

— перший етап тривав з 1989 по 1999 рр. і він є характерним як першою хвилею Ленінопадів, так і доволі широким перейменуванням вулиць та назв населених пунктів переважно на Заході, в центрі країни і частково на Донбасі;

— другий етап (2000–2012) ми можемо охарактеризувати як такий, де попри змінність президентів в Україні (Кучма-Ющенко-Янукович), була сильна противага між відродженням національної історичної пам'яті (в епоху Ющенка) та спробою влади за доби Кучми і Януковича загравати з Кремлем через спільне встановлення імперських маркерів на честь проросійських діячів з царської і радянської епох;

— третій етап як такий тривав з 8 грудня 2013-го по 27 січня 2021 рр. з частковим продовженням до січня 2022 р. і є характерним тим, що це є пік Ленінопаду в Україні та повній трансформації держави в сфері історичної пам'яті, відновленні соціальної справедливості щодо героїв ОУН і УПА, а також ухваленням окремого пакету декомунізаційного законодавства 9 квітня 2015 р.;

— четвертий етап декомунізації триває з 24 лютого 2022 р. по наші дні і відповідно він є одним із найважчих для нашої держави, оскільки переосмислення проблем історичної пам'яті полеглих у Другій світовій війні (1939–1945) з радянського боку, тотальна дерусифікація українського культурного простору з одного боку і насадження імперських ідолів на тимчасово окупованих теренах Півдня та Сходу України ставить наш культурно-інформаційний простір на нові рейки протистояння з Кремлем, його пропагандою та його спробами знищити українську національну ідентичність [50, с. 101–102].

Звичайно, що ми могли б як і в попередніх наших роботах, в тому числі і двох курсових дослідженнях, присвятити проблемі декомунізації великий обсяг аналізу та обговоренню наявного стану речей в цій сфері. Однак, все ж краще зосередимось на проблемі декомунізації як головному факторі впливу на доступність як до архівів силових структур в Україні, так і виробленні якісно нових досліджень архівно-кримінальних справ радянської тоталітарної доби (1917–1991).

До 1989 р. проблема архівно-кримінальних справ залишалась закритою темою для будь-якого історика. Проблема радянських репресій в тому ж СРСР розкривалась лише в тих рамках, які дозволялись офіційною владою. Після розкриття культу особи Сталіна і настання епохи відлиги за доби Хрущова, протягом 1954–1960-х рр. сотні тисяч людей були оправдані посмертно, були амністовані та відпущені з системи ГУЛАГ. Поряд з тим, в українському питанні ця проблема переросла у відверті кампанії по цькуванню та репресій проти українських дисидентів та правозахисників. Багатьох колишніх вояків УПА переслідували і навіть опісля їх амністії в 1953–1964 рр. Зокрема, сотенний УПА М. Симчич (1923–2023), який перебував в місцях відбуття трудового покарання з 1949 по 1963 рр. в Дубравлазі в Мордовії, з 1968 по 1985 рр. повторно відбував покарання за свою боротьбу проти окупантів і сумарно пробув в таборах 32,5 (!) зі ста років свого земного життя [63, с. 27–28].

Супроти колишніх вояків УПА ці репресії мали місце навіть в епоху Горбачова (1985–1991). До прикладу, остання смертна кара для колишнього вояка УПА Івана Гончарука (1922–1989) з Волині була присуджена 19 жовтня 1987 р. суддею Борисом Плахтієм. Даний процес зайняв 5 днів за доносом одного з місцевих жителів і відповідно судовий вирок було виконано 12 липня 1989 р. Посмертно І. Гончарука було реабілітовано національною комісією із реабілітації жертв політичних репресій 29 квітня 2021 р. Водночас в тому ж 2021 р. суддя-каратель Б. Плахтій домігся для себе підвищення пенсії до 202 тисяч гривень на місяць. Його ж дочка Інна в 2021 р. стала членом вищої ради правосуддя [92].

Безумовно, що такі випадки породжують ще більшу потребу у соціальній справедливості. Також, вони ставлять перед владою з боку соціуму питання про докорінну реформу судової системи, яка нам потрібна вже останніх 15-20 років існування держави. У випадку з декомунізацією та деколонізацією – цей кейс породжує і питання щодо позбавлення суддів-карателів надвисокої пенсії, конфіскацію майна в незалежності від його походження та оприлюднення таких дій сучасної держави перед широким загалом. Можливо, що розпочавши покарання таких суддів, ми можемо реалізувати і початки судових реформ ще в 2020-х рр.

Повертаючись до проблеми декомунізації як такої, яка дала доступ до архівно-кримінальних справ ОДПУ-НКВС-МДБ-КДБ, то перші кроки по передачі АКС з архівів КДБ у фонди обласних і центральних державних архівів відбулися на початку 1990-х рр. Де-юре це було регламентовано постановою Президії ВРУ № 1525-ХІІ від 9 вересня 1991 р. «Про передачу архівних документів Комітету державної безпеки України до державних архівів республіки». В межах цього акту з архівів КДБ в Києві та областях в 1990-х рр. було передано 1.5 млн справ, в тому числі 169 тисяч архівно-кримінальних справ радянської доби [42, с. 337–338].

У цьому значенні особливо багатою є колекція Центрального Державного архіву громадських об'єднань і україніки України (ЦДАГОУ) в м. Києві, де у фонді 263 «Колекція позасудових справ реабілітованих» станом на 1 листопада 2024 р. зберігалось 34049 справ від 1-2 до 5-6 томів на одну особу або на групу осіб. Ці справи надійшли до ЦДАГОУ згідно з вищезгаданою постановою ВРУ в 1991 р. Сам процес передачі цих справ зайняв період з 1991 по 1994 рр. За цей час у 263-й фонд ЦДАГОУ надійшли ті архівно-кримінальні справи, які розглядались у позасудовому порядку на осіб, яких було репресовано і через певний час реабілітовано у м. Києві та в межах Київської області. Дані архівно-кримінальні справи представляють собою документи позасудового слідства, в тому числі допити підозрюваних, постанови на арешт, акт про проведення особистого, квартирного та службового обшуку, протоколи очних ставок та опитування свідків, агентурні донесення на підозрюваних від мережі інформаторів радянських спецслужб, судові вироки, реабілітаційні матеріали і т.д.

На зберіганні у ф. 263 вищезгаданого архіву перебуває ряд архівно-кримінальних справ, які представляють інтерес для суспільства і першочергово для українських істориків. Серед них є сотні видатних представників української культури, священнослужителів, військових, політичних емігрантів, журналістів, шпигунів, літературознавців, науковців, державних і партійних діячів і ін. Серед них є справи на А. Кримського, О. Грушевського, Остапа Вишні (П. Губенка), В. Липківського, О. Букшованого, М. Старицько-Черняхівської, Ю. Коцюбинського, О. Волоха, С. Ратнера, В. Смиренка, С. Рудницького та ін. [38, с. 102].

Описуючи процес з передачі архівно-кримінальних справ з архівів КДБ, в тому числі у Києві на початку 1990-х рр. за постановою ВРУ № 1525–ХІІ, історик С. Білокінь стверджував, що в нім було достатньо проблем. По-перше, термін, який вказувався в постанові щодо процесу передачі справ (6 місяців) жодною з сторін не був дотриманим. Насамперед це було пов'язано з тим, що перші місяці існування незалежної держави не мали в собі пріоритету відходу від радянщини навіть у таких сферах культурного життя як архівна система та історична наука. По-друге, багато в чому перепорою став відвертий бюрократизм, який і досі ми спостерігаємо при подачі електронних запитів в низку архівів силових структур, в тому числі і на рівні областей. По-третє, С. Білокінь слушно зауважував, що у відання установ Укрдержархіву не потрапили ані справи реабілітованих співробітників ОДПУ-НКВС, ані колекції багатотомних справ супроти провідних партійних, культурних та юридичних еліт УРСР в 1920-1940-х рр. У приклад він наводить справи, які і нині є на зберіганні у ф. 6 ГДА СБУ, в тому числі на Л. Ахматова, М. Михайлика, В. Затонського, А. Хвилю, С. Щупака, М. Куліша та ін. [37, с. 54–55].

Проблема висвітлення радянських репресій через багатотомні видання, монографії і статті стала одним із ключових завдань для вітчизняних істориків в 1990-х – 2000-х рр. Попри те, що створювались численні видання, були опрацьовані сотні тисяч документів різного штибу і на їх основі навіть знімалися художні фільми, все ж це ремесло передбачалось лише для обмеженого кола осіб [61, с. 4]. Це стало наслідком того, що кожен із них мав свої зв'язки у системі СБУ і МВС або сам був ветераном органів внутрішніх справ, КДБ чи прокуратури [37, с. 57].

До прикладу, певну касту дослідників радянських репресій формували якраз колишні прокурори, слідчі КДБ та СБУ і окремі військові. Зокрема, колишні військові прокурори А. Амонс і Л. Абраменко активно досліджували долі своїх репресованих колег в 1920–1950-х рр. Їх спільному перу належить праця «Репресовані прокурори в Україні: документи, нариси, матеріали», яка зазнала кілька перевидань, в тому числі і в 2009 р. В коло їх досліджень також потрапляли і юристи інших спеціальностей, професій та навіть інших держав, які зазнали радянських репресій на території України [36, с. 5–12].

Активною дослідницькою діяльністю також займався заступник голови СБУ (1996–2004), генерал-лейтенант В. Пристайко – батько экс-глави МЗС України (2019–2020) і посла України в Сполученому королівстві (2020–2023) Вадима Пристайка. У співавторстві з В. Золотарьовим та Ю. Шаповалом ним було написано низку вагомих праць стосовно проблем радянських репресій супроти свідомих українців, в тому числі і про стеження ОДПУ за істориком М. Грушевським в 1920–1930-х рр. [65–66]. Тандем Ю. Шаповала з В. Золотарьовим приніс в українську історичну науку ряд вагомих праць і про виконавців радянських репресій в Україні. Найбільш вагомою працею з під пера цих істориків була праця про життєвий шлях очільника НКВС УРСР (1924–1930, 1934–1937) та співорганізатора Голодомору 1932–1933 рр. В. Балицького (1892–1937) [73].

Звісно, що до 2015 р. архіви каральних органів і справді перебували у доступі тих, хто був вигідним владі і відпрацьовував їх замовлення. До ухвалення відповідного законодавства дослідників поза державним привілеєм стикались з серйозними перепонами з боку системи. До прикладу, коли в читальному залі ЦДАГОУ 23 жовтня 1997 р. мала місце наукова конференція під «Архівно-слідчі справи репресованих: Науково-методичні аспекти використання», то більшість столичних дослідників резюмували, що реального доступу до потрібних їм АКС у них фізично не було. Зокрема, проф. Я. Калакура під час конференції зазначив, що великий масив документів каральної системи колишньої УРСР залишався поза доступом, що не дозволяло проводити реальні дослідження щодо винуватців радянських репресій і встановлення більш точної кількості жертв [37, с. 56].

Такий стан речей корелювався і зі станом проблеми за доби СРСР, коли доступ був ще важчим. Мало того, що доступ в радянські часи був мізерним, так і дозвіл на публікації документів мусив проходити сурову цензуру. Це виходило як через ідеологічний партійний контроль, так і в бажанні радянської влади зберегти для себе позитивний імідж в населення. Навіть попри те, що в 1950–1960-х рр. сотні тисяч людей були амністовані або повністю реабілітовані, розповідати правду про сталінські репресії 1920–1940-х рр. було неможливо. Таким проблемам книги не присвячували і тим паче не розповідали в ура-патріотичних фільмах [60, с. 60].

Початок публікації серії книг «Реабілітовані Історією» по регіональному принципу в 2002 р., яка активно триває і в 2020-х рр. дала можливість упорядкувати основний масив матеріалу про стан репресій, імена та прізвища репресованих, їх подальшу долю і стан реабілітації або ж її відсутність. Ініціатива СБУ, НАН України, Українського історико-просвітнього товариства «Меморіал» імені Василя Стуса та Всеукраїнською спілкою краєзнавців щодо утворення такої вагомої для держави багатотомної праці виникла в 1992 р. Попередньо з боку голови СБУ Є. Марчука, президента АН України Б. Патона та голови НСКУ П. Тронька було підписане звернення щодо необхідності роботи і подальшої реалізації проєкту «Реабілітовані Історією». Даний акт був лише формальністю для того, щоб 6 квітня 1992 р. ВРУ прийняла постанову № 2256-XII «Про підготовку багатотомного науково-документального видання про жертви репресій на Україні». В тому ж році постановою Кабміну № 530 від 11 вересня 1992 р. була утворена Головна редколегія для вищезгаданого проєкту, яку очолив П. Тронько [78].

Постанова АН України № 324 від 9 грудня 1992 р. визначила, що підготовка і видання багатотомної серії «Реабілітовані Історією» є одним з провідних наукових досліджень національної історії. Ця ж постанова передбачала створення міських, обласних і республіканських комісій для написання 2-4 томів цієї серії, а також заснування, фінансування та випуск спеціалізованого журналу «З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ». Власне журнал почав виходити в 1994 р. і станом на 2024 р. було випущено 58 номерів. Останній № журналу вийшов в другому півріччі 2022 р. і з того часу свою роботу не поновлював [64, с. 5]. Прикметно, що членом редколегії цього видання є і викладач нашого факультету — професор кафедри всесвітньої історії, доктор історичних наук С. М. Борчук [39, с. 240].

Протягом 2002 – 2023 рр. серія «Реабілітовані Історією» була випущена в кількості 137 томів (!). Дане видання є унікальним і фактично єдиним для пострадянського простору, адже відтворює короткі або розлогі біографічні дані про 700 тис. репресованих українців і представників нацменшин в окупованій радянцями Україні в 1917–1991 рр. Останнє видання серії (том № 137), яке побачило світ в 2023 р. стосується репресованих у м. Львів [81].

Саме завдяки такій книзі про Івано-Франківщину у двох томах, авторці вдалось встановити дані і про власну родину. Зокрема, інформація про репресовану в листопаді 1948 р. прабабусю Гнатюк Ганну Петрівну (1919–2000) була відображена у першому томі видання. Короткий біографічний абзац нагоду віднайти дані про освіту, місце проживання, дату арешту, офіційну версію обвинувачення, дату вироку і термін покарання за сфабриковану справу в 1949 р. через допомогу для воїнів УПА і відповідно – дату реабілітації (1991 р.). Також, в інформаційній довідці було зроблене і посилання на ф. 6. ГДА СБУ в Івано-Франківській області (ГДА СБУ ІФО) [80, с. 558]. Історію пошуку і віднаходження цієї вагової в дослідженні власного родоводу справи слід більш детально розглянути в наступному розділі нашої роботи.

Не менш вагомо відзначити і той факт, що попри наявність у вільному доступі в мережі і фізичного поширення через бібліотечні та приватні колекції серії книг «Реабілітовані Історією», повного доступу до матеріалів АКС рідні репресованих до 2015 р. і справді не мали. Проблема стояла не лише у відсутності спеціального закону, а й повільному режимі передачі архівних документів такого походження в інституції обласного і центрального державного рівнів. Окрім СБУ, такі ж масиви документів є і на збереженні в ГДА МВС, ГДА СЗРУ і в інших структурах. Однак, в умовах того, що в часи В. Ющенка стояв акцент на роботі щодо визнання в світі Голодомору 1932 – 1933 рр. в Україні, а при В. Януковичі відчувалась свідома радянська вітчизняної культури, вирішення проблеми АКС було перенесено до кращих часів [53, с. 95–96].

Завдяки Революції Гідності 2013 – 2014 рр. і початку російської агресії в Україні в лютому 2014 р., громадянське суспільство по справжньому оцінило роль і вагомість такого роду документів. Однак, обласні архіви СБУ в Луганську і Донецьку, а також архів Головного управління СБУ в АР Крим в м. Сімферополі були першими архівами, які і досі перебувають у ворожій окупації. Звичайно, що найбільш цінні АКС і інші документи радянських спецслужб до 2014 р. були вивезені на збереження у фонди ГДА СБУ в Києві. І все ж – після весни 2014 р. більша частина АКС Донбасу і Криму опинилась в руках окупантів [84].

При прийнятті Закону України № 316-VIII від 9 квітня 2015 р. «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» [17], активно враховувався досвід братньої нам Литви, де ця практика існувала ще з 2011 р. Зокрема, 12 травня 2011 р. Литовський центр досліджень геноциду і опору (LGGRTC) розпочав публікацію документів з фондів Литовського спеціального архіву про репресії в Литві в радянські часи (1940 – 1991). Це відбувалось в рамках прийнятих литовським сеймом 30 червня 2010 р. доповнень до Закону Республіки Литва «Про оцінку діяльності Комітету державної безпеки СРСР (НКВС, НКДБ, МДБ, КДБ)», який було ухвалено в 1998 р. Цікаво, що згідно норм цього закону экс-агентам КДБ до 2000 р. дозволялось добровільно і без кримінального переслідування зізнатись у своїй праці на тоталітарну машину. Як результат – 1200 жителів Литви зізнались у своїй співпраці з КДБ [89].

В українських реаліях вищезгаданий закон став новою можливістю як для досліджень власного родоводу, так і для початку пошуку правди про радянські репресії людьми будь-якої професії. Як і у випадку Литви, українці отримали можливість дізнатись інформацію про колишніх співробітників радянських спецслужб як у архівно-кримінальних справах, так і вивчати їхні особі справи. Тобто обмежень на персональні дані такого характеру вже не було. Люди, які не мали історичної освіти, але мали хист до науки чи науково-популярного жанру змогли вільно працювати як у читальних залах, так і замовляти кожен із томів АКС через систему електронних запитів.

З позицій 2024 р. нинішній очільник ГДА СБУ Андрій Когут згадував, що з прийняттям декомунізаційного пакету законодавства 9 квітня 2015 р. очікувалось [27–30], що українців вибудуватимуть кілометрові черги задля задоволення власних інтересів щодо радянських репресій. На щастя або на жаль – це все були ілюзії як істориків, так і архівних працівників. Звісно, що певний бум запитів архів пройшов в 2014–2015 рр. і опісля 2022 р. був змушений розширити свої можливості в 4 рази. Це відбулось як за сприяння канадських, чеських, німецьких і інших закордонних партнерів, які були серйозно зацікавлені у вивченні української тоталітарної архівної спадщини з фондів ГДА СБУ [82].

Про якість доступу до архівів колишнього КДБ в перший рік прийняття декомунізаційного законодавства найкраще свідчить соціологія. До прикладу, в ході проведеного співробітниками УІНП за каденції В. В'ятровича соціологічне опитування в 2015 р. засвідчило наступне. По-перше, три ключових архіви у Києві, де зберігається досліджувана нами проблематика у формі кілька десятків тисяч АКС були оцінені за трьома критеріями. Так наприклад за очікуванням відповіді на поданий запит ГДА СБУ було оцінено 4 балів з 5 можливих, ГДА МВС – 2,2, а ЦДАВО – 3,75 балів. За можливостями користувачів у використанні власних копіювальних апаратів ГДА СБУ отримав 4,2 бали, ЦДАВО – 2,5, в той час як ГДА МВС – 1,9. Доволі вагомим критерієм була якість обслуговування у кожній з трьох обраних архівних інституцій м. Києва – ГДА СБУ був оцінений 4,2 бали, ЦДАВО – 3,8 балів, а ГДА МВС – 2,25 б [86].

Звісно, що за час першого року роботи декомунізаційного законодавства, великий масив документів ще не міг бути описаним або належним чином оцифрованим. В рамках цього дослідження було встановлено, що відсотковому відношенні архівні установи працювати переважно у частково незадовільному режимі – 50,7 % респондентів. Водночас майже 35% користувачів проголосували за позначку «швидше добре». Однак, якщо говорити про інші моменти, які не врахував даний експеримент – значна частина українського населення сприймала декомунізаційне законодавство виключно як перейменування вулиць і демонтаж монументів, які символізували і пропагували цінності комунізму [55, с. 999].

Багато чого змінилось опісля фундації окремого ГДА при УІНП в 2019 р. Хоч станом на грудень 2024 р. ця установа так і не запустила власного електронного банку з архівно-кримінальними справами, то запущений в березні 2013 р. електронний архів Центру досліджень визвольного руху у Львові (ЕАЦДВР) якраз і виконував таку функцію. Уміщуючи на сайті в 2013-2016 рр. понад 23 тисячі документів, він ефективно здійснював допомогу з пошуком матеріалів про радянські репресії 1917–1991 рр. Це не лише архівно-кримінальні справи, а й подекуди особисті речі репресованих осіб. Станом на березень 2024 р. на сайті установи було понад 33 тисячі архівних документів [54, с. 845].

Проблема доступу архівно-кримінальних справ після 2015 р. є проблемою не лише в рамках ГДА СБУ. Справа в тім, що ця проблема охоплює також і ГДА МВС, і ГДА СЗРУ, а також їх філії в областях. На відміну від ГДА СБУ, архіви МВС і Служби Зовнішньої розвідки України поки що не налагодили якісного механізму щодо опрацювання запитів на отримання громадянами України і іноземцями архівно-кримінальних справ. Зокрема, під час записаного нами неопублікованого інтерв'ю з колишнім бійцем 102-ї бригади ТРО ЗСУ Євгеном Пронюком в листопаді 2024 р. нами було встановлено, що ГДА МВС ІФО (архів ГУНП ІФО) очолює «антирейтинг» щодо доступності архівів в нашій області. Ветеран війни щиро переконаний, що для вирішення даної проблеми потрібно утворити якісну співпрацю між ГУНП в ІФО, УСБУ в ІФО і ДАІФО, щоб 90% справ радянського часу були передані на баланс саме у архівосховище ДАІФО. Окрему частину матеріалів на думку Є. Пронюка слід передати на зберігання як у ГДА СБУ, так і до ГДА УІНП, де уже створені відповідні умови зберігання, оцифрування і оприлюднення на відповідних електронних платформах [25, арк. 2-3].

Схожим чином проблема з передачею особливо цінних монументів і військової атрибутики стосується об'єктів, які підпадають під дію Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 р. [26]. Тобто в ході декомунізації і деколонізації публічного простору в Україні, певний перелік монументів радянської доби та оригінальна військова техніка після демонтажу може потребувати належної музеєфікації.

До прикладу, даючи авторці цього дослідження інтерв'ю 17 січня 2023 р. головний громадський деколонізатор України Вадим Поздняков заявляв, що окремі пам'ятники радянської доби потребуватимуть належного зберігання в музеях. Водночас з його ж переконань танки Т-34 і інша військова техніка, яка символізувала Червону армію доби Другої світової війни (1939 – 1945) не варта переплавки, оскільки вона теж має історичну цінність [23, арк. 2]. Цієї ж думки 27 грудня 2022 р. дотримувався і інший наш співрозмовник – директор обласного музею визвольних змагань імені Степана Бандери Ярослав Коретчук [24, арк. 2].

Після 24 лютого 2022 р. ситуація щодо доступу до архівно-кримінальних справ вчергове зазнала змін. По-перше, значна частина українського наукового соціуму була змушена пропрацювати для себе пріоритетність щодо пошуку такого матеріалу. Масштабні втрати архівів в Чернігові і Херсоні проілюстрували той факт, що темпи оцифрування обласних архівів та передача архівно-кримінальних справ з регіональних управлінь силових структур потрібно збільшити у кілька разів. До прикладу, коли у березні 2022 р. у Чернігові ракетним ударом була знищена будівля СБУ, під її завалами згоріли 13 тисяч архівно-кримінальних справ (!). При ревізії визволеного від рашистів Державного архіву Херсонської області було з'ясовано, що ворог протягом березня – жовтня 2022 р. знищив або вивіз 45 % архівних справ, в тому числі і архівно-кримінальних [93].

В лютому 2023 р. голова Укрдержархіву і водночас экс-заступник директор ГДА СБУ Анатолій Хромов заявив, що це була найбільша архівна втрата в Україні. За останніми актуальними оцінками архівістів, втрати НАФ складають близько 1,5 % архівних документів різного походження і характеру. На думку А. Хромова, втрата таких документів – це також є відвертий злочин рашистів, які намагаються замести сліди свого тоталітарно-репресивного минулого в Україні [98]. Безумовно, що при створенні серії книг «Реабілітовані Історією», в тому числі і про чернігівців, основний масив довідкової інформації було внесено 8 книг. Однак, більш детально ознайомитись з протоколами допиту, судовими і позасудовими вироками, актами про виконання вироку (розстрільними списками) та іншими документами з АКС вже не вдасться з вищеописаних причин.

Щодо ситуації з доступом до архівно-кримінальних справ в м. Івано-Франківську можна зауважити наступне. По-перше, доступність АКС після 24 лютого 2022 р. у порівнянні з 2015–2021 рр. є набагато нижчою і дуже неякісною. Зокрема, архів УСБУ в ІФО є недоступним для пересічних користувачів ще з лютого 2022 р. по наші дні. Основною юридичною перепорою, яка стоїть перед дослідниками і родичами репресованих є дія обмежень військового стану, який постійно поновлюється з часу початку повномасштабної війни. Копіювання справ в обласних СБУ не здійснюється виключно з міркувань безпеки [54, с. 845].

По-друге, ми вже згадували вище, що архів при ГУНП в Івано-Франківській області (ГДА МВС у ІФО) не є доступним для користувачів від самого початку чинності декомунізаційного законодавства (2015). Попри спроби окремих івано-франківських істориків і суспільно-політичних діячів змінити цю ситуацію в 2015-2020 рр., керівництво ГУНП в Івано-Франківській області не зробило жодних кроків щодо вирішення цієї проблеми [53, с. 97].

І в той час як ГДА МВС у ІФО не робить жодних модернізацій і не відкриває свої фонди для дослідників, його керівництво у Києві робить як мінімум на 30 – 50 кроків більше. До прикладу, при відзначенні чергової річниці Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, 23 листопада 2024 р. керівництво МВС анонсувало унікальний архівний проєкт – електронну мапу з понад тисячею архівно-кримінальних справ з фондів ГДА МВС і його філій в регіонах про канібалізм в ті тяжкі роки [88].

По-третє, усі ті можливості, які і зараз надає Державний архів Івано-Франківській області є найбільш доступними для користувачів архіву в регіоні. Зручність і комфорт в читальному залі, а також доволі оперативна передача справ у користування з фондів у руки користувачів залу є основними перевагами ДАІФО при дослідженні архівно-кримінальних справ. Завдяки тому, що наприкінці 2010-х – на поч. 2020-х рр. кілька тисяч томів архівно-кримінальних справ були передані з фондів ГДА СБУ ІФО у ДАІФО, 20 січня 2023 р. авторка даного дослідження змогла ознайомитись зі справою своєї прабабусі [59, с. 194 – 195].

Поряд з цим, є і певні недоліки в роботі ДАІФО. Зокрема, відсутність роботи сховища у період з 12-ї години по 13:00 є дещо проблемним для тих, хто намагається по максимуму використати вільний від роботи час у період з 9:00 по 14:00. Також, доволі дорогі націнки на надання архівних послуг ДАІФО в області сканування документів зменшує попит серед потенційних замовників. До прикладу – замовлення справ у центральних державних архівах є набагато дешевшим і в певній мірі пільговим у порівнянні з ціновою політикою головного архіву області. Не варто забувати і про те, що в окремих справах є сліди втручання сторонніх осіб, в тому числі – відсутність речових доказів, фотографій і інших речей з пакетів (конвертів) з особистими документами репресованих [50, с. 104–106].

При анонсі в листопаді 2020-му р. офіційного проєкту «Український мартиролог ХХ століття» з'явилась можливість для пошуку інформації про 139 701 репресованого українця і представників нацменшин (станом на грудень 2024 р.). Щомісячно інформація наповнюється новими даними з ЦДАГОУ і обласних архівів, які є у підпорядкуванні Укрдержархіву. Поряд з цим, база не враховує інформації як мінімум про ще 550 – 600 тисяч жертв радянських репресій в Україні. Інформація про них і досі є на зберіганні у силових структур. Відсутність запуску роботи ГДА УІНП у тім режимі, який було обіцяно в 2018–2021 рр. є суттєвим недоліком роботи УІНП як інституції опісля перезапуску в 2014 р. [43, с. 96–99].

Отже, ми можемо констатувати той факт, що до 9 квітня 2015 р. українським дослідникам, родинам репресованих в радянську добу українців і іноземцям з боку цивільних архівів і схожих інституцій у силовому секторі створювались численні перепони та штучні обмеження. Неврегульований статус архівно-кримінальних колекцій, відсутність декомунізаційного законодавства та відверта корумпованість чиновників і силовиків суттєво занижувала якісні можливості досліджень про радянські репресії проти українців в 1917–1991 рр. Поряд з цим, силові структури за сприяння адміністрацій Президента України, ВРУ, КМУ і інших органів влади утворили цілі касти істориків та інших дослідників архівно-кримінальних справ. Пишучи замовлені владою книги або окремі серії книг, провладні історики формували те бачення проблем радянських репресій в Україні, які вписувались у тодішню повістку дня.

Революція Гідності 2013–2014 рр. і початок агресії росії проти України в 2014 р. розпочала нову сторінку досліджень та боротьби за якісний доступ до архівів колишнього КДБ. Ухвалення 9 квітня 2015 р. 4 законів для декомунізації України в публічному, ідеологічному і що важливо – в юридичному масштабі стали тими каталізаторами, які зняли останні перепони у доступі до АКС. Однак, ряд архівів силових структур, в тому числі регіональні архіви МВС і СБУ, а також ГДА СЗРУ утворюють десятки, якщо не сотні перепон щодо отримання доступу до АКС історикам і родичам репресованих. Опісля 24 лютого 2022 р. утворились чергові перепони для доступу до АКС, але з'явилися і нові електронні портали з ними.

Розділ 2. Архівно-кримінальні справи доби СРСР (1920–1980-х)

2.1. Оглядова характеристика АКС міжвоєнної доби

Архівно-кримінальні справи радянської доби є одними із найвагоміших джерел про тоталітаризм на території України у період з 1917 по 1991 рр. Якщо ця хронологія для Наддніпрянщини є актуальна протягом вищевказаних років, то для Галичини і Волині це 1939–1941 та 1944–1991, для Буковини – 1940–1941 та 1944–1991, а для Закарпаття цей вимір охоплює 1944–1991 рр. Через вміст та характер документів з АКС, ми міряємо зміну пріоритетів у пошуках системою ворога, опонента, небажаного свідка, конкурента, а також ідейні і політичні мотиви задля переслідування зайвих у «радянському раї».

Поряд з цим, саме ствердження про початок більшовицьких/радянських репресій в 1917 р. є не зовсім коректне, адже більшовики розпочали наступ на Україну лише у січні 1918 р. і змогли зайняти Київ 8 лютого 1918 р. В ході кривавих репресій у лютому 1918 р. за різними даними загинуло до 5 тисяч осіб різних станів і національностей. Одним із тих, хто юридично оформляв ці звірства був син колишнього київського приватного повіреного (адвоката) Соломона Ахманицького Лев. Вже в 1920–1930-х рр. його знатимуть як Лева Ахматова – жорсткого молодого чоловіка, котрий у сфальсифікованих ЧК-ОДПУ кримінальних справах на суді вершив «революційну законність». Невипадково з його головування у слідчій комісії, яка виносила завідома готові вироки на розстріл у лютому 1918 р. в Маріїнському палаці і у Лук'янівській тюрмі (тепер СІЗО № 13 в м. Київ) і розпочалась ціла ера фальсифікаторських процесів 1920-1930-х рр. [37, с. 61].

Саме Лев Ахматов як заступник Київського окружного прокурора М.Михайлика в березні 1924 р. брав участь у сфальсифікованому слідством судовому процесі у справі «Київського обласного центру дій». В якісь мірі ця справа була попередником Шахтинської справи (1928) і Спілки Визволення України (1930), де зокрема в останній з боку генпрокуратури головував М. Михайлик. Ці два діячі нерозривно між собою співпрацювали у формування образу

«ворога народу» в Україні в 1920-1930-х рр., за що і отримали свій бумеранг в 1937 р. [36, с. 87].

Чим власне цікаві справи на М. Михайлика і Л. Ахматова? По-перше, обидві вони заведені в другій половині 1936 р. – справа Л. Ахматова була розпочата 1 серпня [1, арк. 2], а М. Михайлика – 2 вересня [2, арк. 2]. Перший був арештований в Києві 1 серпня 1936 [1, арк. 10], другий – в Сталіно (Донецьку) 3 вересня того ж року [2, арк. 12]. Кожен із арештів був санкціонований прокуратурою через попередні клопотання слідчих НКВС в Києві та Донецьку. Цікаво, що санкцію на арешт колишнього генпрокурора УСРР М. Михайлика підписував майбутній генпрокурор СРСР (1953 – 1981) Р. Руденко. Тоді ж він займав пост заступника прокурора Донецької області по спец. справам – тобто був одним із організаторів та виконавців сталінських репресій на Донбасі [2, арк. 2].

Окрім проведення особистого обшуку арештованих (вилучення у них особистих речей, в тому числі паспортів, посвідчень, партквитків, ручок, зброї і т.д. – Ю. І.), проводились обшуки в двох місцях – вдома та на робочому місці (в кабінетах). В окремих випадках обшук міг бути здійснений і на дачі арештованого. Слід зауважити, що окрім талонів (квитанції) про вилучене особисте майно підслідних при особистому, домашньому та службовому обшуках, в окремі бланки формувався на дві категорії – особиста зброя і «шкідлива» література. До прикладу, при обшуку помешкання Л. Ахматова у Києві і М. Михайлика в Донецьку слідчими НКВС у відповідних постановках були позначені маркерами «контрреволюційної» та «ідеологічно шкідливої». У даному випадку йшла мова про книги М. Грушевського, М. Скрипника, Л. Троцького, Л. Каменєва, Г. Зинов'єва, С. Єфремова та ряду інших партійних і громадсько-культурних діячів України та росії першої третини ХХ ст. Під маркер ставились навіть ті книги, які були видані у Львові до початку першої світової війни (1914 р.) [1, арк. 14, 2, арк. 19].

Щодо анкет арештованих, то вони завжди представляли окремі документи (переважно на один аркуш), де слідчими збиралась вся основна інформація про арештованого, в т.ч. про: П.І.Б. арештованого (-ї), місце і дата народження, місце проживання, походження, професія, освіта, наявність чи відсутність радянського

громадянства, партійність, сімейний стан (в т.ч. опис повного складу сім'ї і П.І.Б., дати народження та місця проживання найближчих родичів) і т.д. [19, арк. 9].

Анкети також привертають увагу тим, що у справі могли бути не лише офіційний П. І. Б., а й справжні. Справа в тім, що в радянську епоху багато людей часто змінювали прізвища як через моду часу, так і виконуючи якісь військові або партійні завдання. До прикладу, якщо М. Михайлик по народженню насправді був Йосип Абрамович (встановлено через прізвище батька арештованого в анкеті – Ю. І.) [2, арк. 16 зв.], у Ахматова – Ахманицький (встановлено таким же чином) [1, арк. 10], то заміна імені Мойсея Давидовича Барона на Михайла Доріановича Барона в 1918 р. [18, арк. 11] мала за собою доволі цікаву історію.

Почнемо з того, що М. Барон в травні 1918 р. був скерований більшовиками в Українську Державу гетьмана П. Скоропадського на підпільну роботу. Для того, щоб не бути викритим державною вартою, український єврей з с. Ходорків на Житомирщині отримав документи на Михайла Барона – російського юриста Доріана Барона, який на момент народження сина (1894 р.) проживав в м. Статфорд у Великобританії. Буцім-то за цими ж документами він закінчив Бернський університет в Швейцарії, а в 1917 р. повернувся в російську імперію, де закінчив школу прапорщиків в м. Вільно (суч. Вільнюс – столиця Литви). З РІА був демобілізований влітку 1917 р. в чині підпоручника. Така легенда і справді підходила підпільнику, адже він непогано знав англійську мову, яку вивчав до революції з ціллю емігрувати в США. Ще одна вагома причина такої легенди для підпілля – в добу Гетьманату іноземці в Києві та інших місцях майже не перевірялись. Влада Української Держави була доволі ввічливою до іноземних громадян, що і могло сприяти потрібному маскуванню [18, арк. 21–22].

Окрім звичних квитанцій та інших талонів про прийняте на облік або реалізоване через відповідні структури органами НКВС майно арештованих, особливу увагу привертають до себе списки вилученої зброї. Вона могла бути як службова, так і особиста (нагородна чи мисливська). До прикладу, у списку про вилучену в чотирьох громадян зброю в Донецьку та області станом на 22 жовтня 1936 р. М. Михайлика було вилучено пістолети системи Маузера (з золотою

монограмою), Браунінга і двоствольна мисливська рушниця (з золотою монограмою), а також футляри та інструменти для чистки зброї [2, арк. 8].

У тому ж списку у Ф. Новаша – 3 пістолети різних систем, мисливська рушниця та малокаліберна гвинтівка, Ф. Вайсберга – 2 пістолети, С. Шаєва – один пістолет системи Наган [2, арк. 8]. Що цікаво, то опісля реабілітаційних процесів 1950-1960-х рр. в окремих випадках зброя або компенсація її вартості якщо не поверталась до самого господаря, то радше до його нащадків або дружин. До прикладу, особиста малокаліберна гвинтівка М. Михайлика не була повернута родичам, але була повернута 7 квітня 1958 р. грошова компенсація її вартості, як і за інші особисті речі арештованого на загальну суму в 1670 крб. [2, арк. 491].

Оглядаючи проблему протоколів допитів 1920–1930-х рр., то можна побачити певну зміну пріоритетів у пошуках ворогів слідчими. До прикладу, якщо при допиті 7 серпня 1920 р. экс-глави уряду УНР В. Голубовича слідчих цікавили його всі можливі контакти з міфічними масонами з Парижа, вищими чинами Білої гвардії і збереженні контактів з С. Петлюрою [5, арк. 15], то в ході допиту письменника Г. Епіка 17 грудня 1934 р. слідчі намагались вибити з допитуваного свідчення про буцім-то його участь в українському націоналістичному русі [3, арк. 3].

Допит кожної жертви радянського терору першочергово стосувався двох моментів – короткої автобіографії допитуваного. В ній допитуваний чи допитувана повинні були відповісти на ключові запитання щодо свого минулого – ким і де особа була до подій 1917 р., яка була її роль у визвольних змаганнях 1917 – 1923 рр., хто «вплинув» на те, аби вона стала «ворогом радянської влади». До прикладу, у допитах О. Затонської, яка була дружиною наркома освіти УРСР В. Затонського слідчими було знайдено підставу для арешту лише через те, що вона є дружиною арештованого экс-наркома [19, арк. 2–3].

У її допиті від 16 листопада 1937 р. стає відомо, що наприкінці 1918 – у січні 1919 рр. вона служила військовим лікарем в армії УНР. Оскільки петлюрівці вже не були трендом 1937 р. щодо репресій, органи НКВС намагались зрозуміти якими були зв'язки О. Затонської з друзями її чоловіками у вищих партійних і вищих

командних постах РСЧА, в т.ч. з В. Примаковим, Й. Якіром, Я. Лівшицем, Г. П'ятаковим і ін. У своїх відповідях О. Затонська змогла засвідчити тільки те, що з сім'ями цих діячів у них були виключно дружні відносини [19, арк. 14–16].

У допиті від 3 вересня 1938 р. Затонська була допитана вдруге і будь-які «контрреволюційні» контакти як з чоловіком, так і з його оточенням заперечила. Так само вона заперечувала і будь-яку участь в антирадянських організаціях в усіх запитаннях слідчих, навіть коли заради контрольного пострілу вони застосували тиск. Зокрема, слідчий намагався акцентувати на тому, що допитувана говорить йому «неправду» [19, арк. 21 – 23]. Однак навіть те, що вона фактично відріклась від свого чоловіка не врятувало її від присудження особливою нарадою при НКВС СРСР (трійкою) 28 вересня 1938 р. 8 років ув'язнення як члену сім'ї зрадника Батьківщини. Зауважимо, що термін відбуття покарання було відраховано від арешту 5 листопада 1937 р. [19, арк. 72]. Олена Затонська була прижиттєво реабілітована військовою колегією Верховного суду СРСР 10 березня 1956 р. у зв'язку з відсутністю у її справі складу злочину [20, арк. 26].

Оглядаючи 12 томів справи проти митців Розстріляного Відродження, ми спостерегли, що кожен із них – це велика колекція допитів якщо не з самої справи, то з супутніх або дотичних до неї. Оскільки процес СВУ 1930-го р. і справа УВО 1933 р. були ще на слуху в українського суспільства в проекції того, що в 1932 – 1933 рр. Україна пережила Голодомор. Кожного з тих, хто його хотів зупинити – допитували в умовах тортур, засуджували до довготривалих термінів і згодом фізично знищували у географічно далеких краях від України [54, с. 844].

Що ж власне змусило українську творчу еліту перейти від співпраці з режимом до опозиційних настроїв і навіть відкритих протестів? По-перше, у допиті від 19 грудня 1934 р. письменник Гр. Епик стверджував, що подія, яка змусила його піти на відкриту конфронтацію з владою УСРР був голод на селі в 1932 р. З власних переконань Епик вважав, що саме політика радянської влади в Україні в сільському господарстві призвела до голоду в селі і вимирання українського селянства. Додатково на його світогляд після цієї події вплинули його колеги і письменники М. Яловий, М. Куліш і М. Хвильовий. З їх слів (якщо вірити чи не вірити

свідченням Епіка – Ю. І.), якщо голодомор 1932–1933 рр. відкрив очі селянству на сваволю Москви, то саме через українізацію підрастаюче покоління буде національно свідомим і порве з нею [3, арк. 11–12].

По-друге, на «зраду», а вірніше на зміну поглядів на внутрішню політику УСРР письменника Василя Вражливого (справжнє прізвище Штанько – Ю. І.) підштовхнули як події Голодомору 1932 – 1933 рр., так і переконання його найближчих друзів-літераторів В. Гжицького, О. Досвітнього, О. Вишні та самогубство М. Хвильового 13 травня 1933 р. У вигадану слідчими організацію В. Вражливого «завербував» Є. Плужник [4, арк. 160].

Опісля проведення від 2 – 3 в середньому, а в окремих випадках і 5-10 допитів, слідчі ОДПУ (згодом НКВС) у своїх обвинувачуваних висновках робили опертя як на витяги з допитів, так і на вагомі для себе моменти з очних ставок. Що вони собою являли? Насамперед – це звірка свідчень або перехресний допит між двома допитуваними в одній і тій же або в різних справах підозрюваних. Такі дії проводились задля того, щоб ідентифікувати підозрюваних, перевірити що вони знають один про одного, заперечити або підтвердити запитання слідчого та побачити реакцію кожного з учасників очної ставки і т.д. Безумовно, що ці речі носили лише умовний характер, але все ж вони зіграли свою роль у процесах реабілітації в правовому і партійному порядку в 1950–1960–х рр. [54, с. 846].

Здійснюючи огляд тому 5 із вищеназваної АКС резюмуємо, що переважна більшість допитів стосувалась проблеми вибиття з того чи іншого літератора необхідних слідству свідчень. Кожне із свідчень в незалежності від його фальсифікування слідчим було покликane до того, щоб засудити до довготривалих термінів або розстрілів як можна опозиційних творців. Так, не кожен з них міг бути умовним Андрієм Хвилею чи стати відвертим колаборантом як Павло Тичина. Однак, кожен допит супроти письменників з доби Розстріляного Відродження – це зібрання мозаїки на тему ворогів народу і колективного щастя. Як влада в Москві, так і їх спільники з ЦК КП (б) У не мали бажання вести чесну гру з будь-яким інакомисленням. Власне як українізація, так і створення будинку Слово у Харкові було лише приманкою для того, щоб Кремль зміг виявити потенційно небезпечних

для себе і альтернативних для народу поводитирів. Тому і ті події, які відбулись протягом 1933 – 1938 рр. – це яскравий приклад того, що ми вкотре не повинні шукати чергових порозумінь з росіянами. Вони не змінюються [37, с. 14].

Згадаймо, що у сумнозвісному урочищі Сандармох в Карелії лише протягом 27 жовтня по 4 листопада 1937 р. було знищено 1111 митців доби Розстріляного Відродження з України. Серед них були такі класики української літератури як М. Ірчан, В. Поліщук, Гр. Епик, М. Зеров, М. Куліш, Л. Курбас, В. Підмогильний, Г.Шкурूपій, М. Вороний, інтелігенти і науковці А. Крушельницький, С. Грушевський, С. Рудницький, діячі УНР, які повірили в червону українізацію (В. Чехівський, О. Волох, І. Сіяк, М. Любинський, В. Сірко) і ін. [74, с. 87].

Загалом, якщо 198 тис. 918 осіб стали жертвами репресій в ході сталінських репресій 1937 – 1938 рр. на території УРСР, то за 1917 – 1991 рр. число жертв радянських репресій в Україні за останніми оцінками складає понад 10 млн. осіб. Прикметно, що значну частину з них ще і досі доводиться реабілітувати обласним комісіям, які скеровують від кількох сотень до кількох тисяч заяв-бланків на місяць у національну реабілітаційну комісію при УІНП в Києві. З огляду на те, що доступ до архівів карально-репресивних систем у зв'язку з повномасштабною війною погіршився, ми все ж резюмуємо – для дослідників є ще над чим працювати. Це не лише написання власних чи колективних праць, а й що важливе – повернення чесних імен тим людям, у кого навіть не залишилось жодного нащадка [99].

Зауважимо, що більша частина тих, хто був реалізатором та виконавцем репресій 1920-х – 1930-х рр. в Україні не залишився в живих до 1941 р. До прикладу, не дожив до початку німецько-радянської війни 1941-1945 рр. лейтенант держбезпеки М. Д. Грушевський (1905 – 1937). В своєму допиті від 12 серпня 1937 р. своїм колишнім колегам він зазначав, що як справа родини Крушельницьких 1934 р., так і численні справи проти українських художників і інших митців носила ідею гучної провокації. Усіх тих, хто на думку ЦК КП (б) України міг просувати неvigідні гасла та ідеї в народ навіть через мистецтво – підлягали фізичній ліквідації. Саме через сфальсифіковані матеріали (як це і засвідчив л-нт. Грушевський – Ю. І.) і було арештовано видатного українського художника М.

Бойчука (1882 – 1937). Окремо Грушевський заявив, що знайдені в його квартирі копії протоколів допитів були написані самими арештованими, а усі запитання слідчих – замовлені партійною елітою [1, арк. 422 – 426].

Отже ми констатуємо, що архівно-кримінальні справи в тоталітарних реаліях 1918 – 1939 рр. стали нормою вже по закріпленню радянського режиму на Наддніпрянщині. Найбільш доступними для опрацювання є справи з ф. 263 ЦДАГОУ в режимі онлайн, які відображають причини, передумови і наслідки радянських репресій у Києві та Київській області. Значну частину матеріалів для написання даного підрозділу дослідження нами було взято у колег по спеціалізації або ж замовлено окремими запитами в ГДА СБУ. Зауважимо, що якщо справи 1919-го – 1920-х рр. є відносно невеликими (в середньому на 65 – 120 арк.), то справи опісля 1934 р. і до 1939 р. презентують собою якщо не один повноцінний том і контрольно-наглядову справу, то повноцінні 4-6 або і 12 томів як на одну людину, так і на цілу групу осіб, які підлягали відправці в ГУЛАГ або розстрілу.

Опрацьовані нами матеріали АКС як на радянських військових та державних діячів, так і на українську творчу еліту доби Розстріляного Відродження показують, що більша частина допитів свідків і очні ставки – відверта і замовна фальсифікація співробітників ЧК-ОДПУ-НКВС. По-справжньому можна довіряти лише анкетним даним і протоколам обшуку вдома та на робочому місці, де можна реконструювати біографічні дані жертви, її домашній і робочий побут, склад родини на момент арешту, географія проживання найближчих родичів, інформація про соціальне походження, освіту, професію до 1917 р. і після 1917 р., військове звання і т.д.

Якщо в 1930-1935 рр. більша частина вироків стосувалась висилки в табори в Карелії чи в Сибір, то в 1937 р. вони підписувались попередньо зі сталінських списків на розстріл. Неважливим яке було походження людини, її заслуги перед Кремлем чи авторитет у соціумі – вона так чи інакше підлягала ліквідації і тому мало кому пощастило вижити у ті кроваві роки.

2.2. Основні тенденції архівно-кримінальних справ 1940 – 1950-х рр.

1939 р. є точкою біфуркації в світовій і вітчизняній історії. В історії досліджуваної нами проблеми це і новий етап для появи радянських архівно-кримінальних справ в західних областях України, які були приєднані до УРСР в 1939 – 1944 рр. Якщо 1939 – 1941 рр. це фальсифікування справ проти священництва, членів ОУН, інтелігенції, колишніх польських і румунських чиновників, військових та культурно-громадських діячів, вимушених емігрантів з держав, які були окуповані Третім Рейхом в 1938–1939 рр., то 1944 – 1950-ті рр. – є етапом відвертої боротьби каральної системи проти націоналістичного підпілля. Осягнення того як вони реалізовувались, чи були зміни у веденні слідства у порівнянні з 1920–1930-ми рр., чи були частими смерті кари і чому багато кому пощастило реабілітувати себе прижиттєво – саме це слід проаналізувати на даному етапі нашого дослідження.

Власне говорячи про першу радянську окупацію Галичини в 1939 – 1941 рр. і Буковини в 1940–1941 рр., для їх жителів вона найбільше запам'яталась через горнило червоних репресій. Якщо до грудня 1939 р. в Галичині репресії здійснювались переважно тими карателями, які були при РСЧА і прикордонних загонах, то з грудня того ж року це реалізовувалось за рахунок утвореної мережі обласних і райвідділів НКВС. Загалом, репресії першої радянської окупації на Заході України протягом 1939 – 1941 рр. мала на меті нищення невігідних для себе соціальних станів і пошук умовного ворога за тими ж лекалами, як і в 1933 – 1938 рр. Ворог жодним чином не зважав на національність – під один і той же каток карателів потрапляли українці, німці, поляки, євреї, вірмени, караїми, румуни, молдавани, чехи і ін. [37, с. 606].

За офіційною статистикою, в 1939 р. НКВС на Заході України арештувало 5 406 поляків, 2 779 українців і відповідно 1 439 євреїв; в 1940 р. статистика була вдвічі більша – 15 518 поляків, 15 024 українців та 10 924 єврея, а от протягом січня – травня 1941 р. – 5360 українців, 1058 поляків і 797 євреїв. Загалом, протягом 1939–1941 рр. було арештовано 21982 поляка, 23163 українця та 13160 євреїв [75, с. 292].

Загалом, кількісний та національний склад затриманих засвідчує, що в 1939 р. переважно під арешти потрапляли поляки – військові, представники владних структур, інтелігенція, а також особи, пов’язані з виробництвом і бізнесом. Українці зазнавали арештів у меншій мірі, переважно серед них були інтелігенція, дрібні підприємці та представники малого бізнесу, а серед євреїв арешти стосувалися здебільшого тих, хто займався бізнесом. У 1940 р. опір радянській владі з боку як поляків, так і українців посилювався, про що свідчить зростання кількості арештованих. У 1941 р. основна діяльність НКВС і НКДБ щодо організації нової хвилі репресій була спрямована проти ОУН. Зокрема, серед 757 в’язнів, розстріляних у в’язниці № 1 у Львові наприкінці червня 1941 р., 509 осіб (67 %) були українцями, 177 (23,3 %) – поляками, 53 (7 %) – євреями, 11 (1,5 %) – росіянами та 7 осіб (0,9 %) – представниками інших національностей [79].

Серед тих справ, які нам довелося опрацювати онлайн, була доволі велика колекція архівно-кримінальних справ Державного архіву Львівської області (ДАЛО). Звичайно, що для повного їх огляду може і не вистачити цієї дипломної роботи. Тому сфокусуємося на найбільш цікавих та вагомих моментах. До прикладу, у справі українського селянина, уродженця с. Городовичі Дрогобицької області Михайла Пащака (1914 – ?) на відміну від справ 1920 – 1930-х рр. є дактилоскопія (відбитки пальців арештованого), його фотопортрет на час арешту (у справах 1937 р. фотопортрет арештованого були рідкістю), а анкета арештованого зразка листопада 1939 р. містить лише 13 пунктів [15, арк. 4–6].

Зауважимо, що у порівнянні з справами 1919–1938 рр., у анкеті арештованого галичанина немає таких пунктів як професія до Жовтневої і після Жовтневої революції 1917 р., відсутні пункти про участь у подіях визвольних змагань 1917–1923 рр. чи у громадянській війні в росії (1917–1921). Однак, у анкеті в його протоколі допиту від 22 січня 1940 р. пункти про революцію 1917 р. і участь у військових діях 1917–1921 рр. таки присутні. Очевидно, що бланки НКВС у Львівській області і у Чернігівській, куди і був етапований М. Пащак мали певну різницю через специфіку затримань репресованих в кожному з регіонів. Привід для арешту М. Пащака – спроба незаконного перетину держкордону [15, арк. 12–15].

Якщо у М. Пащака був повід перетнути кордон між СРСР і Третім Рейхом для того, щоб провідати пораненого двоюрідного брата М. Кузю, польського полоненого, який перебував на німецькій частині м. Перемишль осінню 1939 р. [75, арк 40], то в Артура Шика (1888 –?) перетин нелегальний перетин кордону в тому ж році з боку Рейху був порятунком від нацистів [16, арк. 12]. Зокрема, на допиті від 13 жовтня 1940 р. у Львівським НКВС колишній викладач хімії А. Шик з м. Відень засвідчив, що в ніч з 10 на 11 листопада 1939 р. він спільно з групою біженців в 30 чоловік нелегально пересік кордон Рейху-Польщі в р-н м. Синява і через певний час дістався до Львова поїздом. Оскільки у Львові він рік жив нелегально, в чому і зізнався на допиті, перед ухваленням вироку колишній викладач хімії єврейського походження з Відня просив радянську владу надати можливість йому працювати по спеціальності в СРСР [16, арк. 13 зв.].

Як це не дивно, але радянська система не врахувала прохання колишнього віденського перекладача та постановою особливої наради при НКВС СРСР від 18 квітня 1942 р., Артур Шик був засуджений до 5 років виправних таборів. Термін ув'язнення у виправному таборі рахувався йому з 27 червня 1940 р. – тобто з моменту арешту у Львові [16, арк. 30]. Чи вижив А. Шик у таборі і зміг вийти на свободу? Невідомо. Згідно з постановою, яку ми згадали вище, А. Шик був евакуйований зі Львова влітку 1941 р. і осінню того ж року працював на одному з підприємств Волголагу на території Сталінградській області. Особлива нарада при НКВС СРСР у своїй постанові по справі А. Шика врахувала висновок обвинувачення від 13 жовтня 1940 р., який було складено ще у Львові [16, арк. 15].

Артур Шик як жертва нацистських і радянських репресій 1939 р. був оправданий президією Львівського облсуду 15 березня 1996 р. У постанові було зазначено, що перед незаконним перетином кордону Третього Рейху з СРСР, А. Шик був вивезений гестапівцями з м. Відень з великою групою євреїв (700 осіб) і був доставлений до держкордону. Згодом група була відпущена гестапівцями та розділилась. 30 осіб спільно з ним дісталось м. Синява і в ніч з 10 на 11 листопада 1939 р. перейшли кордон нелегально. На такій же основі А. Шик намагався вижити у Львові. Свідчення Шика по справі нічим не були спростовані [16, арк. 40].

Складу злочину в його справі не було і тому його було реабілітовано 15 березня 1996 р. Згодом, справа А. Шика спільно ще з багатьма справами схожими була передана з архіву УСБУ у Львівській області у фонди ДАЛО, де було створено окремий фонд. Станом на зараз справу можна переглянути як в читальному залі ДАЛО оффлайн, так і онлайн через е-ресурс цієї установи [16, арк. 40–42].

Якщо у випадку М. Пацака з Львівщини і А. Шика з Відня ще був хоч якийсь формальний повід для арешту, то у випадку арешту П. Затонського повід був ще більш абсурдним – служба в рядах польської армії. І справді – в 1917–1929 рр. П. Затонський з м. Гримайлів Тернопільської області служив у лавах польської армії (хоча ймовіріше з 1918 р., адже в 1917-му р. ще була Австро-Угорська імперія – Ю. І.). Свою службу він закінчив в ранзі сержанта польської армії і до 1939 р. отримував військову пенсію. Хоч і ця справа не містить жодних речових доказів, в ній все ж таки є фотопортрет арештованого Затонського П. І. [17, арк. 2–6].

Слідчі, які допитували декілька місяців П. І. Затонського в 1940 р. не змогли вибити з нього жодних потрібних їм свідчень. Так само нічого не дали і допити свідків П. Целка і А. Герзуна, які знали арештованого з нейтральної сторони. Тим не менш, це не було перешкодою для слідчих у висновку написати, що у справі є ознаки ст. 54 п. 13. КК УРСР («активна діяльність проти революційного руху при цараті та під час громадянської війни...») [17, арк. 19]. Відповідно до висновків слідства особлива нарада при НКВС СРСР у рішенні від 25 жовтня 1940 р. ухвалила ув'язнити П. Затонського як «соціально небезпечного елемента» до 8 років виправних таборів [72, арк. 23]. При перегляді справи в 1989 р. було з'ясовано, що П. Затонський ймовірно помер по дорозі до табору, адже акту про прибуття арештанта в табір немає. За результатами перевірки у цій справі, сержант П. Затонський був реабілітований 14 квітня 1989 р. [17, арк. 26 зв.].

Загалом ми бачимо, що ситуація довкола репресій 1939 – 1941 рр. була попередньо спланованою акцією радянців щодо формування нової соціальної картини на Заході України. Замість вивезених в Сибір або розстріляних, на їх місце намагались штучно завозити людей з різних республік СРСР. Ці заходи були потрібні для поступової русифікації регіону в рамках радянських реалій [94].

Німецька окупація, яка змінила радянську в 1941 – 1944 рр. не була порятунком від червоних репресій. Радше навпаки – це був такий же ворог, як і росіяни знищував неvigідні для себе соціальні категорії і окремо взятих діячів на місцях. Особливо це стосується євреїв, які в тій же Галичині фактично були знищені окупаційним режимом і лише небагатьом вдалось вижити в ті тяжкі часи. Також, цей окупант прагнув на максимум використати людський ресурс в своїх інтересах. До прикладу, так було з прабабусею авторки цієї роботи Шкварелюк Анастасією Василівною (22.12.1922 – 10.06.2008), яка була примусово вивезена як оstarбайтер в м. Готенман в Австрії 25 липня 1942 р. Незважаючи на те, що умови перебування на примусових роботах в Австрії були доволі м'якими (родина фермерів віднеслась до п. Анастасії доволі тепло – Ю. І.), все ж у 1945 р. вона прийняла рішення повернутись на Батьківщину. Завдяки віднайденим у ф. Р-2157 в ДАІФО даним у обліковій картці № 51944 було встановлено, що Анастасія (помилково записана як Надія – Ю. І.) Шкварелюк прибула з Австрії в рідне с. Петрів Обертинського (нині Івано-Франківського) району Станіславської (Івано-Франківської) області 30 червня 1945 р. [14, арк. 1].

Так, її доля є набагато кращою у порівнянні з тими 360 тис. українських оstarбайтерів Західної України і Наддніпрянщини, які протягом 1945 – 1950 рр. були відправлені в табори системи ГУЛАГ. Однак, доля її свахи і також прабабусі авторки цього дослідження Гнатюк Анни Петрівни (01.02.1919 – 20.05.2000) є набагато трагічнішою на фоні надважких радянських репресій 1940 – 1950-х рр. Вона вдовою з двома малолітніми синами в 1945 р. у зв'язку з загибеллю чоловіка – рядового 985-го стр. полку 226-ї стр. дивізії РСЧА Івана Онufрійовича Гнатюка (1911 – 1945) 2 лютого 1945 р. на території сучасної Польщі [13, арк. 62].

До свого арешту 2 листопада 1948 р. вона і справді активно допомагала українському національному підпіллю. За час слідства з 2 листопада 1948 р. по 24 березня 1949 р. їй кілька разів продовжували термін перебування під вартою. Попри те, що слідчі намагались вибити з неї свідчення про матеріальну допомогу воякам УПА в рідному селі і про постачання їх медикаментами, Анна Петрівна намагалась спростувати все та не видати повстанців [13, арк. 66].

За час позасудового слідства свідок у справі А. Гнатюк Скрипецька була вбита воїнами УПА як прорадянська коллаборантка, а свідки Васько і Біложук під страхом схожої участі побоялись давати свідчення в суді [13, арк. 70]. Згодом, у справі А. Гнатюк було винесено вирок – 10 років виправних таборів. Саме таке рішення ухвалила особлива нарада при МДБ СРСР 15 червня 1949 р. [13, арк. 73].

Влітку 1953 р. приймала участь у Норильському повстанні під проводом Є. Грицяка і Д. Шумука. Безпосередніх підтверджень у справі цього факту немає. Про це відомо лише з сімейних переказів авторки цієї дипломної. Поряд з цим, за час відбуття покарання у одному з таборів Норильська в 1949 – 1955 рр. табірним начальством була охарактеризована з позитивної сторони. Так, вона не брала участь у художній самодіяльності ув'язнених, але свою трудову норму виконувала повністю. Протягом 1954 р. А. Гнатюк неодноразово пише звернення у різні союзні інстанції (до ВР СРСР, генпрокурору СРСР Р. Руденку і ін.) з проханням про зменшення терміну покарання і про помилування [13, арк. 72, 84, 91].

Рішенням Центральної комісії по перегляду справ при МВС СРСР від 7 березня 1955 р. А. Гнатюк була звільнена з ув'язнення за рахунок скорочення терміну ув'язнення з 10 до 6 р. Її було звільнено з табору 28 березня 1955 р. [2, арк. 95]. В тому ж році А. Гнатюк воз'єдналась зі своєю родиною. Однак, історія довкола її зламаной долі не закінчилась. До прикладу, 29 січня 1974 р. вона звернулась до генпрокурора СРСР Р. Руденка з проханням видати дублікат про звільнення з табору для поновлення документів про робочий стаж. Також, вона просила і реабілітувати себе, адже вини у своїх діях в 1946–1947 рр. вона не бачила. 29 березня 1974 р. обласна прокуратура в Івано-Франківську відхилила заяву А. Гнатюк до подальшого розгляду у Москві [13, арк. 95–96].

В 1989 р. А. Гнатюк повторно намагалась поновити справедливість через заяву до обласної прокуратури, але знову ж таки – отримала відмову. І тільки 10 грудня 1991 р. Івано-Франківська обласна прокуратура на підставі ст. 1 ухваленого 17 квітня 1991 р. ВР УРСР Закону УРСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій» реабілітувала Анну Петрівну у зв'язку з відсутністю у її справі складу злочину. Довідку про це вона отримала 4 лютого 1992 р. [13, арк. 103–104].

Звичайно, що до вищезгаданого закону мало кому пощастило дожити з тих, хто боровся за українську незалежність або наближав її. За оцінками експертів, в боях з комунізмом в 1940 – 1950-х рр. загинуло 153 тис. осіб, а ще 134 тис. були заарештовані. Протягом 1930-х і 1944 – 1950-х рр. через політичні мотиви були засуджені 56 500 представників інтелігенції і священництва. Скільки з них пережило табори і скільки дожило до 1991 р. – сказати і зараз важко. На думку О. Єгрешія, архівно-кримінальні справи, які заводились на духівництво більшість справ є доволі однотипними – вони створювались за попереднім сценарієм зверху. Слідство безапеляційно мало довести «вину», якої насправді ніколи не було. З іншого боку, справи відтворюють повсякдення священників і є цінним джерелом для істориків, які треба співставляти з іншим корпусом джерел [46, с. 114].

Говорячи про проблему українського підпілля зауважимо, що тільки на сучасному етапі є нові методи для вивчення АКС цієї доби. На відміну від попередніх поколінь, в них немає надмірної героїзації і штучних образів героя, а головна місія – знайти правду. Особливо цікавим з огляду на останні тенденції в історичній просвіті є утворений у вересні 2024 р. «Проект Куш». Говорячи мовою архівно-кримінальних справ з фондів ДАІФО і ГДА СБУ в ІФО, проєкт, який створив студент 1-го курсу фіпмв спеціальності 014.03 середня освіта історія і колишній боєць 102-ї окремої бригади імені полковника Дмитра Вітовського ТРО ЗСУ Євген Пронюк, є унікальним як для сучасного історичного простору у соцмережах. На відміну від схожих історичних блогів у Facebook, він сконцентрований на проблемі утворення, функціонування, біографістиці і причинах ліквідації Самооборонного кущового відділу «Клубівці» №2 [91, с. 6].

Саме крізь призму архівно-кримінальних справ і спогадів слід вивчати не лише проблему діяльності ОУН та УПА, а й продовження цієї боротьби у таборах системи ГУЛАГ. До прикладу, отримана 23 лютого 2023 р. на запит авторки дипломної роботи АКС № 75524 з ф. 6 ГДА СБУ на Є. С. Грицяка (1926 – 2017) є чудовим джерелом як для вивчення проблеми співпраці членів ОУН-м з УПА на Прикарпатті в 1944 – 1949 рр., так і для вивчення проблеми Норильського повстання в травні – липні 1953 р. [11, арк. 265–267].

Його очільництво в протестах проти табірної сваволі і вимоги до перегляду всіх справ політв'язнів була однією з перших спроб після смерті Сталіна 5 березня 1953 р. добитись справедливості щодо незаконно засуджених в Сибіру. Хоч і повстання було остаточно придушене в серпні 1953 р., все ж певних поступок в'язні добились. Остаточно вільним він став лише в жовтні 1964 р. [11, арк. 392].

Звичайно, що до його справи є і багато запитань. До прикладу, відсутність у справі 256 аркушів (!), що засвідчено обліковим листом на справі під час її огляду співробітницею ГДА СБУ Ю. Харою 22 жовтня 2013 р. породжує різні версії стосовно такої проблеми. З одного боку – там могли бути невігідні як Є. Грицяку, так і для КДБ свідчення, які могли змінити чиюсь долю або відкрити справу через прихований кимось злочин. Не виключено, що ці аркуші були вилучені для окремої справи, яка ще досі може бути засекреченою [11, арк. 402]. Пошук втрачених аркушів, які можуть становити окремий том справи – це є те завдання, яке повинен виконати дослідник Є. Грицяка в майбутньому.

Завершуючи огляд справ 1940 – 1950-х рр. зауважимо, що боротьба або зневіра у комунізмі була як в борців в лавах УПА і ОУН, так і у пересічного населення. Особливо це стосувалось молоді, яка через необережність наприкінці 1940-х рр. прагнула знайти однодумців щодо незгоди з тоталітаризмом на Заході України. До прикладу, заарештовані у травні 1949 р. чернівецькі студенти Олена Турчин (1928 р.н.) та Ілля Столярський (1928 р.н.) на студентських вечірках хвалили дії УПА, співали національно-патріотичні пісні, а при обговоренні власних віршів – переконували своїх слухачів у тому, що у найближчій війні СРСР зі США переможе саме Америка [12, арк. 3, 47]. Правда це була чи ні, але у віршах, які стали речовими доказами у цій справі не було нічого «антирадянського». Радше навпаки – це була звичайна любовна лірика, яку писала О. Турчин [12, арк. 150].

За результатами слідства, яке цікавили тільки потрібні свідчення для гучної студентської справи, О. Турчин та І. Столярський були безпідставно засуджені 15 вересня 1949 р. Чернівецьким облсудом до 10 років виправних таборів з пониженням у правах на 3 роки. Зі свідчень І. Столярського, частина свідків у цій справі отримали по 25 років ув'язнення по ст. 51-10 ч. 1 [12, арк. 17].

З 10 років присуджених Столярському та Турчин років покарання, 5 квітня 1955 р. вони відбули 6 і через частковий перегляд справи – отримали амністію та були звільнені. 12 червня 1957 р. І. Столярський оскаржив справу, яка опісля перевірки прокуратурою була закрита в тому ж році. У своєму рішенні Верховний Суд УРСР № 2528 н-57 від 30 грудня 1930 р. повністю оправдав обох фігурантів справи і постановив, що у справі немає складу злочину [12, арк. 186–188].

Отже, в ході проаналізованих нами архівно-кримінальних справ 1939 – 1950-х рр., які були заведені на різних фігурантів у Львові, Станіславові, Тернополі та Чернівцях ми бачимо, що всі ці люди були безпідставно засуджені або схоплені за свою допомогу антирадянському руху опору. Усі ці люди стали випадковими або спеціально обраними жертвами радянського терору в Західній Україні. Основна мета цих заходів полягала в боротьбі з інакомисленням, винищенням непотрібних для режиму людей у соціумі, який штучно наповнювали русифікованим населенням з різних куточків СРСР.

Арештовуючи біженців і поляків в 1939–1941 рр. НКВС намагався нейтралізувати у соціумі будь-які антирадянські настрої, які згодом могли стати приводом до повстань та заклику до міжнародної боротьби з окупантом. Продовжуючи боротьбу з підпіллям в 1944 – 1950-х рр., радянська тоталітарна машина часто нищила як тих, хто чинив їй опір та їх однодумців (як і у випадку з прабабусею авторки), так і тих, хто міг очолити національний спротив в майбутньому.

Знищивши церкву як фундамент національної свідомості в Галичині, ліквідація і репресії супроти її вищого керівництва були необхідністю в умовах перетворення найбільш духовного краю України в черговий куток атеїзму. Ворог таким же чином намагався зламати молодь, яка не втративши у пам'яті національно-патріотичне виховання міжвоєнного часу ще жила мріями про вільну та незалежну Україну. Їхня емоційна необережність на вечірках ставала приводом для масових арештів студентів у великих містах Західної України. Те, що небагатьом з них вдалось оправдати себе до 1991 р. – це велика рідкість, яка не давала вибачень від системи, але давала можливість вижити в ній.

2.3. Переслідування дисидентського руху в 1960-1980-х рр. мовою архівно-кримінальних справ

В часи хрущовської відлиги 1950-х – поч. 1960-х рр. серед радянської дійсності з'явилась надія на докорінні зміни в державі. Хоч і відбулось «викриття» культу особи Сталіна на XX-му з'їзді КПРС в лютому 1956 р. і безліч жертв сталінських репресій 1920-1940-х рр. була виправдана Верховним судом СРСР протягом 1956 – 1960-го рр., цензура та тоталітарні методи управління державою нікуди не зникли. Розбіжності між декларованим і реальним призвели до того, що в тодішній дійсності відносно тих, хто не був згоден з лише з частковими, а не докорінними поступками від Кремля почали називати «дисиденти». Хоч і термін був давнім, його популярність стала можливою лише після 1956 р.

Хто ж позначався ним? В першу чергу – будь-які інакодумці і усі ті, хто не мав згоди з компартією і її керівництвом щодо зовнішньої політики СРСР, методів управління державою в сфері мовної політики, культури і ін. Особливо гостро ця категорія людей засуджувала проблему порушення прав і свобод людини. Актуальність цього питання посилилась завдяки зовнішнім чинникам – в тому числі через Угорську революцію 1956 р. та поширення в масах після 1963 р. декларації ООН 1948 р. «Загальною декларацією прав людини», яку в 1940-х рр. СРСР не підтримував. Додатковим стимулом для дисидентського руху в республіках СРСР стали криваві події у Чехословаччині 1968 р. Вони стали символом нескорених московськими комуністами чеських та словацьких патріотів, яких підтримала діаспора та міжнародна спільнота [70, с. 217].

В українському сегменті проблеми активісти порушували проблеми щодо обмежень у творчості, критикували стрімку русифікацію партапарату і чиновників, зросійщення культури і населення, піддавали критиці стрімку мілітаризацію СРСР в роки Холодної війни (1946 – 1991). За час свого існування, дисидентський рух мав 4 напрями: поборники самостійної держави Україна, правозахисники, релігійні дисиденти та національно-культурна опозиція. Кожен із цих напрямів є добре відомий через книги та документальні фільми, які і досі є популярними [95].

Діяльність поборників українського ненасильницького спротиву нам добре відома через імена таких борців як правник Л. Лук'яненко, брати Горині, В. журналіст Чорновіл, недавно спочилий С. Хмара, вчителька О. Мешко, поет В. Стус, син командуючого УПА Р. Шухевича Юрій, філософ М. Руденко, генерал-майор П. Григоренко і ін. В 1960-х рр. ці люди боролись за незалежність шляхом створення підпільних спілок, написанням прогресивної лірики (В. Симоненко, Л. Костенко, В. Стус і ін.) та критичної прози (І. Дзюба, В. Чорновіл, В. Мороз), яка не друкувалась офіційно, а поширювалась через самвидав. Великий чинник був саме в конкретних діях та ідеях. До прикладу, утворення Українсько робітничо-селянської спілки Л. Лук'яненка в 1959 р., який обґрунтовував право України на вихід з УРСР в законний юридичний спосіб, виступ В. Чорновіла, І. Дзюби та В. Стуса в київському кінотеатрі «Україна» у вересні 1965 р. на прем'єрі «Тіні забутих предків», існування Українського Національного Фронту на чолі З. Красівським (1963-1967) та створення Одеського громадського комітету (1971, Н. Строката-Караванська) — усе це було викликом для тоталітарної системи [41, с. 103].

Звичайно, що на ці виклики система замість пошуку діалогу та компромісів вміла реагувати лише одним чином – репресіями. Зокрема, в ході каральних заходів КДБ в 1967 – 1971 рр. в УРСР були засуджені 87 дисидентів і ще 6 тисяч тих, хто їм співчував були попереджені органами «неприпустимість антирадянської діяльності». Серед тих 87 осіб, які були засуджені у вищезгаданий час було 12 «націоналістичних груп», де брало участь 42 підпільника. Протягом 1972 – 1974 рр. були заарештовані ще 193 особи, в т.ч. В. Стус, Д. Шумук, Н. Світлична, В. Чорновіл, В. Лісовий, І. Дзюба, І. Калинець, В. Романюк та ін. [40, с. 76 – 77].

Оскільки проблема репресій в СРСР ставала все більш публічна для світу, за захист українських правозахисників активно включилась діаспора. Зокрема, в 1972 р. було утворено комітет, а в 1975 р. – постійну спеціальну комісію при Світовому Конгресі Вільних українців (СКВУ) щодо захисту прав людини. Опісля підписання СРСР Гельсінської угоди в 1975 р., де декларувався захист прав і свобод людини, 9 листопада 1976 р. виникла Українська Гельсінська група на чолі з М. Руденком. УГГ була покликана контролювати якість дотримання Гельсінської угоди [95].

Утворення УГГ стало приводом для чергових репресій супроти її членів в 1977 – 1980-х рр. Більша частина з них стала жертвами репресій і була засуджена до тривалих термінів, в т.ч. М. Руденко, О. Тихий, Д. Шумук, Ю. Шухевич, В. Романюк, В. Стус і ін. В рамках того як діаспора відстоювала проблему репресованих, багато членів УГГ змогли стати учасниками програми обмінів між США та СРСР політв'язнями та шпигунами подібно до того як це робить США і РФ після 2014-го р. Якщо ж для США в першу чергу цінилось людське життя і борці за нього з числа правозахисників, то для СРСР було вагомо забирати з Москви вилонених в Європі та США своїх агентів-розвідників. В рамках обміну або через отримані дозволи на виїзд від влади СРСР через міжнародний тиск змогли емігрувати у США та Канаду в 1978 – 1989 рр. такі дисиденти як В. Мороз, Г. Вінс, П. Григоренко, Ю. Шухевич, Д. Шумук, М. Руденко і ін. [85].

З останніх актуальних досліджень, які присвячені огляду архівно-кримінальних справ супроти українських дисидентів 1960 – 1980-х рр. слід виділити працю журналіста та історика В. Кіпіані про В. Стуса. Її лаконічна назва в рекламних кампаніях «Справа Василя Стуса» де-факто приховувала, що повною назвою книги є «Справа Василя Стуса. Збірка документів з архіву колишнього КДБ УРСР», що свідчить про вагомість книги як публікації матеріалів з усіх шести томів АКС на Василя Стуса з відповідними коментарями від В. Кіпіані. Головний редактор платформи «Історична Правда» опублікував книгу 26 травня 2019 р. – через декілька днів після інавгурації В. Зеленського. Робота над книгою тривала понад півроку і її метою було зняти шаблонний образ В. Стуса, який укріпився довкола його творчості та життєпису через тонкощі шкільної програми [90].

Опісля публікації і потужної кампанії в Україні та закордоном щодо її купівлі в різних книжкових магазинах, сайтах чи благодійних аукціонах, праця викликала обурення в колишнього адвоката В. Стуса — проросійського політика В. Медведчука. Проблема стояла в тім, що інформація про участь В. Медведчука у справі В. Стуса 1980 р. була йому не вигідна через розпал парламентської кампанії у червні – липні 2019 р. Позов проти Кіпіані, видавництва «Віват» та ПП «Юнісофт» В. Медведчук подав до суду наприкінці серпня 2019 р. [83].

Перше судове засідання в цій справі пройшло у Дарницькому суді Києва 2 жовтня 2019 р. Перше рішення у справі було прийняте через рік — 19 жовтня 2020 р. Позов Медведчука було задовільнено частково — окремі факти про нього були визнані неправдивими. Відповідно у рішенні Дарницького суду було заборонено подальше розповсюдження книги, в т.ч. і її фрагменті в онлайн-форматі. Того ж дня В. Кіпіані і видавництво «Віват» анонсували, що весь тираж книги давно розкуплений. Незабаром по всій країні були влаштовані її публічні читання на знак протесту проти рішення суду на користь В. Медведчука [96].

Згодом, боротьба за справедливість по відношенню до книги продовжилась. 19 березня 2021 р. Кіпіані спільно з видавництвом «Віват» перемогли в Київському апеляційному суді, який скасував рішення першої інстанції. Була скасована заборона на поширення книги, в тому числі і інформація, яка стосується позивача в особі В. Медведчука. Попри гучні заяви з боку ОПЗЖ щодо програшу кумом путіна апеляції, апеляція оскаржена не була і згодом це судове рішення вступило в силу. Це дозволило видавництву додрукувати ще один тираж книги, який дуже швидко розповсюдився серед пересічних українців. Книга, яка викликала в проросійських сил обурення через правду про репресії мовою документів у березні 2022 р. потрапила під заборону на тимчасово окупованих територіях [87].

Незадовго до початку повномасштабної війни, у грудні 2021 р. з'явилась книга історика Б. Паски «Судовий процес Валентина Мороза: розсекречені матеріали». В певній мірі книга була відповіддю на успіх В. Кіпіані щодо аналогічної книги про В. Стуса. Основу книги представляють есе В. Мороза як розлогі творчі роздуми щодо тих реалій, які він бачив, в яких він жив і про часи, які він пережив. Окрім авторських статей Б. Паски про постать В. Мороза і його значення у дисидентському русі, вагомим є опис кількості томів кримінальної справи, розміщення матеріалів про діяча у фондах ГДА СБУ та ГДА СБУ в ІФО. Окремо автор зазначає, що дозвіл на доступ до матеріалів АКС у різних архівних підрозділах архівів спецслужб йому особисто надав В. Мороз ще за життя. Важливо, що ця праця — це і огляд жахів тоталітарних радянських репресій в Івано-Франківську зразка 1970 р., якому загрожувала повна русифікація [22, с. 8–10].

Завершуючи останній підпункт ключового розділу нашого дослідження, хотілося б сконцентрувати увагу на конкретній АКС за вказаний період. Авторка навмисне не сконцентровувала увагу на данім підрозділі своєї праці, адже цей сегмент є краще досліджуваним у її колег по курсу та факультету. Однак, пройти повз багатотомної справи Данила Лаврентійовича Шумука (1914 – 2004), яка охоплює його життя від 1940-х по 1980-ті рр. з описом подій від народження і до середини останнього радянського десятиліття було б важко. Авторкою отримана відповідь на запит до ГДА СБУ від 15 липня 2024 р. про те, що для дослідження архів передає матеріалу з ф. 6 (Кримінальні справи на реабілітованих осіб) ГДА СБУ, де зберігаються АКС № 70827-ФП (1972 р. провадження) та № 75896-ФП (1957–1958 рр. провадження) на Шумука Д.Л. Загальний обсяг переданих авторці матеріалів склав 7,5 гігабайт [див. додаток Б.2.]

З огляду на матеріали обох впроваджень і матеріали, які є у вільному доступі (наукові статті, інтерв'ю та матеріали ЗМІ) — це була дуже видатна постать. Даниїл Лаврентійович за життя пройшов надзвичайно важку і водночас велику еволюцію — від члена КПЗУ до вояка УПА на Волині, від одного з керівників Норильського повстання 1953 р. до одного з провідних українських дисидентів 1960 – 1980-х рр. Звичайно, що у історичному майбутньому така постать варта як мінімум окремого документального фільму чи навіть художнього серіалу. І поки у авторки немає змоги зайнятись такою діяльністю, завершимо це дослідження частковим оглядом АКС № 70827-ФП (1972 р. провадження) на Д. Л. Шумука.

Окрім звичних з попередніх опрацьованих нами справ постанов на арешт, протоколу особистого обшуку з описом майна, яке було взяти при арешті, талонів квитанції на вилучене майно (годинник), звертає на себе увагу повідомлення КДБ по місцю роботи Д. Шумука (київський комбінат по благоустрою) і повідомлення дружині Шумука Яновській про те, що її чоловіка було заарештовано. Якщо в 1933-1937-му та відповідно в 1940–1950-х рр. такої норми не було, то 15 січня 1972 р. при повідомленні згаданих адресатів КДБ керувалось ст. 161 КПК УРСР [6, арк. 11–12]. У справі також є анкета підозрюваного, словесний портрет з відповідними відмітками і що важливо – його портрет у фас і профіль [6, арк. 13–15]

Що цікаво, ця справа має і витяги про попередні судимості Д. Шумука. Перша мала місце 16 квітня 1945-го р. по ст. 54-а КК УРСР, де військовий трибунал Рівненського гарнізону виніс вирок про страту (згодом заміненна на 20 років таборів і 5 років пониження в правах). Повністю термін не відбув, адже отримав амністію 15 серпня 1956 р. рішенням комісії при МВС і був звільнений з Озерного виправного-трудоного табору. 5 травня 1958 р. Волинським облсудом Д. Шумук був засуджений до 10 років колонії по ст. 54-10 п. 1 [6, арк. 17–19].

На відміну від справ 1934–1937-го та справ 1944 – 1949 рр., які ми опрацьовували в ході роботи, вперше фіксуємо протоколи допиту (за 13, 16, 20, 22 січня 1972 р. і загалом в ході справи – Ю. І.) українською. На відміну від звичних методів слідчих в 1920-1940-х рр., в 1972 р. допит не розпочинався з того, щоб арештований розповідав свою біографію від народження і до моменту арешту. Слідство більше не гралось в батога та пряника, а переходило до суті питання, яке потрібно було сфабрикувати. Зокрема, за час допитів Д. Шумука КДБ у січні 1972 р., слідство вибивало свідчення виключно про речі, які були знайдені при арешті і в тому числі – про особисті мемуари Данила Леонтійовича [6, арк. 29–45].

У своєму творі «Оповідання про пережите», який вилучили в ході арешту, Д. Шумук розповів про власний життєвий шлях. Слідчим принципово було віднайти хто є автором роботи, всі канали поширення між прогресивною інтелігенцією протягом 1969 – 1971 рр., адже їм було відомо, що твір читали П. Кулик, І. Світличний і ін. З постанови про притягнення обвинуваченого від 22 січня 1972 р. стає відомо, що як наявності цього твору, так і інформації його поширення та того факту, що після виходу з колонії Д. Шумук продовжував «антирадянську діяльність», цього було достатньо для притягнення відповідальності за ст. 62 ч. 2. КК УРСР. Попри представлені йому обвинувачення, підпис про ознайомлення з ними Д. Шумук ставити відмовився, що і засвідчено на документі [6, арк. 46].

Матеріали тому 2. зі справи 1972 р. на Д. Шумука переважно представлені протоколами допитів свідків (Г. Севрук, В. Мороза, І. Світличного і ін.), а також долучені до справи протоколи допитів з інших (дотичних) справ (Є. Сверстюка, Н. Світличної, З. Антонюка), протоколи очних ставок і ін. [7, арк. 1–5].

Окремий інтерес в 12 томах справи становить томи 4-6, де є машинописна копія твору Д. Шумука «Оповідання про пережите», а в т. 8 – фрагменти цього твору, які були вилучені у свідка у справі – на квартирі у Г. Лишак [8–9].

Загалом ми бачимо, що навіть вивчивши частково вміст, протоколи допитів, очні ставки та речові докази зі справи Д. Шумука за 1972 р., можна дійти висновку, що пошук дисидентів КДБ, їх арешти та обшуки не могли бути можливими без попередньо спланованої спецоперації КДБ «Блок» (1972 р.). Досліджуваного нами діяча було засуджено 7 липня 1972 р. Київським обласним судом до 10 років позбавлення волі з засланням після відбуття основного терміну – ще на 5 років [10, арк. 112 – 119]. 31 серпня того ж року апеляція, яку Д. Шумук подав 17 липня проти вищезгаданого рішення була програна [10, арк. 179].

Протягом перебування в ув'язненні Д. Л. Шумук встиг відмовитись від громадянства СРСР (1972), вступити в Українську Гельсінську групу (1979) і до 1987 р. активно намагався добитись дозволу на виїзд до родини в Канаду. Попри всі спроби добитись для себе справедливості, свій останній тюремний термін відбув у повному обсязі і емігрував в Канаду влітку 1987 р. 10 грудня того ж року зустрівся з президентом США Р. Рейганом в Овальному кабінеті Білого дому, де також виступив на тему прав людини. Протягом життя в Канаді дисидент не долучився до жодного політичного руху чи партії, адже мав бажання тримати тісні контакти з діячами з різних політсил [72, с. 113]. 23 листопада 1993 р. громадянин Канади Д. Шумук був повністю оправданий і реабілітований генеральною прокуратурою України. Довідку про реабілітацією згідно з матеріалами тому № 12 з його АКС за 1972 р. було надіслано онуці – жительці м. Красноармійськ (нині м. Покровськ) Донецької області Ніні Калач [10, арк. 191].

Саме до неї в 2002 р. Д. Шумук і приїхав доживати останні роки життя. Він помер 21 травня 2004 р. у віці 90 років і був похований в Красноармійську. На його честь в місті була облаштована меморіальна дошка, а 31 серпня 2023 р. – одна з вулиць Покровська отримала його ім'я. На прохання онуки Д. Шумука, через високу загрозу захоплення м. Покровськ росіянами, 27 грудня 2024 р. Д.Шумук був перепохований у Львові на Личаківських кладовищі [85].

Отже, в ході проведеного нами дослідження репресій супроти діячів дисидентського руху вдалось встановити, що протягом 1960-1980-х рр. КДБ продовжувало заводити АКС політичного характеру проти національно свідомої інтелігенції. Справи В. Стуса і В. Мороза наприкінці 2010-х – на початку 2020-х рр. стали публічним надбанням для суспільства, яке почало поновлювати гідну пам'ять про молоду генерацію поборників державності. Їх належне перепоховання, прижиттєве визнання і що важливо – віднайдене з глибин архівів КДБ правосуддя є прикладом того, що кожен герой буде гідно вшанований.

Окрім молоді, до боротьби в 1960 – 1980-х рр. активно долучались і ветерани УПА, які відбули свої терміни, але не зрадили ідеалам та прагненням до незалежності. Серед таких діячів був і Д. Шумук, чію справу ми частково оглянули в рамках нашого дипломного дослідження. Те, що протягом своїх 90 років життя Д. Шумук був у тюрмах і таборах майже 40 років свідчить, що система нещадно боролась з ним як українським націоналістом, табірним повстанцем та дисидентом. Його вихід на волю після стількох років поневірян'я і еміграція – це насправді і є та перемога, яка закріпилась у стінах Овального кабінету. Вона продовжилась невпинною боротьбою за прижиттєву реабілітацію та передачею своїх рукописів інституту літератури при академії наук України в 1993 р. з матеріалів АКС, а закінчилась смертю на Донбасі в 90 літ.

Оглядаючи впровадження 1958 р. у двох томах та 1972 р. в 12 томах ми бачимо, що шлях за вільну Україну в нього не припинявся ніколи. Змінивши націонал-комунізм на національні ідеали ОУН в роки Другої світової війни, Данило Лаврентійович нотував та поширював свої ідеї і у надважкі 1960-1970-х рр. Вихід його книг на Заході в роки його ув'язнення засвідчив, що діаспора гідно оцінила вклад борця у визволення України. Діяч встиг побачити незалежність, вибороти справедливість відносно себе і спокійно спочити. Те, що у грудні 2024 р. його було перепоховано поряд з побратимами на Личакові – це не має бути останнім кроком до його пошани нащадками. На думку авторки цих рядків, саме посмертне звання Героя України для Данила Шумука і має стати тим найвищим щаблем, яким держава має вшанувати одного із найбільших своїх борців за незалежність.

РОЗДІЛ 3. Особливості використання архівних першоджерел у підручниках і посібниках з історії України для 10 і 11 класу

Не будемо нехтувати усталеною тезою, що без джерел не може бути достовірних фактів. Звичайно, що діти у навіть у 11 класі напевно далекі від того аби задумуватися над цією відомою сентенцією але саме в 11 класі, на наш погляд, з'являється унікальна можливість до використання джерел, особливо архівних до роботи над темами з історії України. Думається, що нагальність ця мотивується двома основними причинами. По перше, вік самих дітей (16–17 років) який вповні дозволяє усебічно розбиратися у суспільно-політичних процесах і перипетіях складного і драматичного ХХ ст., глибше усвідомлювати джерела тої чи іншої інформації. По друге, сама калейдоскопія часу (а в 11 класі вивчаються, як відомо, події 1945–по нині) дозволяє цілісніше залучати першоджерела різного характеру. На нашу думку, особливого погляду вартує підручник відомого українського педагога Віталія Сергійовича Власова «Історія України (профільний рівень) : для 11 класу закладів загальної середньої освіти» [101].

Цей підручник окрема охоплює шість хронологічних періодів нашої історії тривалістю від 1945 року до сьогодення. Логічно, що автори у своєму підручнику пропонують своєрідний пролог – тобто торкаються подій Другої світової війни, бо без цього прологу складно зрозуміти увесь наступний історичний період. Крім того, відносна «хронологічна близькість» Другої світової війни зберігає можливість залучати до висвітлення першоджерела різного рангу. Автори подають на перший погляд загальновідому інформацію про військові події того часу. Наприклад те, що під час Другої світової війни на території України знищено 714 міст і селищ міського типу, понад 28 тис. сіл, 16,5 тис. промислових підприємств. Матеріальні втрати України дорівнювали приблизно 40 % усіх загальносоюзних втрат. Тобто співвідношення цих цифр висуває Україну на сумне перше місце серед країн, які матеріально постраждали від війни. За даними авторів підручника чисельність населення УРСР у той час скоротилася з 41 млн 657 тис. осіб станом

на червень 1941 р. до 27 млн 382 тис. на початок 1945 р., тобто на 14 млн 275 тис. [101, с. 6].

Але річ якраз у тому, що події війни дуже добре якраз завдяки жертвенній діяльності науковців висвітлені на основі нових першоджерел (зокрема, опитуванню свідків тих подій, які залишилися живими, тобто проведенню польових досліджень [23-25]; уведенню до наукового обігу нових документів, які були тривалий час засекречені (частину цих джерел було передано з Галузових архівів Служби безпеки України до державних архівів різних рівнів. Наприклад до Івано-Франківського державного архіву після Революції Гідності було передано пізнавальні документи – кримінальні справи, заведені на священників Української Греко-католицької Церкви радянськими спецслужбами, які відображають не лише особливості процесуального провадження того часу, а й добре передають повсякденне життя не лише священників а й радянських людей в цілому [25].

Автори згаданого нами підручника відповідним чином періодизують цю історичну добу (Україна в повоєнний період (1945–1955); Україна в умовах десталінізації (1956–1964); Україна в період системної кризи радянського ладу (1965–1984); Відновлення незалежності України (1985–1991); Становлення України як незалежної держави (1992–2013); Творення нової України (з 2014 р.) [Власов В. С. Історія України (профільний рівень) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. Київ : Літера ЛТД, 2019. С.8-10]. Це, на наш погляд, в чомусь навіть новаторський підхід, бо наприклад автор комплексного посібника до підготовки до ЗНО (НМТ) Ігор Панчук «Історія України. Комплексна підготовка до зовнішнього незалежного оцінювання і державної підсумкової атестації» за 2024 р. хронологізує розділ «Творення нової України» іншим чином, зокрема означає нижню межу періоду не 2014 р. , тобто початком Революції Гідності а 2005 р. тобто початком президентства третього президента України – Віктора Ющенка [106]. На наш погляд, цей хронологічний поділ не зовсім вірний, бо Помаранчева революція не стала визначальною подією в історії України XXI ст.

Якщо проводити джерелознавчий аналіз розділу «Україна в повоєнний період (1945–1955)» то означимо це наступними складовими. По перше, цей період мав деякі особливості в усіх сферах життя. Суспільство (в тому числі і українське) болісно переходило до мирного життя, а сподівання на поліпшення життя впиралися на реалії сталінського режиму. Відносини між державою і суспільством у той час не пом'якшилися, бо представники влади часто зловживали безкарністю, придушували інакомислення і, своєю чергою, нехтували людськими правами. Цей зріз, на наш погляд, має дуже цікавий пізнавальний ресурс бо в особливий спосіб може використовувати першоджерела особового походження (щоденники, записки для пам'яті, епістолярій, який зберігся за той час) тощо. Також треба мати на увазі, що у окремих містах за останні роки усталилися по суті вже традиції вивчення повсякденного життя та мікроісторичних процесів українського суспільства тієї історичної пори. Одразу ж можна назвати колектив науковців із Дрогобича, які у першій половині 2020-х рр. видавали такий собі науковий щорічник щодо повсякденно життя українців післявоєнної доби (по суті йшлося про 1940–1950–і рр.) . Публікації виходили друком при збірнику «Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Серія Історія» [67-69].

До честі авторів статей, що вийшли друком у цьому збірнику ними було запропоновано і уведено до наукового вжитку цілий корпус нових першоджерел (від нотатків для пам'яті до неопублікованих писемних пам'яток та ін.). Цілком закономірно, що частина цих джерел може бути уведеною, що переконані і здійснюється, до посібників і підручників з історії України 1940–1960–х рр. тобто для ліцеїстів 11 класу. Від цього навчальна література лише звісно збагатіє.

Традиційно багатою і насиченою є джерельна база вивчення наприклад державно-церковних відносин у західному регіоні України 1940-х рр. Особлива увага, що закономірно, фокусується на вивченні Львівського псевдособору 1946 р. та життєдіяльності підпільної Української греко-католицької церкви назагал. Тут в особливий спосіб треба виділити працівників Українського Католицького Університету, які дуже плідно працюють з новими першоджерелами особливо особистого походження, розвиваючи дуже цікавий напрям – історію знизу, «живу

історію», опитуючи в особливий спосіб свідків тих подій. Особливо це є актуальним в проєктах [76].

Окрема мова про Інститут Історії Церкви (ІЦ) – недержавний науково-дослідний заклад, що був створений 1992 р. у Львові випускником Гарвардського університету тепер священиком Борисом Гудзяком для реалізації спеціального наукового проєкту «Образ сили духу: жива історія підпілля Української Греко-Католицької Церкви». Упродовж тривало часу наукові співробітники ІЦ займалися плідними польовими дослідженнями – проводили збір і науково опрацювали спогади очевидців про насильницьку ліквідацію УГКЦ атеїстичною радянською владою а також записували і фіксували релігійне життя її вірних та духовенства в умовах підпілля. Це безумовно були новаторські підходи а відтак до наукового вжитку було введено дуже цікаві першоджерела отримані передусім завдяки методиці «живої» або «усної» історії [76, с. 1]. Частина цінних першоджерел певна річ увійшла/увійде на сторінки підручників чи посібників з історії України 11 класу.

Особлива увага у новітніх підручниках і посібниках з історії України для 11 класу відводиться зокрема українському національно-визвольному рухові 1940–1950-х рр. І в цьому немає нічого дивного адже сьогодні в умовах новітньої російсько-української війни як ніколи потрібно гартувати молодих людей, проводити історичні паралелі, формуючи «наратив» тяглості боротьби українців за свою свободу. Знову ж, до честі історикам-науковцям переважно Галичини вдалося провести значну пошукову роботу, оприлюднити збірники документів і матеріалів які розкривають визвольну боротьбу українців у 1940-х – 1950-х рр. Це неоціненні першоджерела, які було введено до наукового обігу сучасними українськими істориками і історикинями [61;71] та ін.

Звісно, що є ціла низка інших актуальних питань, які поміщені в новітніх підручниках з історії України за 11 клас адже як відомо Україна була співзасновницею ООН; окрема підтема – відбудова економіки України та масовий голод 1946–1947 рр. Але джерела, які ми розкриватимемо у нашій бакалаврській праці є типологічно досить далекими для висвітлення цих тем. На першому плані

там виступають матеріали дипломатичних перемовин, протоколи домовленостей та інші офіційні матеріали.

Ці джерела як правило містяться передусім у центральних московських архівах рф, архівах органів влади м. Києва тощо. Щодо підтеми, присвяченої відбудові економіки України 1940-х рр. то на наш погляд у більшості випадків відповідні матеріали розміщуються у центральних державних архівах м. Києва і представляють собою радше офіційні звіти між різними гілками тогочасної влади. Значний перелік документів є і в обласних державних архівах, де окрім документів влади є і багато речей, які висвітлюють життя України між 1945 – 1991 рр.

У своїм підручнику за 10 клас В. Власов не ставить великі акценти джерельній базі в плані архівних документів. Саме слово архів присутнє лише тричі. У § 11 є один з найцікавіших документів доби визвольних змагань – заповіт гетьмана України Павла Скоропадського за 3 серпня 1918 р. [100, с. 75] Переважна більшість джерел, які пропонуються для ознайомлення та роботи з ними – це спогади сучасників про ту чи іншу подію. Водночас, якщо взяти підручник цього ж автора за 11-й клас, ми спостерігаємо наступне. По-перше, тут глибше розкрита проблема архівного будівництва в контексті подій 1950-х рр. [101, с. 95]

По-друге, у § 17 цього підручника «Початок «перебудови»» є детальний опис того як вперше були зняті грифи з компартійних документів про Голод 1932 – 1933 рр. і як це було оформлено в єдиний (цензурований) збірник документів з архівів України та Москви в 1990 р. Важливо, що проблема Голодомору була піднята крізь призму активізації проблеми як українськими, так і західними істориками шляхом вивчення різних архівних джерел. Провідне місце тут належить вітчизняному академіку, історичу С. Кульчицькому та американсько-українському досліднику Д. Мейсу [101, с. 146-148]

Важливими для ознайомлення є інтерв'ю Д. Павличка та Л. Кравчука про враження від побаченої правди в Голодомор 1932 – 1933 рр. мовою архівних джерел. На відміну від підручника 10-го класу, автор пропонує конкретні завдання з логічними запитаннями щодо поданих матеріалів ЗМІ. В певному сенсі, цей підхід додає окремої ваги архівним документам, пояснює вагомість їх вивчення на

прикладі лідерів 1990-х рр. і ставить проблемне питання про ці акти як засоби мотивації виходу з лав КПУ в 1989 – 1991 рр. [101, с. 147].

Більше уваги архівам, архівістам та архівній справі в цілому присвячено в останньому актуальному підручнику А. Галімова за 11 клас (2024) [103]. В нім автор в кооперації О. Гісемом та О. Мартинюком активно доповнюючи матеріал QR-кодами з корисними відеороликами та іншою інформацією зміг розширити вагомість вивчення історії саме мовою першоджерел. Окремий акцент в підручнику поставлено на привезення в 1990-х – 2000-х рр. в Україну діаспорних архівів. Цю сторінку у вітчизняній історії. Звісно, що про повернення українських архівів на Батьківщину журналіст-історик говорить в контексті репатріації і низки інших культурних цінностей, в тому числі мистецьких колекцій, книг, ікон та ін. Підкреслено, що цей процес відбувався у тісній співпраці органів влади та недержавних інституцій [103, с. 205].

Кілька ілюстрацій в підручнику А. Галімова подано з посиланнями на місце зберігання – фото з демонстрації 1944 р. зберігається в Держархіві Закарпатської області [109, с. 16], а фото з побуту київської квартири 1950-х рр. – з фондів Центрального державного аудіовізуального та електронного архіву України [103, с. 24]. Так, більшість матеріалів ілюстративного характеру в цьому підручнику є суспільним надбанням і не є архівними. З іншого боку – розміщення кількох кадрів з колекцій державних архівів свідчить про те, що автори з повагою ставляться до авторського права та роботи архівістів в цілому.

Звертаючи увагу на те, що у підручниках часто немає достатньої кількості методів для роботи з архівним матеріалом, напрошується цілком логічне запитання — чому власне такою є ситуація? По-перше – архівні матеріали не всі є достатньо опрацьовані як істориками, так і краєзнавцями. Значні обсяги фондів НАФ є у вільному доступі, але не отримали належної уваги з боку спеціалістів. Оскільки через брак якісних і готових до роботи кадрів у вищій та середній освіті, можливості для такої роботи в наш час є мінімальні. По – друге, робота з архівними джерелами займає доволі великі об'єми часу. Особливо це стосується тих актів, які є написані іноземною мовою, мають суттєві пошкодження або доступні лише

фрагментарно. Ці фактори значно ускладнюють роботу дослідника і не дають йому можливості опрацювати ту чи іншу тему в належних обсягах [44, с. 5-6].

Не без того, що архівні джерела — це матеріали, які є більш доцільними для роботи в позакласній діяльності вашого класу. Тут звісно немає якогось чіткого таймінгу в роботі гуртка, експедиції чи проєкту. До прикладу, суттєва увага роботі з архівами присвячена у посібнику В. Прокопчука «Шкільне краєзнавство». В нім прописані методи та прийоми, які є надзвичайно актуальними для краєзнавчої активності учнів в ході гурткової роботи [109].

Окрім того, що автор акцентує увагу на архівних матеріалах про краєзнавчу діяльність на Поділлі в добу визвольних змагань та радянської окупації, він також показує чому ці архіви є базисом будь-якої роботи. До прикладу, при проведенні експедиції на місцевості, архівні матеріали згідно з позицій автора згаданого посібника можуть стати в нагоді для:

- пошуку інформації про видатних уродженців села чи міста, де реалізовується позашкільна пошукова експедиція;
- пошуку даних про історико-архітектурні, природні та інші пам'ятки історії на території місцевості, де здійснюється експедиція;
- пошуку матеріалів для написання конкурсних робіт в системі МАН та недержавних або регіональних конкурсів;
- стануть каркасом для написання учнівських досліджень про історію свого роду, села, міста, мікрорайону чи вулиці [109, с. 70].

В своїй роботі В. Прокопчук наголошує, що при роботі з архівними джерелами учні повинні завжди чітко фіксувати:

- архівний шифр документу, включно назву установи, фонду, опису, справи та зафіксувати точну кількість аркушів;
- структуру фонду та історію фондоутворювача архівної колекції, що може стати в нагоді при описі використаних учнями джерельних матеріалів;
- хронологічні рамки як всієї справи, так і окремо взятих аркушів, фонду чи опису опрацьованих матеріалів;

— при кожній виписці по архівному джерелі здійснювати фіксацію відповідних аркушів документу та давати на нього підсторінкові посилання [109, с. 72].

В цій праці на відміну від шкільних підручників і численних монографій та статей на тему роботи з архівними матеріалами зауважується, що і музейні матеріали є такими ж цінними, як і ті, що з фондів держархіву. До прикладу, згадуючи про багаті музейні колекції в м. Кам'янець-Подільський, В. Прокопчук стверджує, що у фондах архіву Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника станом на 2010 р. зберігалось 600 рукописів-описів церков і парафій Поділля [109, с. 92].

З позиції вивчення мікроісторії та зростання попиту мандрів за релігійним складником по Україні, такі матеріали можуть стати в нагоді учням при:

- написанні конкурсних досліджень про історію конкретно взятого села чи культової споруди;
- створенні путівника про населений пункт або культову споруду;
- при виготовленні інформаційної дошки про історію церкви/парафії;
- при наповненні блогу про історію села або про роботу шкільного гуртка з пам'яткоохоронної діяльності [108, с. 78-80].

Зауважимо, що на думку В. Прокопчука, сучасне методичне дослідження топонімії як для професійне, так і проведене учням в ході відповідних робіт не є можливим через відсутність матеріалів з:

- державних обласних архівів;
- з архівів районів та міст;
- архівних відділів приватних підприємств та релігійних організацій;
- РАЦС та ін. органів влади, які мають на балансі документи, де можуть бути дані про історію міста, села, площі, вулиці, хутора чи конкретно взятої установи або приватного підприємства [109, с. 94].

Окремо зауважимо, що проведення такої дослідницької роботи виключно з фондами архівів та музеїв чи релігійних парафій – це не вихід. Є також великі об'єми інформації в приватних колекціях, бібліотечних фондах, у відкритому

доступі, в соцмережах, спеціалізованих сайтах (форумах), а подекуди – і просто посеред вулиці. До прикладу, інколи окремі збірки документів знаходять у зачинених приміщеннях або в закинутих палацах та замках [97].

Отже ми бачимо, що методичний аспект вивчення архівної бази ХХ ст. в навчальному процесі передбачає активне і широке поле для різних видів учнівської активності. На уроках історії діти вчать ся формувати в собі навички пошуківця в обмеженому для цього часі. Попри те, що базові підручники з історії України містять собі завдання по роботі з архівними джерелами, все ж – їх вкрай мало. Це впливає як з останніх тенденцій цифровізації архівної галузі, так і осучаснення методики навчання історії в школі. Проблема, яка криється в підручниках 2010-х рр. частково була вирішена А. Галімовим в 2024-му. Так, пан Галімов не є професіоналом в цій галузі, але навіть як новачок – він доволі добре доповнив матеріали свого підручника 11-го класу саме архівними матеріалами.

З'ясовано, що у підручниках В. Власова більше уваги архівній тематиці і відповідним джерелам зосереджено на 11-му класі. Частково це пов'язано з тим, що цінність архівних матеріалів українці по-справжньому переоцінили двічі – в 1989-1990-му та 2014 -2015 рр. У першому випадку були розсекречені документи про злочини компартійної верхівки в часи Голодомору 1932 – 1933 рр. В другому – документи про масштаби радянських репресій і сотні тисяч архівно-кримінальних справ, які стали доступні будь-якому громадянину України.

Підручники і посібники В. Прокопчука показують, що можливості позашкільної освіти є найбільш гнучкими для ведення пошукової роботи в архівах учнями. Окрім написання конкурсних робіт, учнівська праця в архівах передбачає і пошук інформації про природні та історико-архітектурні пам'ятки, які потребують збереження та шефства шкільного гуртка. Також, інформація з архівів може сприяти відкриттю меморіальної дошки, підготувати проєкт щодо притягнення в ОТГ туристичних інвестицій та стати точкою опори для написання буклетів про історію конкретно взятих постатей і пам'яток історії зокрема.

Розділ 4. Методика роботи з матеріалами кримінальних справ на уроках історії в старших класах

Опрацьовуючи матеріали архівно-кримінальних справ з галузевих архівів і відповідних установ при Державній архівній службі було встановлено, що вони є вагомим джерелом для вивчення радянських репресій в Україні протягом 1918 – 1991 рр. Звичайно, що великий обсяг джерел не дійшов до наших днів через пожежі в архівах спецслужб та обласних державних установах, через Другу світову війну або залишились в російській окупації в Криму, на Донбасі і зазнали розграбувань за доби російської окупації Херсона (6 березня – 10 листопада 2022 р.). І тим не менш – обсяги того, що є у відкритому доступі і те, що можна замовити через запити в архіви є достатнім для того, щоб працювати з учнями з таким типом документів в навчальному процесі у школі. Перед тим, як працювати з АКС, виникає цілком логічне запитання – яким чином вони можуть бути корисні для шкільного курсу історії?

По-перше – це якісна можливість для аналізу сутності радянського тоталітаризму мовою документів. Аналізуючи протоколи допитів, агентурні повідомлення і висновки слідства, можна провести реконструкцію життєпису конкретно взятої постаті. Звісно, що повністю охопити чиєсь життя такий вид документів не може і об'єктивність таких документів є мінімальна. Однак, інколи анкета арештованого, протоколи обшуку, вирoki і позбавлені пропаганди уривки з протоколів допиту є єдиним джерелом про життєпис діяча, який не залишив про себе багато спогадів. До прикладу, при аналізі протоколів допиту харківського письменника Г. Епіка за 1934 – 1935 рр. можна глибше зрозуміти проблему репресій проти творчої еліти доби Розстріляного Відродження. Як відомо, саме наслідки Голодомору 1932 – 1933 рр. та поступове зменшення темпів українізації опісля самогубства М. Скрипника призвели до початку червоних репресій проти свідомих митців. В цьому значенні важливо, щоб учні зберігали реалізм і холодний розум під час аналізу АКС цього часу [54, с. 842].

По-друге, опрацьовані учнями анкетні дані, список вилученого майна при особистому обшуку, в помешканні чи на робочому місці – усе це допоможе зрозуміти яким було сімейне і майнове становище того чи іншого діяча. До прикладу, в ході вивчення АКС на члена ОУН-м, лідера Норильського повстання 1953 р. Є. Грицяка (1926 – 2017), можна дізнатись про його сімейний стан на момент арешту (одружений), відсутність чи наявність членства у ВКП (б) або іншої політсили, наявність освіти (9 класів), місце народження, місце проживання найближчої родини, її склад (дружина, матір і рідний молодший брат), участь в Другій світовій війні (служба в ЧА в 1945 р. на 4-му українському фронті), словесний портрет з заповненими (підкресленими графами), місце заповнення анкети і власноручний підпис арештанта [11, арк. 5–6].

Той чи інший історичний чи психологічний портрет на основі АКС відтворювати не слід, адже протоколи допитів, вирок та інші сумнівні матеріали є фальсифікатом на користь тоталітарної машини. Поряд з цим, опрацювання такого роду документів може стати в нагоді для того, щоб відтворити прогалини у власнім генеалогічному дереві. До прикладу, опрацьовуючи у січні 2023 р. АКС (впровадження 1948 – 1949) на Анну Петрівну Гнатюк (1919 – 2000), авторка цього дослідження змогла опрацювати архівні дані про:

- обставини і причини для її арешту в листопаді 1948 р.;
- її сімейний стан в 1948 р. (вдова з двома малолітніми дітьми);
- тривалість допитів та очних ставок відносно арештованої протягом 2 листопада 1948 – 21 березня 1949 р.;
- причини для продовження тримання під вартою арештованої в січні – лютому 1949 р.;
- висновки слідства і позасудовий вирок;
- про процес довкола отримання нею амністії в 1955 р.;
- спроби отримати документи про себе за час заслання і намагання реабілітувати себе шляхом заяв в обласну прокуратуру в 1970 – 1980-х рр.;
- відомості про реабілітацію за нормами українського законодавства в грудні 1991 р. [13, арк. 1 – 7; 95 – 105].

Вагомість роботи над такою справою полягає в тому, що п. Анна в силу обставин не залишила по собі мемуарів, а всі її спогади про пережите не були занотовані ані близькими, ані місцевими краєзнавцями чи дослідниками радянських репресій в Україні. У зв'язку з цим, архівно-кримінальна справа виступає ледь не єдиною джерельною базою про життя прабабусі авторки, в т.ч. в період її арешту, заслання в трудових таборах в Норильську і довгого процесу реабілітації себе в 1954-1991 рр. Ця справа є вагомою як для майбутніх поколінь, так і для навчального процесу у школі, адже вплив особистісного фактора у викладанні часто зіграє корисну роль у підвищенні інтересів учнів до уроків історії.

В рамках проведення уроків історії і в нашій позакласній діяльності, ми можемо ділитись з учнями досвідом роботи в архівних установах, давати корисні питання, віднаходити проблеми з пошуком матеріалів у сімейних колекціях, дискутувати на тему збереження пам'яті про жертв репресій, виносити спільні думки у історичні блоги чи в коментарі під популярними матеріалами на цю тему у рейтингових соцмережах. Також, під час роботи з таким видом матеріалів, ми підвищуємо рівень медіаграмотності серед наших учнів. Вона є важливою з тих причин, що в АКС містяться документи, де є багато застарілих і ідеологічних штампів, які є продуктом комуністичної пропаганди та можуть нести ризики інформаційного впливу на дитячу свідомість [53, с. 96–97].

В яких класах ми вивчаємо проблему радянських репресій? В старших – 10-11 класи. Звісно, що після 2027 р. поява 12-х класів дещо скорегує навчальну програму і ймовірно певна частина цієї проблематики перейде до вивчення в 12-м класі. Допоки цього немає, ми резюмуємо, що перші радянські (1918 – 1924), а згодом і міжвоєнні сталінські репресії (1924 – 1939) та репресії на Заході України в 1939 – 1941 рр. ми вивчатимемо з учнями в 10-му класі. Поновлення радянської окупації і нової хвилі репресій проти визвольного руху в 1944 – 1950-х рр. та репресії КДБ проти українських дисидентів в 1960 – 1980-х рр. нашими учнями вивчатиметься на уроках історії України в 11 класі. Важливо, щоб про проблему репресій ми говорили з ними у контексті схожих процесів в той же час в державах Балтії, Північного Кавказу та інших частинах світу [54, с. 847 – 848].

Перед початком роботи з матеріалами з АКС, ми повинні провести для учнів попередню ознайомчу інструкцію, де відтворимо наступні алгоритми:

- обговорення з учнями особливостей радянських репресій в Україні на прикладі власної родини, де кожен може розповісти про свій сімейний кейс;
- провести кореляцію методів НКВС-КДБ з діями сучасного фсб рф на тимчасово окупованих територіях;
- пояснити на прикладі роботи СБУ, що в сучасній Україні органи безпеки покликані на здійснення безпекових заходів і проведення слідства стосовно російських репресій з метою притягнення винних до суду;
- провести огляд найдоступніших електронних ресурсів, де є документи, які стосуються радянських репресій в Україні в 1917-1991 рр.;
- показати еволюцію радянських репресій на території України, пояснити значення кожного із етапів каральних дій відносно борців за українську незалежність та сотні тисяч невинних жертв;
- навчити наших учнів протидії фейкам і маніпуляцій, які стають в нормою в ході збройного, дипломатичного, інформаційного, економічного і інших 11-річних протистоянь з росією [102, с. 19-22].

Наступний етап нашої роботи – це пошукова робота. Окрім напрацювання реабілітаційних комісій, які з кін. 1990-х і по наші створюють нові томи «Реабілітованих історією», можна опрацювати дані з Українського Мартиролога ХХ-го століття та Національного банку репресованих. Перевагою цих ресурсів є те, що усі вони є доступними в мережі і можуть бути путівником для подальших пошуків потрібної нам інформації. Зокрема, праці з серії «Реабілітовані історією» містять у собі короткі біографічні довідки, де є відомості про основні анкетні дані, підстави для арешту, вирок у справі та наявність реабілітації репресованої особи. Те, що наприкінці виписки буде № АКС є перевагою в подальших пошуках. Однак, слід врахувати, що справа від часу перебування в архівах МВС чи СБУ могла бути передана в найближчий обласний архів, у фонди ЦДАГОУ або перейти у відповідні музейні колекції. За цих причин, подальші пошуки варто реалізовувати через запити, які опрацьовуються протягом одного місяця [59, с. 194].

На прикладі Івано-Франківська ми бачимо, що станом на 2024 – 2025 рр. найкращим є доступ до такого роду справ в ДАІФО. Тут для них відведено окремий фонд з кількома описами, де і можна побачити та опрацьовувати їх в зручному для себе режимі. З врахування того, що такі справи є доволі об'ємними, ми можемо організувати спільну з працівниками ДАІФО екскурсію та майстер-клас по роботі з таким родом архівних документів. Опрацьовувати їх оффлайн в регіональному сегменті важко – ДАІФО станом на зараз не створило ще окремого електронного банку з архівно-кримінальними справами. Як альтернатива – можна спробувати роботу з електронним архівом Центру досліджень визвольного руху, де є доволі зручний пошук по ключових словах. Окрім архівно-кримінальних справ, цей ресурс має багато сканованих матеріалів газетної періодики та інших матеріалів, які сприяють кращому ознайомленню користувачів з тою чи іншою епохою.

Якщо ж ввідні дані про репресовану родичку чи родича є у відкритому доступі, то для наших учнів – це є успіх і перший пункт у виконанні задуманого. Наступний крок – пошук можливості для роботи з документами на запитувану ними особу. Якщо ця справа у ф. 5 чи ф. 6 ГДА СБУ – її можна замовити безкоштовно через запит, який опрацьовується протягом місяця. Якщо ж документ у ЦДАГОУ (ф. 263) – в учня є шанс познайомитись з інформацією про свого родича онлайн у тім випадку, якщо справа була завантажена в е-ресурс архіву. Якщо ні – можна подати запит на коротку архівну довідку або сканування справи у повному обсязі. Ще один спосіб ознайомлення зі справами – робота з ними в читальних залах державних обласних архівів та у архівах СБУ і МВС на місцях [100, с. 232].

Зауважимо, що у нас чи наших учнів з врахування часу в повному обсязі ознайомитись матеріалами з АКС на уроках історії немає. Найзручніший хронометраж для такого виду роботи є від 3 – 4 до 8 хв уроку, який триває звичні 45 хвилин. Для цього ми можемо відібрати вибрані документи (або фрагменти), фотографії арештантів або речові докази з їх справи. До прикладу, розповідаючи про репресії проти українського студентства в Чернівцях наприкінці 1940-х рр., можна показати учням фотокопію віршів О. Турчин, які слідчі використали як речовий доказ для звинувачення її в націоналізмі [див додаток В. 5.].

Окрім такого роду джерел, можуть бути і особисті документи (паспорт іноземної держави, посвідчення співробітника поліції в Рейхскомісаріату Україна, військовий квиток офіцера Румунського королівства, диплом Віденського університету, посвідчення на право власності у США і т.д.), книга з домашньої колекції арештанта, бойові і цивільні нагороди, листівки доби різних окупаційних режимів, листи з-за кордону, фотографії і т.д. У випадку з церковними діячами – це можуть бути молитовники, панагії, натільні хрести, невеличкі іконки з дерева, вервиці, пасторські послання і т.д. [44, с. 6–7].

Обговорення фотокопій слід здійснювати через показ матеріалів через проєктор або в чаті класу в соцмережах, а випадку дистанційної форми уроку – через можливості показу фотокопій в Google-meet. Довкола обраної справи на конкретну особистість чи на групу осіб можна влаштувати невеличку панельну дискусію на тему радянських репресій. До прикладу, ми можемо обговорити долі митців Розстріляного Відродження крізь призму репресій 1933 – 1938 рр. Для обговорення можна взяти як митців з різних сфер тодішнього життя (театрал Л. Курбас, письменник В. Поліщук, художник М. Бойчук, журналіст О. Крушельницький, поет М. Ірчан і ін.) та здійснити огляд уривків з їх справ, де у підсумку можна відповісти на проблемне питання — «Чи могла творча еліта 1920 – 1930-х рр. уникнути фізичної ліквідації?»

У кожної зі сторін будуть власні аргументи. Важливо, щоб кожна зі сторін зберігала повагу до опонентів, вміла конструктивно відстоювати свої думки та намагалась дійти компромісу у тім випадку, якщо суперечка між учнями може зайти в глухий кут. Періодично ми можемо виступати у ролі судді, який буде наголошувати на регламенті, вводити тезисні факти щодо проблем декомунізації і деколонізації простору за рахунок історичної пам'яті про митців Розстріляного Відродження та шукатиме спільної думки між обома сторонами [101, с. 83].

Для глибшого проникнення проблемою, можна запропонувати до перегляду фрагментів фільмів реж. Т. Томенка «Будинок «Слово»» (2017) та «Будинок «Слово»: нескінченний роман» (2021). В них проблема репресій є відображена доволі якісно і пронизливо, але їх сюжети не є історичною достовірністю.

Щодо аналізу фрагментів АКС 1940-1950-х рр., то їх можна доповнити героїко-патріотичними кінострічками «Нескорений», «Залізна Сотня», «Жива» та ін. Окрім цього, можна запропонувати до перегляду або прослуховування інтерв'ю М. Симчича, Є. Грицяка, Є. Андрусак, О. Ільків, подружжя Зарицьких і ін. діячів про пережите на допитах в МДБ і КДБ. Крізь призму такої комбінації, проблема радянських репресій на Заході України краще закріпиться для учнів, що і можна буде перевірити в ході контрольних робіт та практичних занять [104, с. 35-36].

Проблему переслідування дисидентів в 1960 – 1980-х рр. можна переглянути на прикладі В. Стуса, М. Руденка, А. Горської, подружжя Калинців, В. Чорновіла, Д. Шумука і ін. Це можуть бути не лише витяги з АКС, а що важливо – агентурні і інші інформаційні повідомлення з ф. 16 ГДА СБУ щодо вагомих подій всередині дисидентського руху. До прикладу, це можуть бути звіти агентури КДБ про спостереження за похороном А. Горської 28 листопада 1971 р. у Києві. Опрацьовуючи саме такий характер документів, учні можуть опрацювати списки присутніх, порівняти звіти КДБ зі спогадами учасників, поміркувати над загадкою загибелі художниці на фоні репресій проти українських дисидентів і т.д.

Для того, щоб краще увійти в проблему дисидентського руху, учням можна запропонувати до перегляду фільм «Заборонений» (реж. Р. Бровко, 2019). Фільм, який вийшов паралельно до вищезгаданої праці В. Кіпіані, є доволі якісною стрічкою для часткового показу на уроках історії. Чому часткового? Знову ж таки – обмеження в хронологічних рамках (45 хв уроку проти 105 хв фільму). Як можна вирішити проблему? Тут ми бачимо мінімум кілька варіантів. Перший – це перегляд трейлеру цієї стрічки на YouTube на уроці історії і його подальше обговорення в класі. Другий варіант – діти самостійно переглядають її вдома та пишуть рецензію або есе зі своїми враженнями від сюжету. Третім варіантом може стати перегляд обраних фрагментів, серед яких можуть бути сцени про те як міліція зірвала літературний вечір на честь пам'яті про В. Симоненка, фрагменти із суду, де є до речі і адвокат Медведчук, сцени з примусового табору в росії, розмови офіцерів КДБ про спостереження за Стусом і спроби його заставити піти на співпрацю з ними і т.д. [82].

Окрім обговорення цієї стрічки, можна також взяти для позакласного заняття (у співпраці з вчителем української мови і літератури – Ю. І.) збірку документів про В. Стуса, яку уклав В. Кіпіані в 2019 р. Провівши обговорення книги в контексті радянських репресій 1970-1980-х рр. та її феномену в 2019 – 2021 рр., учні можуть запропонувати власні ідеї для книг про відомих чи маловідомих репресованих українців. Діти можуть пропонувати концепт книги на основі кримінальної справи, спогадів родини чи газетної періодики і про своїх рідних як жертв репресій. Особливо корисні поради учні можуть взяти в істориків-дослідників, архівістів і сучасних криміналістів, які також працюють з матеріалами АКС [102, с. 243].

Попередньо враховуємо і той момент, що не кожна родина могла мати репресованих по прямій чи непрякій лінії. Тому для такої категорії учнів будуть цікаві справи на тих осіб, хто вважається визначною постаттю в їх місцевості або є забутим чи невідомим репресованим для широкого загалу. Зокрема, якщо серед опрацьованих АКС є ті, кого не було реабілітовано за радянського часу чи доби незалежності, то в такому випадку є змога реалізувати громадянську компетенцію. До прикладу, написання колективних чи індивідуальних звернень про реабілітацію до обласних реабілітаційних комісій є одним із способів поновити соціальну та моральну справедливість щодо безпідставно репресованих українців [43, с. 96].

Не менш цікавими є і інші можливості для покращення громадянської компетенції шляхом вивчення матеріалів АКС. До прикладу, керуючись ідеями децентралізації в 2014 – 2021 рр. учні можуть створити власний законопроект щодо передачі повноважень на реабілітацію жертв радянських політичних репресій від Національної реабілітаційної комісії до комісій на місцях (обласного рівня). Окрім того, що це зніме навантаження на Київ, який приймає таких заяв по 50 – 100 штук на місяць від кожної з областей, цей також пришвидшить розгляд заяв на місцях, зменшить корупційні ризики та в часі оптимізує роботу місцевих комісій. За рахунок того, що учні методом кейсу розроблять презентацію, інфографіку, короткометражний ролик і конкретний акт змін до статті 7 пункту 1 закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» [31].

Хоч і робота з матеріалами АКС на уроках історії несе за собою багато переваг для роботи з першоджерелами, все ж в неї є ряд недоліків. Цей підхід до вивчення історії слід добре пропрацювати з фахівцями в тому випадку, якщо у вчителя немає достатнього досвіду роботи з таким видом джерельної бази. Тоді в нагоді стають історичні блоги, напрацювання в науково-популярному стилі і окремо взяті відеоматеріали на YouTube.

Загалом, труднощі, які можуть виникнути в ході такого процесу є наступні. Перше – це складність інтерпретації документів як вчителем, так і їх правильне розуміння учнями. Оскільки ці документи написані переважно російською, де є багато бюрократичних і професійних термінів каральної системи, кожне з понять у випадку його нерозуміння учнем – слід правильно розтлумачити. У випадку відповідника в сучасній мові – порівняти, а якщо немає – вказати як архаїзм.

Окрім того, є велике нашарування ідеологічних фраз на кшталт «ворог народу», «антирадянська агітація», «троцькіст», «буржуазний націоналізм» і т.д. Присутній в документах професійний жаргон або спілкування термінологією, яка була типовою для того чи іншого часу також потребуватиме додаткового тлумачення. За цих обставин, прописана нами вище інструкція по попереднім інструктажі учнів щодо роботи з АКС – це безпекова необхідність. Якщо її не провести, то учні можуть неправильно розуміти зміст або пропустити вагомі деталі з протоколів допитів, висновки слідства, судового вироку і тим самим отримати спотворене сприйняття контексту подій, які описані в документах.

Другий негативний аспект — це брак контексту і фрагментарність поданої інформації. Оскільки на уроках будуть презентуватись лише уривки з АКС через обмежений час або через відсутність повного доступу до справи, учням буде важко скласти повну хронологію подій. До прикладу, аналіз лише одного протоколу допиту без доступу до інших документів кримінального впровадження (анкети арештованого, протоколу обшуку, власноручних свідчень, зізнань, які вибивались під тиском, очних ставок, допиту свідків і т.д.) може призвести до одностороннього сприйняття конкретно взятої ситуації.

Також, це ускладнить достовірність джерела, оскільки учні не можуть побачити всю інформацію і як саме її можна співвідносити з ширшим історичним контекстом або іншим корпусом джерел [44, с. 5].

Третій фактор – етична і емоційна чутливість, адже АКС є відображенням трагічних подій в нашій історії. Справжня картина репресивних заходів, страт, несправедливих обвинувачень і катування може викликати грізні емоції в наших учнів. Аналізуючи документи про тортури, сфальсифіковані слідчими свідчення і долі людей, які могли бути рідними комусь з учнів, може викликати душевні травми у підлітків. Вчитель як професійний психолог повинен вміти оперативно реагувати на такі випадки і бути готовим до будь-якого проблемного питання довкола АКС як репресивних документів.

Четвертий аспект – це достовірність і проблема упередженого ставлення слідства до арештантів, які не мали альтернативного вибору. Об'єктивності в такого роду документів немає і тому це важливо обговорити з учнями.

П'ятий – обмеження технічного і організаційного характеру. Справа в тім, що доступ опісля 24 лютого 2022 р. став суттєво гіршим. Про це ми неодноразово писали в ході цього дослідження, так і в кількох окремих наукових публікаціях. Проблема може полягати і в тому, що документи можуть перебувати в поганому стані збереження (що буде видно з фотографії чи сканкопії) або ж окремі фрагменти можуть бути нечитабельні в тім випадку, якщо почерк є важким і незрозумілим. Додатковим обмеженням може бути те, що речові докази мовами Центрально-Східної Європи не можуть бути перекладені навіть такими програмами як чат-GPT чи Grok. Окремий момент обмежень – це час і зусилля, який витратить вчитель на підготовку на уроку: відбір потрібних для заняття фрагментів АКС, адаптація тексту під презентацію на проекторі, створення інтерактивних завдань для учнів, опрацювання цих документів крізь призму OSINT-аналізу і т.д. Також, часові обмеження негативно вплинуть на те, що фізично учні не встигнуть повністю зрозуміти сутність фрагменту і знайти зв'язок його з історичними подіями.

Шостий недолік роботи з АКС – це різні рівні підготовки учнів до уроку, їх інтерес до історії та історичних подій, який ми будемо вивчати.

До прикладу, умовній Ірині Гнатюк буде в задоволення працювати з таким видом джерел, в той час як для Олега Молота це буде виглядати важким, нудним або незрозумілим взагалі завданням. Без базового розуміння проблеми, яка вивчається на уроці, учні не матимуть змоги ефективно виконувати такого роду завдання. До прикладу, аналіз АКС на репресовану в 1936 р. особу потребуватиме знань про сталінські репресії в УРСР, які не кожен з учнів може згадати або застосувати без попередньої актуалізації. Це може створити певний бар'єр у сприйнятті матеріалів і суттєво ускладнити групову роботу учнів [54, с. 845-846].

Щоб зменшити певний бар'єр між різними рівнями підготовки учнів, нам в нагоді стають методи графічної наочності. До прикладу, на основі конкретно взятої АКС (Ю. Тютюнника, О. Волоха, В. Підмогильного, В. Поліщука, Є. Грицяка, Д. Шумука та ін.) можна у вигляді короткої інфографіки про життєпис, коміксу чи реконструкції подій в хронологічному порядку відтворити репресії відносно конкретно взятої людини. До прикладу, в інфографіці про арешт В. Підмогильного можна подати причини та передумови для арешту, дати витяги з АКС і відтворити хронологію всього ходу слідства, ухвалення позасудового рішення трійки та загибелі діяча в 1937 р. Аналогічним чином можна відтворити і шлях від арешту до прижиттєвої реабілітації Є. Грицяка у формі схеми з основними датами репресій супроти лідера Норильського повстання 1953 р. [54, с. 846].

Також, щоб знизити ризики такого недоліку, можна вдасться до порівняльних таблиць. За рахунок них можна краще зрозуміти динаміку змін відносно кількості репресій за хронологічним принципом, оцінити масштаби репресій за регіональним виміром (порівняти к-сть розстрілів в Київській та Харківській областях в 1937-му р.), дати оцінку реабілітаційним процесам і їх відмінностям між 1950-ми та 1980-ми рр. та сучасністю зокрема. Для наочності може стати в нагоді уже згадана нами вище інтерактивна мапа канібалізму в 1932 – 1933-му рр. за матеріалами архівно-кримінальних справ з фондів ГДА МВС. Тут є нагода не лише розвинути хронологічну, а й просторову, аксіологічну та інформаційну компететності [88]. Дані з інтерактивної мапи МВС можна звести в окрему таблицю, схему або використати для порівняння в інфографічних чи картографічних матеріалах.

І останній аспект – це обмежена узагальнююча цінність, яка може проявитись в тому, що кожна АКС є індивідуальною історією. До прикладу, справа лише одного Д. Шумука за 1972 р. не може відтворити всієї картини про дисидентський рух в Україні в 1960 – 1980-х рр. Через надмірне захоплення цією постаттю, учні можуть втратити зв'язок з загальною темою уроку. Це можна виправити лише за рахунок уривку або вивчати АКС у гуртковій роботі.

Загалом ми бачимо, що робота з фрагментами АКС на уроках історії є потужним інструментом, але її ефективність залежить від ретельної підготовки вчителя, адаптації матеріалів до рівня учнів і врахування емоційних та етичних аспектів. Такі недоліки в роботі з АКС як складність і важкість розуміння текстів протоколів допитів, брак усвідомлення повного контексту історичних подій, упередженість джерел, які складались окупантами і проаналізовані вище різні технічні обмеження – усе це може суттєво ускладнити задуманий нами процес вивчення таких джерел. Саме тому, учням і потрібен вчительський супровід, який буде структурованим, чітким і якісним для їх же психологічної, інформаційної та громадянської безпеки.

Архівно-кримінальна справа, книга по неї чи сцени з фільмів, які могли мати місце на реальному слідстві проти жертв репресій в 1920-х – 1980-х рр. є інструментом протидії радянській і сучасній російській пропаганді про вигадані нею ж ідеали «радянського раю». АКС не є чимось достовірним як джерело для уроків історії через упереджене ставлення до арештованих і засуджених. Однак, саме через такий тип документів, учні як в ході уроків, так і у позакласній діяльності глибше розуміють проблему репресій, формують про неї власні висновки і знаходять для себе уроки для власного історичного майбутнього.

Кому з наших учнів найбільше стане в нагоді досвід роботи з АКС на уроках історії і у позакласній діяльності? В першу чергу – для майбутніх співробітників поліції, СБУ, судмедекспертів, аналітиків, політологів, юристів, істориків, дослідників, краєзнавців, журналістів, кіноакторів, письменників та навіть для священників. Спектр професій може лише збільшуватись за рахунок збільшення попиту на даний масив матеріалів після завершення активних бойових дій.

ВИСНОВКИ

Отже, в ході проведеного нами комплексного дослідження щодо проблем архівно-кримінальних справ як джерел про репресії радянської влади супроти українців в 1917 – 1991 рр. було з'ясовано наступне. По-перше, протягом згаданого часу в Україні через лещата червоних репресій пройшло близько 10 млн громадян. По-друге, архівно-кримінальні справи, які стали нормою з 1919 р. по 1991 рр. в радянській Україні були одним із носіїв маніпуляцій і шантажу супроти борців незалежність та не вигідних для режиму соціальних категорій. По-третє, попри свою упередженість, цей корпус джерел є доволі цінним з погляду на еволюцію криміналістики, ведення слідства, генеалогію, історичну географію, огляд проблем того чи іншого історичного часу і що важливо – окремі справи є хорошим матеріалом для зйомок кінострічок художнього та документального жанрів.

Було з'ясовано, що до 2015 р. в Україні була відсутнє законодавство для доступу до архівів репресивно-каральних органів радянського часу. Перешкоди були як з боку галузевих архівів силового блоку, так і на рівні обласних та центральних державних архівів. Через небажання влади дати можливість до ознайомлення широкому загалу з правдою про тоталітаризм, вона допускала в архіви колишнього КДБ лише обраних. Навіть у тих випадках, коли обмеження стали меншими, якісного доступу для пересічних громадян не було.

Поява Закону України № 316-VIII від 9 квітня 2015 р. «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» спільно з трьома іншими декомунізаційними пакетами зняли більшу частину обмежень для громадян щодо історичних досліджень. Якщо найбільш відкритим для користувача були центральні і обласні державні архіви, а також ГДА СБУ і його обласні філії, то у випадку з ГДА МВС і його філіалами – ситуація незмінно негативна. МВС не виконуючи положення про декомунізацію і досі дає доступ до своїх архівів дозовано. В даному випадку постає питання про формування громадських ініціатив національного рівня, які могли б змінити ситуацію на користь дослідників та пересічних громадян.

Констатовано, що після 24 лютого 2022 р. доступ до архівно-кримінальних справ оффлайн довгий час був відсутнім у читальних залах обласних і центральних архівів. Щодо архівів ГДА СБУ на місцях, то станом на зараз ще діють обмеження військового стану і тому доступ в окремих випадках надається дистанційно. Переважну більшість справ, яку нами було опрацьовано в ході цього дослідження було отримано в оффлайн режимі, опрацьовано в читальному залі ДАІФО або отримано від колег за науковими інтересами з різних куточків України. Окрема частина з них є діючими військовослужбовцями і співробітниками силових структур. Про їх участь в допомозі нам матеріалами ми не будемо розголошувати до закінчення активних бойових дій в цілях безпеки.

Зауважимо, що система запитів в архіви щодо отримання АКС в середньому займає від 2-3 тижнів і до 40-45 днів. Подекуди доводиться повторно надсилати запити на неотримані у встановлений законом термін документи для наших досліджень. В певній мірі – це не є вина архіву, адже попит на архівно-кримінальні справи з року рік лише зростає. Тим не менш, якісним доступом до матеріалів АКС в онлайн-режимі поки що може похвалитись лише ДАЛО та ЦДАГОУ. Доволі проблемним є електронний архів ЦДВР, який періодично є відсутнім у доступі. Це значно погіршує можливості дослідника в роботі з відкритими джерелами.

Кожна з проаналізованих нами архівно-кримінальних справ презентує собою окрему долю понад десятка людей, кого зачепили репресії проти митців Розстріляного Відродження (1920 – 1930-х), військових і партійних діячів в 1936 – 1937 рр., колишнього військового, єврея-перебіжчика і необачного селянина в 1939-1941 рр. в Галичині, обох прабабусь авторки в 1945 та 1948-1949 рр., лідерів Норильського повстання 1953 р. в особі Є. Грицяка і Д. Шумука, які в 1960-1980-х рр. продовжили свою боротьбу як дисиденти.

Читаючи протоколи допиту, оглядаючи ордери на арешт, протоколи обшуку, висновки слідства, вироки, реабілітаційні документи і речові докази, які насправді такими не були, розуміємо – радянська система була побудована на терорі як методі управління. Таким же чином живе і сучасний окупант, який тримає тимчасово окуповані території в радянзації культури та у нових репресивних реаліях.

Окрім огляду цих справ, нами також аналізувались найбільш актуальні надбання історіографії на цю тему. Було з'ясовано, що на прикладі заборони книги В. Кіпіані про справу В. Стуса можна по-новому віднайти інтерес у суспільства до проблеми репресій. Дисидентська проблема, яка є і досі актуальною, змогла отримати нову хвилю інтересу в істориків, митців та й загалом у пересічних громадян. Крізь призму повномасштабної війни, суспільство вкотре оцінило ціну незалежності і через архівно-кримінальні справи та праці про них. Не випадково окупанти на півночі і сході нашої держави вилучали книгу В. Кіпіані з українських бібліотек. Ворог не може сприйняти правду і тому надійно ховає її в архівах.

Як приховувались злочини Кремля в окупованій Україні 1917 – 1991 рр., так і зараз ворог через маніпуляції применшує масштаби для повернення мрії про могутню імперію. Завдяки працям істориків та журналістів, світ не забуває про українську трагедію, а український солдат повертає конституційну цілісність там, де ще вчора вона була порушена. В тих умовах, які існують в нашому часі важливо, щоб зберігались сімейні історії та відшукувалась правда в архівах, яку можна подати у кореляції з іншим корпусом джерел.

В ході написання роботи була спроба узагальнити методіку вивчення архівно-кримінальних справ як джерела про репресії проти українців в 1920-1980-х рр. Звичайно, що на уроках ці документи не будуть подаватись у повному обсязі. Однак важливо, щоб ми навчили учнів правильної методології роботи з ними. Без попередніх знань про репресії і ціну незалежності, наші діти з необережності і незнання реального контексту подій можуть стати жертвою пропаганди або їх психіка може піддатись стресу. Ми в цьому випадку не лише як вчителі, але як психологи і в певній мірі – як аналітики.

Чому? Бо розвиваючи навички критичного мислення, ми формуємо в дітях імунітет перед російськими фейками, застерігаємо їх від впливу сумнівного контенту в мережі і водночас – формуємо в них світогляд свідомих громадян. Так, ми не знаємо ким і де вони найбільше реалізують себе в житті. Хтось звісно стане істориком, хтось бізнесменом, комусь пощастить піднятися по кар'єрній драбині в поліції або в політиці, але всі вони – будуть свідомі відносно минулого у майбутнім.

Звісно, що у поданій нами методиці є певні зауваги, недоліки та обмеження, які не дають повного ефекту, який може очікуватись від проведеного заняття. Так, в кожного учня є свій інтерес і своє розуміння джерела відповідно до навичок, які сформувались протягом всього шкільного життя. Безумовно, що не кожному будуть в нагоді матеріали архівно-кримінальних справ і не кожен буде мати до цього інтерес опісля завершення школи. Однак, саме вивчення репресій мовою документів не в стані замінити жодного документального чи художнього фільму. Жодна книга не замінить тієї папки, де зберігається історія цілих родин, куди увійшла трагедія в міжвоєнні роки, в добу визвольних змагань 1940-1950-х рр. і в добу боротьби за незалежність в 1960 – 1980-х рр.

Нами було підсумовано, що обраний для аналізу матеріал буде зрозумілим лише тоді, коли він буде повноцінним компонентом у темі уроку. На основі АКС ніколи не варто проводити урок, але можна провести цікаве позакласне заняття з прочитанням книги В. Кіпіані про справу Стуса. Так, не завжди є можливість потрапити в архів, але є можливість показати учням архівно-кримінальні справи онлайн. Так, не завжди є час, де ми можемо розповісти про цікаві знахідки всередині АКС або в майнових справах. Тому, ми можемо пропонувати учням писати власні есе, рецензії до документальних і художніх фільмів на тему репресій. З ними ми можемо відвідати у виставу групи «МУР» «Ти – романтика», де трагедія Розстріляного Відродження буде відчута в реальному історичному контексті.

Особливо важливо, щоб в ході спільного обговорення проблем радянських репресій мовою документів учні не соромились розповідати про сімейні історії. Так, не кожен захоче ділитись таким досвідом в родині, але кожна така історія – це розуміння кожної з них індивідуально в контексті трагедії, яку принесла на наші землі Москва. Не слід в майбутньому дивуватись, що по завершенню війни і зміні влади в росії, буде таким же методом розвінчано культ путіна і архівно-кримінальні справи будуть розсекречуватись як проти російських опозиціонерів, так і проти українських борців з окупацією. Процеси майбутнього в такому випадку будуть циклічні і в учнів як в школі, так і по її завершенню буде чітке розуміння того, що Москві за жодних обставин, нових влад чи устрою довіряти не варто.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Архівні матеріали

Галузевий Державний архів СБУ (м. Київ)

1. ГДА СБУ. Ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. Оп. 1. Спр. № 44988-фп. Справа по обвинуваченню Ахматова Л. Т. 1. 1936–1937, 1956–1958. 511 арк.
2. ГДА СБУ. Ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. Оп. 1. Спр. № 75605-фп. Справа по обвинуваченню Михайлика М. Т. 1. 1936–1937, 1956–1957. 554 арк.
3. ГДА СБУ. Ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. Оп. 1. Спр. № 36546-фп. Справа по обвинуваченню Ковальова Л. Б. Куліша М. Г. Епіка Г. Д. в 12 т. Т. 4. 226 арк.
4. ГДА СБУ. Ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. Оп. 1. Спр. № 36546-фп. Справа по обвинуваченню Ковальова Л. Б. Куліша М. Г. Епіка Г. Д. в 12 т. Т. 5. 355 арк.
5. ГДА СБУ. Ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. Оп. 1. Спр. 69270. Т. 6. арк. 15. Завершальний фрагмент копії протоколу допиту обвинувачуваного В. Голубовича від серпня 1920 р., власноручно ним завірений після внесення окремих зауважень до машинописного тексту документу.
6. ГДА СБУ. Ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. Оп. 1. Спр. № 70827-ФП. Справа по обвинуваченню Шумука Д. Л. в 12 томах. Т. 1. 440 арк.
7. ГДА СБУ. Ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. Оп. 1. Спр. № 70827-ФП. Справа по обвинуваченню Шумука Д. Л. в 12 томах. Т. 2. 319 арк.
8. ГДА СБУ. Ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. Оп. 1. Спр. № 70827-ФП. Справа по обвинуваченню Шумука Д. Л. в 12 томах. Т. 5. 190 арк.
9. ГДА СБУ. Ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. Оп. 1. Спр. № 70827-ФП. Справа по обвинуваченню Шумука Д. Л. в 12 томах. Т. 8. 369 арк.
10. ГДА СБУ. Ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. Оп. 1. Спр. № 70827-ФП. Справа по обвинуваченню Шумука Д. Л. в 12 томах. Т. 12. 202 арк.

11. ГДА СБУ. Ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. Оп.1. Спр. № 75524-фп. Справа по обвинуваченню Грицяка Є. 400 арк.

Галузевий архів СБУ в Чернівецькій області (ГДА СБУ ЧО)

12. ГДА СБУ в Чернівецькій області. ф. 6. Оп.1. Спр. 2068-оф. Справа по обвинуваченню О. Турчин та І. Столярського. Т. 1. 197 арк.

Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО)

13. ДАІФО. Ф. Р-2157. Управління Служби безпеки України в Івано-Франківській області. Кримінальні справи реабілітованих. Оп. 2. спр. 7048-П. Архівно-кримінальна справа Гнатюк Анни Петрівни 1919 р. н. 104 арк.

14. ДАІФО. Ф. Р-2157. Управління Служби безпеки України в Івано-Франківській області. Кримінальні справи реабілітованих. Оп. 1. Спр. 51944. Арк. 1. Особова карточка Шкварелюк Анастасії (Надії) Василівни, 1922 р.н.

Державний архів Львівської області (ДАЛО)

15. ДАЛО Ф. Р-3258. Слідчий відділ НКВС у Львівській області (кримінальні справи 1939-1950 рр.). Оп. 1. Спр. П-15486. Справа по обвинуваченню Пащака Михайла Миколайовича, 1914 р.н. 78 арк. URL: <https://e.archivelviv.gov.ua/file-viewer/2479#file-909274>

16. ДАЛО. Ф. Р-3258. Слідчий відділ НКВС у Львівській області (кримінальні справи 1939 – 1950 рр.). Оп. 1. Спр. П-9941. Справа по обвинуваченню Шика Артура Адольфовича, 1888 р.н. 44 арк. URL: <https://e.archivelviv.gov.ua/file-viewer/11888#file-155192>

Державний архів Тернопільської області (ДАТО)

17. ДАТО. Ф. Р-3429. Управління Служби безпеки України в Тернопільській області, м. Тернопіль (1939–1958) Оп. 3. спр. 227. Справа по обвинуваченню Петра Затонського. 26 арк.

Центральний державний архів громадських об'єднань і україніки України (ЦДАГОУ)

18. ЦДАГОУ. Ф. 263. Колекція позасудових справ реабілітованих. Оп. 1. спр. 39447-фп. том 2. Багинський Андрій Васильович, Барон Михайло Доріанович (Мойсей Давидович). 298 арк.

19. ЦДАГОУ. Ф. 263. Колекція позасудових справ реабілітованих. Оп.1. Спр. 31604-фп. Справа по обвинуваченню Затонської Олени Самійлівни. том 1. 79 арк.

20. ЦДАГОУ. Ф. 263. Колекція позасудових справ реабілітованих. Оп.1. Спр. 31604-фп. Справа по обвинуваченню Затонської Олени Самійлівни. том 2. 35 арк.

Опубліковані матеріали

21. Справа Василя Стуса. Збірка документів з архіву колишнього КДБ УРСР. Бібліотека «Історичної правди» / Укл. Вахтанг Кіпіані. Харків: Vivat, 2019. 688 с.

22. Судовий процес Валентина Мороза: розсекречені матеріали / Упор. Б. В. Паска. Брустури: Дискурс, 2021. 704 с.

Полюві дослідження:

23. Інтерв'ю з Вадимом Поздняковим, головою ГО «Світанок» та одним із головних громадських декомунізаторів України в 2014-2023 рр. Записане Ю. Івасютою 17 січня 2023 р. в м. Івано-Франківськ в письмовій формі. 3 арк.

24. Інтерв'ю з директором обласного музею визвольних змагань ім. Ст. Бандери в м. Івано-Франківськ Я. В. Коретчуком, записане Ю. Івасютою грудні 2022 р. 3 арк.

25. Інтерв'ю з екс-бійцем 102-ї бригади ТРО ЗСУ, краєзнавцем і дослідником архівно-кримінальних справ 1940-х рр. Євгеном Пронюком. Записане Юлією Івасютою 25 листопада 2024 р. в м. Івано-Франківськ. 4 арк.

Законодавство:

26. Закон України № 3005-IX «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» від 21 березня 2023 р. Офіційний портал ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text> (дата звернення: 16.02.2025).

27. Закон України № 314-VIII від 9 квітня 2015 р. «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/314-19> (дата звернення: 14.03.2025)

28. Закон України № 315-VIII від 9 квітня 2015 р. «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/315-19> (дата звернення: 7.02.2025)

29. Закон України № 316-VIII від 9 квітня 2015 р. «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/316-19> (дата звернення: 7.02.2025)

30. Закон України № 317-VIII від 9 квітня 2015 р. «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/317-19> (дата звернення: 8.03.2025)

31. Закон України Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років. (Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 22, ст.262). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text> (дата звернення: 7.02.2025).

32. Закон України Про свободу совісті та релігійні організації (Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 25, ст.283). Чинна редакція – 15.03. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 7.02.2025 р.)

33. Кримінальний кодекс України – ККУ. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131. *Офіційний портал ВРУ*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 14.02.2025).

34. Постанова Президії Верховної Ради України від 11 червня 1993 р. N 3278-XII «Про відновлення колишніх найменувань окремим населеним пунктам Івано-Франківської області». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 1993, N 29, ст. 317. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3278-xii#Text> (дата звернення: 18.02.2025).

35. Указ президента України №432/2009 Про додаткові заходи щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932 – 1933 років в Україні. *Офіс президента України*, 2009. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4322009-9064> (дата звернення: 2.02.2025).

Монографії і статті

36. Амонс А. І., Абраменко Л. М. Репресовані прокурори в Україні: документи, нариси, матеріали. К. : Істина, 2009. 576 с.
37. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР. 1917-1941 рр.: джерелознавче дослідження. Вид. 2-е, випр., доп. / Пер. сл. І. М. Дзюби. К.: Пенмен, 2017. 768 с.
38. Бонь О. Особливості архівної джерельної бази біографічних досліджень діячів гуманітарної науки радянської України в 1920-1930 рр. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія*. 2010. Вип. 17. С. 101–105.
39. Борчук С. Ісай Фалькевич (1883–1937) — революціонер, прокурор, цензор, голова правління "УРЕ", "прихований троцькіст". *З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ*. 2012. № 1. С. 226-242.
40. Веденнєєв Д. В. Діяльність підрозділу КДБ української РСР з протидії «ідеологічній диверсії» (1960-ті – 1980-ті рр.). *П'яті Череванівські наукові читання (на пошану професора А. С. Череваня : збірник наукових статей*. Випуск V. Полтава : ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2020. С. 77-88.
41. Глухота В. Дисидентство як основа виникнення Гельсінського руху в Україні. *7 Всеукр. студ. наук.-практ. конф. Правозахисний рух: історія та сучасність*. Полтава, 2014. С. 103-105.
42. Давидюк Р. Архівно-кримінальні справи як джерело вивчення історії української політичної еміграції у Волинському воєводстві. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2019. № 2 (52). С. 336-356.
43. Дем'янчук Т. Реабілітація жертв радянського тоталітаризму: український та міжнародний досвід. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (26). С. 90–100.
44. Єгрешій О. Вивчення кримінальних справ підпільних священиків УГКЦ як мотиваційний чинник навчання історії в школі. *Історія в Рідній школі. Науково-методичний журнал*. 2022 р. №1 (231). Січень-Лютий. С. 2–7.

45. Єгрешій О. Допити священнослужителів Филимона Курчаби та Василя Величковського (20 лютого 1969 р.) як свідків у провадженні кримінальної справи на отця Романа Бахталовського. *Історія релігій в Україні: актуальні питання*. 2022. Том 1. №4. С. 70–84.

46. Єгрешій О. Кримінальна справа єпископа Івана (Лятишевського) як джерело вивчення повсякденного життя греко-католицького духовенства. *Науковий щорічник «Історія релігій в Україні»*, 2023. Вип. 33. С. 101–116.

47. Єгрешій О. Підпільний священник УГКЦ в умовах «пограничної ситуації» (скарга о. Ярослава Сірецького Генеральному прокурору СРСР Р.Руденку, 1959 р., про перегляд його кримінальної справи). *Історія релігій в Україні: актуальні питання / за заг. ред. О. Киричук*; Львівський музей історії релігії; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів: “Логос”, 2021. Вип. 3. С. 69–75.

48. Єгрешій О.І. Кримінальні справи радянських спецслужб на підпільних греко-католицьких священників як джерело до вивчення історії повсякденності. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Серія Історія*. 2022. №10/52. С. 65–83.

49. Івасюта Ю. В. Спільне та відмінне у деколонізаційних процесах США та України в 2022–2023 рр. *«Дніпровські історичні читання»: Матеріали Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції*, 20–21 квітня 2023 р., м. Дніпро / Ред. колегія: Д. Архирейський (відп. ред.), А. Венгер, О. Журба, О. Каковкіна, С. Каюк, Т. Ливінова, О. Посулько. Дніпро, 2023. С. 114–116.

50. Івасюта Ю. Декомунізаційні процеси в Україні 1989 – 2024 рр. *Студентські історичні зошити*. 2024. Вип. 16. С. 100–108.

51. Івасюта Ю. Декомунізаційні процеси на Гуцульщині в умовах національної державності: періодизація та характерні локації. *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Четверті Грабовецькі історичні читання»*. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2024. С. 54 – 63.

52. Івасюта Ю. Декомунізація та повторна радянізація окупованого Криму як соціокультурна проблема в 2014 – 2024 рр. *Наукові горизонти XXI століття: мультидисциплінарні дослідження: матеріали Міжнародної наукової конференції, 16-17 травня 2024 р., м. Ужгород / уклад. О.П. Адамчо; УжНУ, УкрІНТЕІ. Ужгород ; Київ, 2024. С. 689 – 702.*

53. Івасюта Ю. Доступ до архівів радянських карально – репресивних органів в м. Івано – Франківську: юридичний та практичний аспект. *Регіональні студії української історії. Матеріали Другої Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції. 11 квітня 2024 р. / відповід. ред. І.М. Романюк. Вінниця : ВДПУ, 2024. С. 95 – 98.*

54. Івасюта Ю. Кримінальні справи митців доби Розстріляного Відродження як засіб для вивчення радянських репресій в Україні на уроках історії в школі. *Актуальні питання у сучасній науці, 2024. № 11(29). С. 841 – 848.*

55. Івасюта Ю. Найоригінальніші акції щодо декомунізації в Івано-Франківській області в 2020-2022 рр. *The 11th International scientific and practical conference “Modern research in world science” (January 29-31, 2023) SPC “Sci-conf.com.ua”, Lviv, Ukraine. 2023. С. 998-1001*

56. Івасюта Ю. Необхідність деколонізації росії у аналогії з наслідками цього ж процесу в 1917 – 1921 рр. *На перетині епох. Перша світова війна: феноменологія, геополітичні та гуманітарні наслідки, історична пам'ять. Міжнародна наукова конференція, присвячена 110-й річниці початку Великої війни 1914-1918 рр. Чернівці, 27-28 вересня 2024 р. Матеріали і тези доповідей / Наук. ред. О.В. Добржанський. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2024. С. 75 – 77.*

57. Івасюта Ю. Перейменування населених пунктів Прикарпаття як складова декомунізаційних (деколонізаційних) процесів в Україні в 1993 – 2023 рр. *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональні виміри. Збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 25-26 квітня 2024 р.). Івано-Франківськ, 2024. С. 114 – 119.*

58. Івасюта Ю. Примусова радянізація окупованого Донбасу в 2022-2024. рр. як виклик українській культурі та національній безпеці. *Матеріали*

міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів «Україна-НАТО: спільні безпекові виклики (до 75 річниці підписання Північноатлантичного договору)» (05 квітня 2024 року). Ужгород: Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», 2024. С. 118 – 121.

59. Івасюта Ю. Проблема збереження архівно-кримінальних справ в сучасних умовах повномасштабної війни (2022 – ?) *Матеріали II Міжнародної наукової конференції «Ціна свободи: від Української революції 1917 – 1921 рр. до російсько-української війни»* (22 – 23 листопада 2024 року). Київ, 2025. С. 193 – 196.

60. Івасюта Ю. Радянізація окупованих територій України в 2022 – 2023 рр. *Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє* (20 квітня, 2023), Черкаси, Україна. 2023. С. 60 – 62.

61. Капустинський Н. Український визвольний рух 1940–1950-х рр. в сучасних історико-біографічних дослідженнях. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2018, № 2. Т. 2. С.153–160.

62. КГБістські архіви дають свідчення тільки «своїм». *Вечірній Київ*. 2000. 6 липня. № 113 (16575). С. 4.

63. Ковтало Р. Діяльність Мирослава Симчича (1923–2023) в Українському визвольному русі: до історії питання. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том XVI: Місце й значення когнітивістики в розвитку науки та освіти* / [Ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон: Посвіт, 2024. С. 25 – 30.

64. Петренко І. Є. Продовольча диктатура російського комуністичного режиму в окупованій Україні (1920 р. – початок 1921 р.). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2022. № 2 (58). С. 5 – 53.

65. Пристайко В. Шаповал Ю. Михайло Грушевський і ГПУ—НКВД. Трагічне десятиліття: 1924—1934. К.: Україна, 1996. 335 с.

66. Пристайко В. Шаповал Ю. Михайло Грушевський: справа «УНЦ» і останні роки (1931—1934). К.: Критика, 1999. 351 с.

67. Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Серія Історія. 2023. № 12/54. 366 с.
68. Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Серія Історія. 2022. №10/52. 367 с.
69. Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Серія Історія. 2021. №7/49. 656 с.
70. Танцюра В.І. Політична історія України. К.: Либідь 2001. 320 с.
71. Ухач В. Український визвольний рух 1940–1950-х років: інституціоналізація досліджень (вибрані аспекти). *Теорія та історія держави і права. Історія політичних і правових вчень*. №.4 (24). 2020. С.13–19.
72. Фініковський Ю. Мемуари Данила Шумука як історичне джерело. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2019. Вип. 28. С. 110–115.
73. Шаповал Ю. Золотарьов В. Всеволод Балицький. Особа, час, оточення. К.: Стилос, 2002. 468 с.
74. Шептицька Т. Розстріляне відродження: архівно-кримінальна справа Юрія Вухналя. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 8: Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*: зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. Вип. 12. С. 81 – 86.

Довідкова і енциклопедична література

75. Галушко К. Радянізація західної України. анексія північної Буковини та Бессарабії. *Енциклопедія історії України: Україна—Українці*. Кн. 2 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2019. С. 291 – 295.
76. Інститут Історії Церкви (ІІЦ) Українського Католицького Університету. URL: <http://ichistory.org.ua/iic/> (дата звернення: 18.04.2025).
77. Перелік архівних кримінальних справ громадян єврейської національності, репресованих по м. Києву та Київській області Фонд 263 «Колекція позасудових справ реабілітованих». Київ: ЦДАГОУ. 2019. 210 с.

78. Подкур Р.Ю. Реабілітовані історією. *Енциклопедія Історії України*, 2012. URL: http://www.history.org.ua/?termin=reabilitovani_istoriieju (дата звернення: 7.12.2024).

79. Радянський період 1939—1941 рр. Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонцького»: офіційний сайт. URL: <http://www.lonckoho.lviv.ua/istoriya/istoriya-vyaznytsi/radyanskyj-period-1939-1941-gr>

80. Реабілітовані історією. Івано-Франківська область: Книга 1 / Упоряд., авт. передм. Л. Вардзарук. Науково-редакційний відділ "Реабілітовані історією" при Івано-Франківській облдержадміністрації. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2004. 983 с.

81. Реабілітовані історією. Львівська область. Кн. 15: м. Львів /. НАН України. Інститут історії України; Головна редакційна колегія науково-документальної серії книг "Реабілітовані історією"; Служба безпеки України; Національна спілка краєзнавців України; Українське культурно-просвітницьке товариство "Меморіал" імені В. Стуса; Львівська обласна рада; Львівська обласна державна адміністрація. Львів: Простір-М, 2023. 812 с.

Матеріали ЗМІ

82. Андрій Когут, директор Галузевого державного архіву СБУ – Відкриті архіви СБУ – це наша відповідь на “війну дезінформації”. *Укрінформ*, 9 липня 2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3883393-andrij-kogut-direktor-galuzevogo-derzavnogo-arhivu-sbu.html> (дата звернення: 9.01.2025).

83. Вишневська А. Справа Василя Стуса: про що йдеться в книзі та чому Медведчук домігся її заборони. *УНІАН*, 19 жовтня 2020. URL: <https://www.unian.ua/society/sprava-vasilya-stusa-medvedchuk-zaboroniv-cherez-sud-knigu-pro-stusa-novini-ukrajini-11186177.html> (дата звернення – 28.02.2025).

84. Глуховський М. Підвезаний М. Медведчук і КДБ, вбивство Івасюка та прохання Жириновського. Інтерв'ю з директором архіву СБУ. *Главком: лонгвід*, 10 червня 2024. URL: <https://glavcom.ua/longreads/dokumenti-kdb-pro-medvedchuka-i->

[prokhannja-zhirinovskoho-do-sbu-velike-intervju-z-direktorom-arkhivu-sbu-1004438.html](https://www.radiosvoboda.org/a/news-lviv-perepohovannia-danylo-shumuk/33255283.html) (дата звернення: 19.11.2024).

85. До Львова перевезли з Покровська і перепоховали останки воїна УПА, громадського діяча Данила Шумука. *Радіо Свобода*, 27 грудня 2024. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-lviv-perepohovannia-danylo-shumuk/33255283.html> (дата звернення – 29.12.2024).

86. Доступ до архівів КГБ в українських архівах: результати соціологічного опитування. Офіційний портал УІНП, 2016. URL: <https://uinp.gov.ua/dostup-do-arhivnoyi-informaciyi-represyvnih-organiv/multymediyi-prezentaciyi/dostup-do-arhiviv-kgb-v-ukrayinskyh-arhivah> (дата звернення: 10.02.2025).

87. Карловський Д. Окупанти на захоплених територіях борються з підручниками історії, Стусом і Бандерою. *Українська Правда*, 24 березня 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/24/7334252/> (дата звернення – 16.03.2025).

88. Кінша Д. МВС розробило електронну мапу з тисячами кримінальних справ про Голодомор. *Суспільне Новини*, 23 листопад 2024. URL: <https://suspilne.media/886577-mvs-rozrobilo-elektronnu-mapu-z-tisacami-kriminalnih-sprav-pro-golodomor/> (дата звернення: 7.10.2024).

89. Литва публікує архіви КГБ. З прізвищами. *Історична Правда*, 11 травня 2011. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/4dcac20b25123/> (дата звернення: 9.03.2025).

90. Погребна А. Справа Василя Стуса: суд дозволив розповсюджувати книгу без дозволу Медведчука. *Суспільне Новини*, 19 березня 2021. URL: <https://suspilne.media/114904-sprava-vasila-stusa-sud-dozvoliv-rozpovsudzuvati-knigu-bez-dozvolu-medvedcuka/> (дата звернення – 28.02.2025).

91. Пронюк Є. До дня УПА: про клубовецьких, тисменицьких повстанців з перших вуст. *Вперед*. 2024. №37 (7375). С. 6.

92. Реабілітували останнього розстріляного в СРСР бійця УПА. *Локальна історія*, 30 квітня 2021. URL: <https://localhistory.org.ua/news/ukrayina-reabilitovala-ostannogo-rozstrilianogo-v-srsr-biitsia-upa/> (дата звернення: 7.02.2025).
93. Риба О. Російська армія пограбувала державний архів Херсонщини на більше 45%. *Мост*. 2023. 6 грудня. URL: <https://most.ks.ua/news/url/rosijska-armija-pograbuvala-derzhavnij-arhiv-hersonschini-na-bilshe-45/> (дата звернення: 10.01.2025).
94. Терещук Г. НКВС втілював у 1939-41 роках у Галичині тактику випаленої землі – історик. *Радіо Свобода: суспільство*, 21 червня 2013. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25023814.html> (дата звернення – 14.01.2025).
95. Терещук Г. Українське дисиденство – це була правдива і зріла опозиція – професор Грицак. *Радіо Свобода*, 28 січня 2013. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24886088.html> (дата звернення – 27.02.2025).
96. У Vivat повідомили, що Медведчук не оскаржив рішення суду скасувати заборону книги про Стуса. *Радіо Свобода: Новини*, 18 травня 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-sprava-vasylia-stusa/31261867.html> (дата звернення – 29.03.2025).
97. Цвик О. Документи, які священник знайшов у церкві на Тернопільщині, продезинфікували й передали в архів. *Суспільне Тернопіль*, 20 травня 2025. URL: <https://suspilne.media/ternopil/1022353-dokumenty-aki-svasennik-znajsovo-u-cerkvi-na-ternopilsini-znezarazili-peredali-v-arhiv/> (дата звернення – 20 травня 2025).
98. Шапошніков Д. 13 тисяч історичних документів згоріли під час пожежі у будівлі архівного підрозділу СБУ в Чернігові. *Суспільне Чернігів*, 16 лютого 2023. URL: <https://suspilne.media/chernihiv/388016-13-tisac-istoricnih-dokumentiv-zgorili-pid-cas-pozezi-u-budivli-arhivnogo-pidrozdlu-sbu-v-cernigovi/> (дата звернення: 5.03.2025).
99. Штогрін І. Дослідники кажуть про мільйони жертв комуністичних репресій в Україні від 1919 по 1991 рік. *Радіо Свобода*, 17 травня 2020. URL: <https://ua.krymr.com/a/doslidnyky-pro-miliony-zhertv-komunistychnykh-represii-v-ukraini-vsd-1919-po-1991-rik/30617048.html> (дата звернення: 2.10.2024).

Методичні рекомендації і підручники

100. Власов В. С. Історія України (профільний рівень) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД, 2018. 304 с.
101. Власов В. С. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. Київ : Літера ЛТД, 2019. 256 с.
102. Войтович Н.О. Імбіровська-Сиваківська Л.А. Медіаграмотність: технології і практичне застосування/ За заг. ред. В. Ф. Іванова. Київ: Академія української преси, Центр вільної преси, 2024. 57 с.
103. Галімов А. А. Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Х. : Вид-во «Ранок», 2024. 272 с.
104. Гісем О. В. Історія України (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 288 с.
105. Криміналістика: криміналістична техніка: навч. посіб. / Р. Л. Степанюк, В. О. Гусєва, В. В. Кікінчук та ін. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. 388 с.
106. Панчук І. Історія України. Комплексна підготовка до зовнішнього незалежного оцінювання і державної підсумкової атестації» Тернопіль: Підручники і посібники. 2024. 464 с.
107. Пометун О. Методика навчання історії в школі. К.: Генеза, 2006. 328 с.
108. Прокопчук В. Гриценко А. Пам'яткоохоронна робота в закладах загальної середньої освіти: навч.-метод. посібник. Глухів. нац. пед. ун-т ім. Олександра Довженка. 2-ге вид., допов. Суми : Цьома С. П. [вид.], 2024. 135 с.
109. Прокопчук В.С. Шкільне краєзнавство: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка. К.; Кам'янець-Подільський: Кондор, 2010. 240 с.
110. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник / Харків: Вид. ХНАДУ, 2017. 324 с.

Дисертаційні дослідження

111. Бабенко Л. Органи державної безпеки у структурі взаємовідносин держави і православної церкви в радянській Україні (1918 – середина 1950-х рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук: Спеціальність 07. 00. 01 – історія України. Полтава, 2014. 636 с.

112. Василенко В. М. Архівно-кримінальні справи як джерело вивчення репресій більшовицького режиму проти учасників повстанського руху за відновлення УНР. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Дрогобич, 2019 р. 288 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Авторка дипломної роботи на постері та під час зйомок для документального сюжету від регіональної ТРК «Суспільне Івано-Франківськ». 8 травня 2025 р.
URL: <https://www.youtube.com/watch?v=BmpRm5XgS8k>

Додаток Б

Відповіді на запити в ГДА СБУ в 2022-2025 рр.

Додаток Б.1.

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
Галузевий державний архів
 вул. Золотоворітська, 7, м. Київ, 01601, тел. (044) 256-92-96, факс (044) 253-13-86,
 www.ssu.gov.ua, e-mail: arhivsbu@ssu.gov.ua Код ЄДРПОУ 37931271

23.08.2023 № *24/5-У-99* На № _____ від _____

Юлії Івасюти
 ivasjuta.yulia@gmail.com

У відповідь на Ваше звернення надсилаємо копію архівної кримінальної справи № 75524-ФП на Грицяка (Грицака) Євгена Степановича, що зберігається у фонді 6 Галузевого державного архіву Служби безпеки України.

Додаток: за текстом, 597 файлів (246 Мб).

Директор державного архіву Андрій КОГУТ

Відповідь на запит авторки щодо надання в особисте користування в електронній формі АКС на керівника Норильського повстання 1953 р. Є. Грицяка. Джерело: власний архів авторки.

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Галузевий державний архів

вул. Золотоворітська, 7, м. Київ, 01601, тел. (044) 256-92-96, факс (044) 253-13-86,
www.ssu.gov.ua, e-mail: arhivsbu@ssu.gov.ua Код ЄДРПОУ 37931271

25.07.2024 № 24/5-І-1244/24

На № 24/5-І-1244 від 10.07.2024
До

Юлії Івасюти

ivasjuta.yulia@gmail.com

У доповнення до нашого вих. № 24/5-І-1244 від 10.07.2024 надсилаємо копії архівних кримінальних справ № 70827-ФП (1972 року провадження) та № 75896-ФП (1957-1958 років провадження) на Шумука Данила Лаврентійовича, що зберігаються у фонді 6 (Кримінальні справи на реабілітованих осіб) Галузевого державного архіву Служби безпеки України.

Додаток: за текстом, 2 WinRaR файли (7,6 Гб).

Директор державного архіву

Андрій КОГУТ

1007

Відповідь на запит авторки щодо надання в особисте користування в електронній формі АКС на відомого дисидента і одного з керівників Норильського повстання 1953 р. Д. Шумука. Джерело: власний архів авторки.

Додаток Б.3.

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
Галузевий державний архів
 вул. Золотоворітська, 7, м. Київ, 01601, тел. (044) 256-92-96, факс (044) 253-13-86,
 www.ssu.gov.ua, e-mail: arhivsbu@ssu.gov.ua Код ЄДРПОУ 37931271

04.10.2024 № 24/5-5-1831/24 На № 5-1831 від 12.09.2024

Юлії Івасюті
 ivasjuta.yulia@gmail.com

У відповідь на Ваше звернення надсилаємо копії документів архівної кримінальної справи № 36546-фп на Підмогильного Валер'яна Петровича, що зберігається у фонді 6 (Кримінальні справи на реабілітованих осіб) Галузевого державного архіву Служби безпеки України.

Додаток: за текстом, 4 WinRar файли (4,28 Гб).

Зася.
 Директор державного архіву

Андрій КОГУТ
 Яна Бошко

Відповідь на запит авторки щодо надання в особисте користування в електронній формі АКС на письменника доби Розстріляного Відродження (1920-1930-х рр.) В. Підмогильного. Джерело: власний архів авторки.

Додаток Б.4.

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
Галузовий державний архів
 вул. Золотоворітська, 7, м. Київ, 01601, тел. (044) 256-92-96, факс (044) 253-13-86,
 www.ssu.gov.ua, e-mail: arhivsbu@ssu.gov.ua Код ЄДРПОУ 37931271

31.12.2024 № 24/5 - 1-2464/24 На № 1-2464 від 23.12.2024

Юлії Івасюти
 ivasjuta.yulia@gmail.com

У відповідь на Ваше звернення надсилаємо копії документів архівних кримінальних справ № 44988-фп на Ахматова Лева Соломоновича та № 75605-фп на Михайлика Михайла Васильовича, що зберігаються у фонді 6 (Кримінальні справи на реабілітованих осіб) Галузового державного архіву Служби безпеки України.

Додаток: за текстом, 1 WinRar файл (421 Мб).

Saef.
 Директор державного архіву

Андрій КОГУТ
 Яіана Візо

Відповідь на запит авторки щодо надання в особисте користування в електронній формі АКС на Л. Ахматова та М. Михайлика. Джерело: власний архів авторки.

Додаток В

Різні документи з архівно-кримінальних справ
з фондів різних архівних установ

Додаток В.1.

Протокол допиту
отв. Поліщука В. І 116
від 29. I. 1935.

Вопрос В показанніх від 13. I. 1935. по вказу о безпосередній
Вам личної зустрічі з Вами Любенько Олександром, активної
учасника к.р української націоналістичної організації,
Ваші показали, що були знайомими з Любенько Н. і з ним
встрічалися.

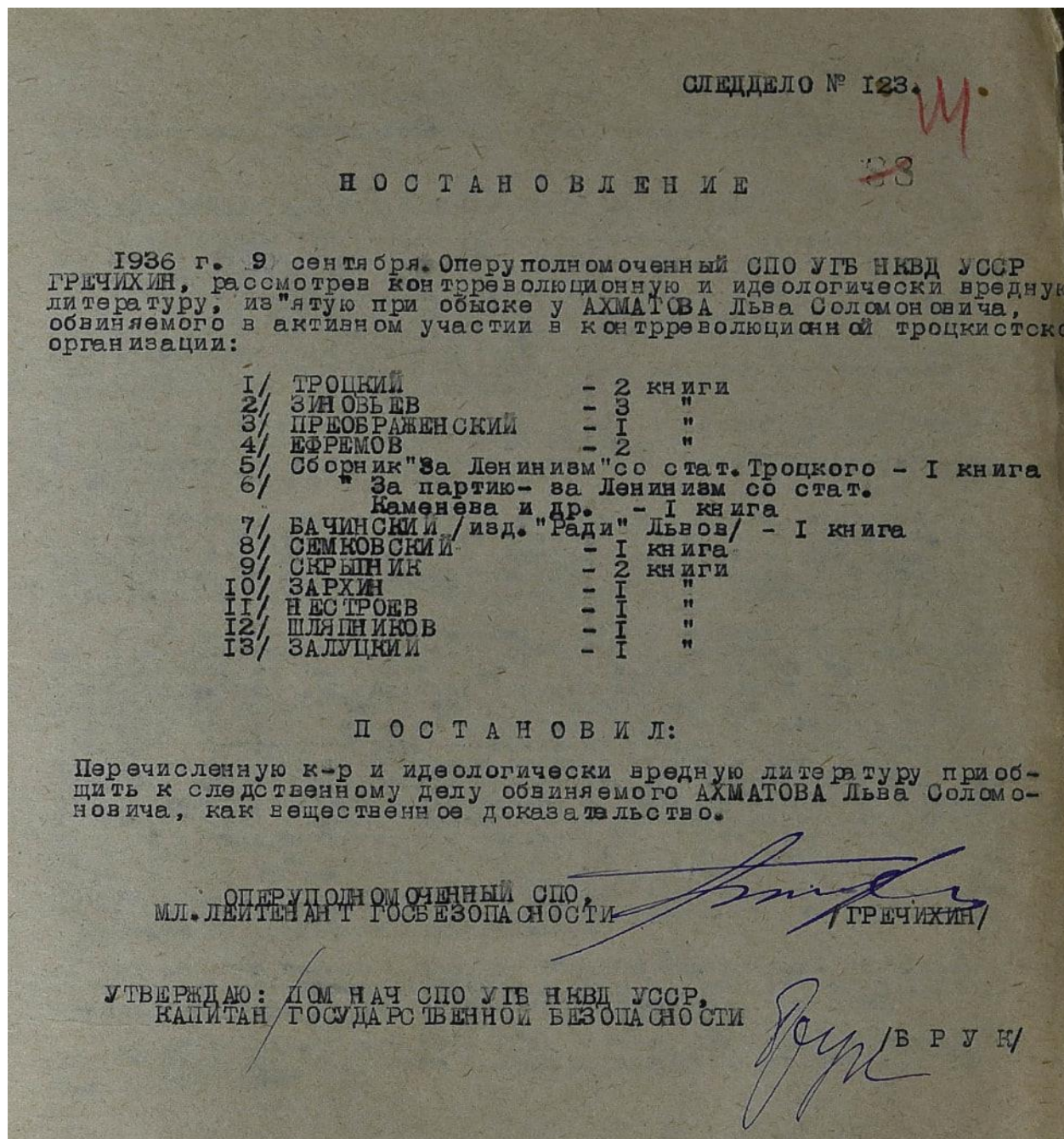
Правильні чи неправильні Ваші показання
Любенько Н. і з ним, від 28. XII. 34. отримати, що Ваші були йому
ізвестні, як активний учасник к.р організації,
в якій організації? і сам Любенько?

Відпові Це правильне.

Затвердив своїм Слов верити и не
прошани. В. І.

Допити:
У. Ст. Прошани

Протокол допиту письменника В. Поліщука від 29 січня 1935 р. з його підписом.
Джерело: ГДА СБУ. Ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. Оп. 1. Спр.
№ 36546-фп. Справа по обвинуваченню Ковальова Л. Б. Куліша М. Г. Епіка Г. Д. в
12 т. Т. 5. арк. 116.

Постанова про долучення до справи Л. Ахматова шкідницької літератури як речових доказів у його справі, 9 вересня 1936 р. Джерело: ГДА СБУ. Ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. Оп. 1. Спр. № 44988-фп. Кримінальна справа Лева Ахматова. Т. 1. арк. 14.

Форма № 1

Фамилия Затонский Пол Мужской

Имя и отчество Петр Иванович

Кличка _____ Д/формула _____

Социальное положение солдат По МОНО зарег., не зарегист. _____

Национальность Польск Пегатив № _____

Профессия продавец Образование _____

Год рождения 1890 Место рождения Трипильское

новое скляное Последнее местожительство Трипильское

Тернопольский обл.

Указательный палец правого руки _____ Паспорт серия _____ № _____ выдан _____

Рост 163 Цвет волос Черный Цвет глаз Синий

Особые приметы: перелом ноги правая

ноги

Подпись зарегистр. Затонский Касту составил Домин

5

П О В Е С Т К А.

к заседанию Особого Совещания при Народном Комиссариате Внутренних дел СССР.

№ п/п	Фамилия, докладчика и должность.	№ дела.	Фамилия, имя и отчество обвиняемого, год рождения, звание, социальное положение, гражданство, партийность, последнее место работы.	С какого времени и где содержится под стражей.	ПОСТАНОВИЛИ:
		23886	ЗАТОНСКИЙ Петр Иванович 1890 года рождения, уроженец и житель с. Подлишье, Тарнопольского района, Тарнопольской области. Быв. сержант польской армии, беспартийный, продавец военного магазина. Обвиняется в том, что: С 1917 по 1929 год был сержантом быв. польской армии, служил в 80 пехотном полку в городе Слоне, т.е. в преступлении предусмотренном ст. 54-18 УК УССР. Бывшее изложенное подтвердил.	23 марта 1940 г. содержится в тюрьме г. Тарнополь.	

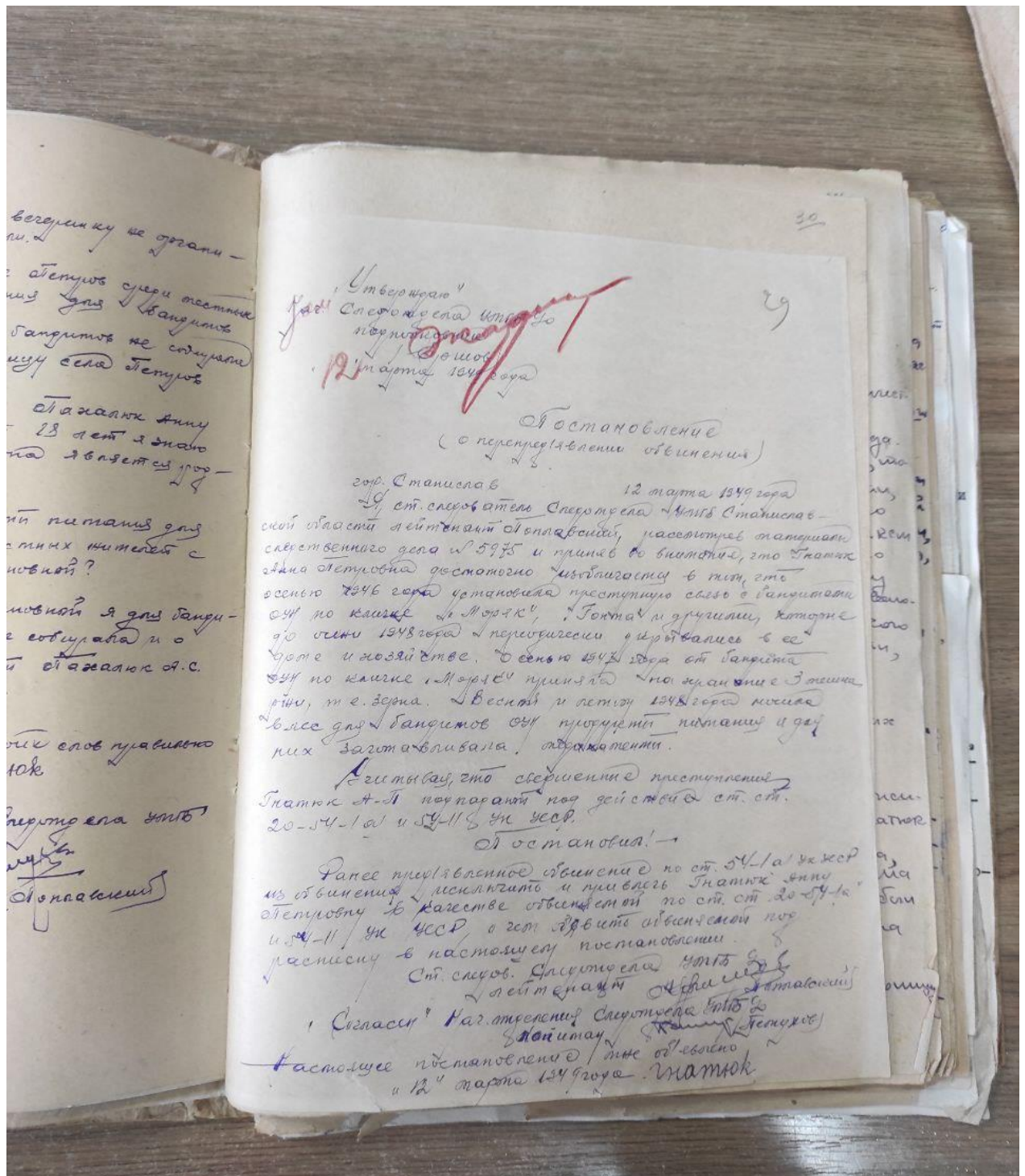
НАЧАЛЬНИК УНКВД ПО ТАРНОПОЛЬСКОЙ ОБЛАСТИ
КАПИТАН ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ. — Оуко

/ В А Д И С /

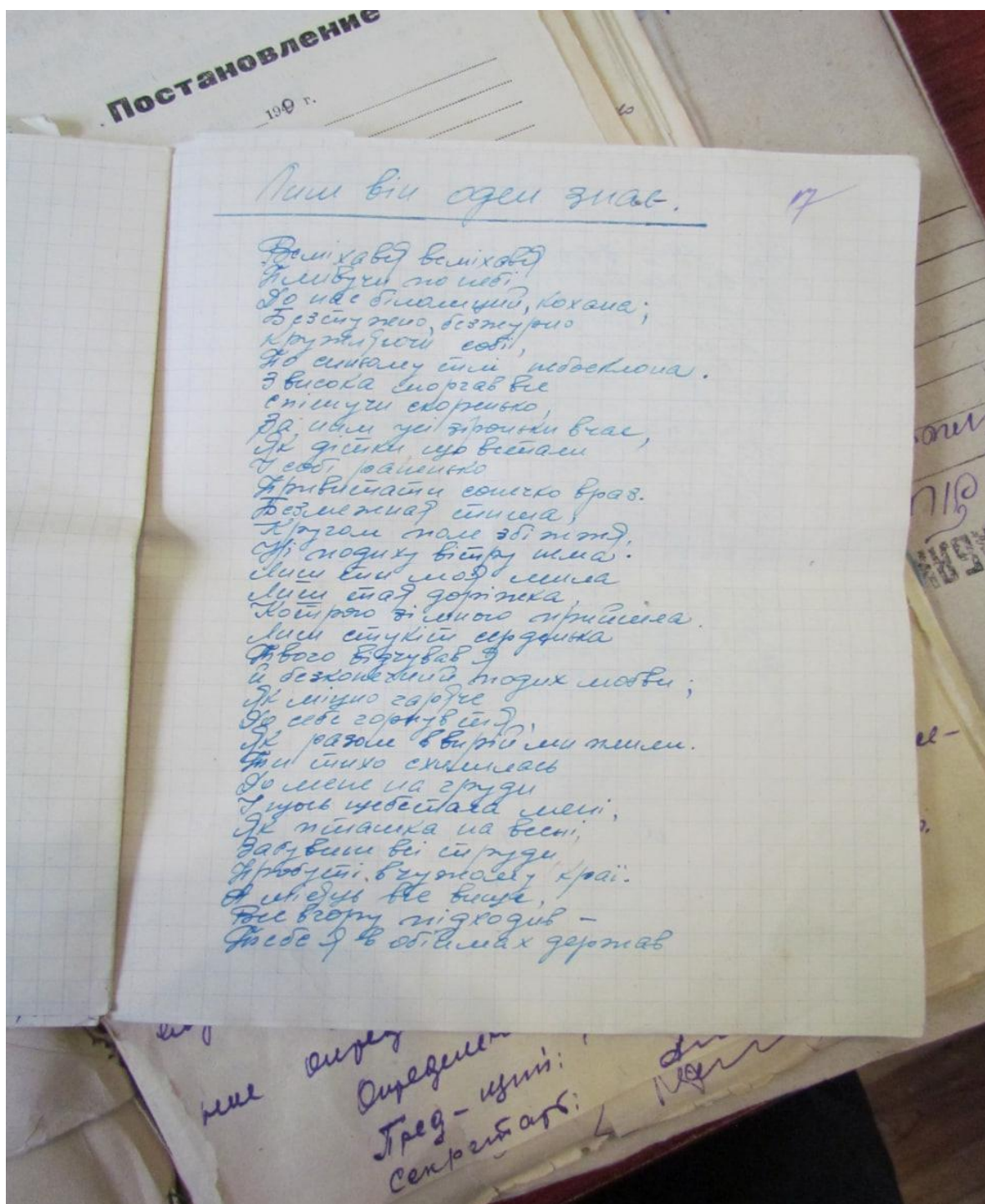
"24" VI 1940 г.

Основні фізичні характеристики і сповіщення про засідання особливої наради при НКВС СРСР щодо арештованого экс-сержанта Польської армії П. Затонського.

Джерело: ДАТО. Ф. Р-3429. Управління Служби безпеки України в Тернопільській області, м. Тернопіль (1939–1958) Оп. 3. спр. 227. Справа по обвинуваченню Петра Затонського. Арк. 3 і 5.

Постанова про висування обвинувачення підслідній Гнатюк Анні Петрівні (1919 р.н.) по ст. 20, 54-1-а та 54-11-8 КК УРСР від 12 березня 1949 р. м. Станіслав, УРСР. Джерело: ДАІФО. ф. Р-2157. Оп. 2. спр. 7048-П. Архівно-кримінальна справа Гнатюк Анни Петрівни 1919 р. н. арк. 29.

Вилучений вірш О. Турчин як речовий доказ у її справі, 1949 р. Джерело: ГДА СБУ в Чернівецькій області. ф. 6. Оп.1. Спр. 2068-оф. Справа по обвинуваченню О. Турчин та І. Столярського. Т. 1. 197 арк. КНС: арк. 7.

Додаток В.6.

Анкета заповнена Специалізатор КГБ при СМ
указати найменування тюремних або КПЗ

город, село, ж.-д. ст. г. Київ

Кем Ст. по корпусу ст-на МАЗУР
указати должность, звання, фамилия

 В.В.В.В.
 Подпись

**ШУМУК
ПАВРЕНТЬЕВИЧ**

**Д. АНИИЛ
1914г.**

правой руки
 (от одной кромки ногтя до другой)

Личная подпись арестованного Шумук

Фотографія у фас та профіль з анкети арештованого 12 січня 1972 р. в м. Києві дисидента Д. Шумука (1914 – 2004). Джерело: ГДА СБУ. Ф. 6. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. Оп.1. № 70827-ФП. Справа по обвинуваченню Шумука Д. Л. в 11 томах. Т. 1. Арк. 14 зв.

План-конспект з предмета «Історія України»

Урок

Дата 04.04.2025

10 клас

Тема: *Освіта і наука в 1930-ті рр. «Розстріляне відродження». Церковна політика радянської влади.*

Мета:

Навчальна:

- проаналізувати період тоталітаризму на теренах України;*/інформаційно-логічна, хронологічна, просторова*
- охарактеризувати процес появи та формування тоталітаризму;*/інформаційно-логічна, хронологічна, просторова*
- проаналізувати вплив тоталітарної пропаганди на шкільну освіту;*/інформаційно-логічна, хронологічна, просторова*
- визначити історичне значення «запровадження обов'язкового вивчення російської мови з 2 по 10 класи.»
- *;/інформаційно-логічна, хронологічна, просторова*
- ознайомитися з розвитком церкви у даний період;*/інформаційно-логічна, хронологічна, просторова*
- охарактеризувати історичне значення «розстріляне відродження».*/інформаційно-логічна, хронологічна, аксіологічна*

Розвивальна:

- розвинути в учнів вміння аналізувати, описувати, виявляти пропандистський матеріал, знаходити та правильно підбирати медіа ресурси ЗМІ, вчитися правильно працювати із медіа ресурсами по темі : *«Освіта і наука в 1930-ті рр. «Розстріляне відродження». Церковна політика радянської влади.»* */інформаційно-пошукова логічна аксіологічна*
- закріпити знання учнів, набуті під час вивчення навчального матеріалу (на основі усних відповідей, зокрема вправи «Акваріум» та «Історичного диктанту» по темі *«Освіта і наука в 1930-ті рр. «Розстріляне відродження». Церковна політика радянської влади..»*);*/логічна, хронологічна, просторова*
- продовжити розвивати вміння роботи з історичною картою;*/просторова, хронологічна*
- розвивати вміння аналізувати історичні документи (на основі аналізу історичних документів – «Про загальне обов'язкове початкове навчання» і «Про введення обов'язкового загального початкового навчання в Україні»);*/логічна, хронологічна, просторова.*
- розвивати хронологічну компетентність (на основі складання хронологічних таблиць);*/хронологічна*
- розвивати навички роботи з поняттями (засвоєння понять, які потрібно знати відповідно до теми уроку та володіння термінами з попередньо вивчених тем);*/логічна*
- формувати вміння характеризувати історичні постаті (аналіз діяльності діячів ЗУНР, зокрема М. Хвильвий, М. Зеров, В. Черняхівська та ін.);*/логічна, аксіологічна, хронологічна, просторова*
- розвивати навички роботи зі схемами (аналіз схеми «Релігійне життя в 1930-х рр.»);*/логічна*

- розвивати навички створювати та заповнювати таблиці *логічна, хронологічна інформаційна*
- розвивати цифрову компетентність (під час виконання завдань на онлайн платформі «LearningApps» «Quizzy»); *цифрова, хронологічна*
- розвивати вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; *логічна хронологічна аксіологічна*

Виховна:

- виховати почуття гордості за право приналежності до українського народу та його історії; *національно-патріотична, громадянська*
- формувати критичне мислення (під час виконання завдань (аналіз документів, зображень), усних відповідей у процесі уроку (вправа «Акваріум»); *логічна*
- формувати комунікативну компетентність шляхом усних відповідей, міркувань (під час гри «Акваріум», групового обговорення складних чи незрозумілих запитань); *комунікативна, логічна*
- формувати в учнів позитивне ставлення до навчально-пізнавальної роботи (на основі цікавої та пізнавальної роботи на уроці по темі уроку); *логічна*
- розвивати мовленнєву компетентність шляхом усних відповідей, міркувань; *мовленнєва*
- виховувати почуття поваги до історії (на основі інформації про історії України, боротьбу її народу за свої права та територію, незламність духу кожного українця); *логічна, громадянська, аксіологічна*
- формувати вміння працювати в колективі (співпраця у колективі під час виконання завдань, зокрема вправи «Акваріум» працювати з матеріалами ЗМІ); *комунікативна*
- виховувати учнів в дусі заперечення війни як засобу вирішення конфліктів у; *аксіологічна, громадянська*
- формувати толерантне ставлення до думок то дій інших людей (на основі розповіді, що кожна людина має право думати та робити те, що вважає за потрібне (звісно при цьому не порушуючи права інших людей), а не залежати від думки когось (на основі інформації про боротьбу українців проти ворожих зазіхань на нашу територію, адже українці як й кожен народ у світі мали й мають право на власну державу та відстоюють його); *аксіологічна, особиста, громадянська*

Тип уроку: комбінований урок.

Обладнання: підручник «Історія України» 10 клас О.В. Гісем, О.О. Мартинюк 2018, атлас «Історія України» 10 клас, портрети, репродукції, схеми й таблиці.

Основні дати: 1930 р. — постанова ЦК ВКП(б) «Про загальне обов'язкове початкове навчання» та «Про введення обов'язкового загального початкового навчання в Україні»; травень 1934 р. — постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про структуру початкової і середньої школи в СРСР»; 1933 р. — відновлення університетів; 1935 р. — скасування соціальних обмежень для абітурієнтів; 1938—1939 н. р. — запровадження обов'язкового вивчення російської мови з 2 по 10 класи.

Основні терміни: культурна революція», «нова людина», «розстріляне відродження», радянська інтелігенція, український буржуазний націоналізм, атеїзм, соціалістичний реалізм.

Основні історичні постаті:

План уроку

1. Якими були особливості культурно-освітнього процесу доби

2. Ліквідація неписьменності. Розвиток шкільної та вищої освіти.
3. У чому особливості літературного процесу 1920–1930-х рр. «Розстріляне відродження»

Хід уроку

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
3 хв	I. Організаційний	Взаємне привітання. Перевірка готовності учнів до уроку. Організація уваги учнів: побажання гарного настрою, цікавої роботи, нових знань та відкриттів 		комунікативна мовленнєва
7 хв	II. Перевірка домашнього завдання		Історичний диктант 1) Що стало приводом до масових репресій 1930-х рр. у СРСР? 2) Коли відбувся перший показовий судовий процес над «ворогами народу» ? 3) Які органи чинили масові репресії? 4) У якому році Й. Сталін установив свою одноосібну владу? 5) Яку конституцію називають Сталінською? 6) Розкрийте зміст поняття «масові репресії». 7) Коли була прийнята сталінська конституція в УРСР? 8) Яка соціальна група перебувала на верхівці радянської ієрархії? 9) Які основні класи суспільства визнавалися в СРСР?	логічна хронологічна просторова цифрова логічна

			10) Який прошарок радянського суспільства був найбільш безправним? 11) Масові репресії в УСРР розпочалися раніше чи пізніше, ніж в інших регіонах СРСР? 12) Назвіть три найгучніші показові судові процеси, що мали місце в УСРР.	просторова логічна
3 хв	ІІІ. Мотиваційний етап	У Харкові внаслідок обстрілу російськими військовими зазнав пошкодження будинок «Слово». Перегляд відео ролику: https://vm.tiktok.com/ZMMqxCQYe/	1. Як ви гадаєте, чому ми почали з заголовка наш урок? 2. Яке враження у вас викликало це відео?	логічна хронологіч на просторова
2 хв	ІV. Актуалізаційний етап		1. Яку епоху ми зараз вивчаємо? 2. Які характерні риси цієї епохи? 3. Які умови розвитку культури в даний період ?	Логічна інформацій на
20 хв	V. Етап вивчення нового матеріалу	1. Якими були особливості культурно-освітнього процесу доби У 1930-х рр. культурне будівництво розглядалося як один із фронтів соціалістичного будівництва, на якому необхідно було здійснити «революцію в умах трудящих». Швидкими темпами створювалися умови для розвитку масової тоталітарної культури. Ця діяльність була революційною за масштабами й	Робота з термінами та поняттями Культурна революція — форма подолання культурної відсталості, боротьба з неписьменністю, насадження соціалістичної культури, єдиної ідеології в СРСР.	логічна логічна просторова хронологіч на

		результатами та дістала назву культурної революції. Культура розглядалася радянським керівництвом як важіль для зміцнення політичної влади, підґрунтя ідеології. Держава намагалася обмежити внутрішній світ людини тільки тими цінностями, які не суперечили комуністичній доктрині, діючи при цьому методами виховання, пропаганди й терору. До незгодних із генеральною лінією партії застосовувалися репресії. Практично велася жорстока боротьба з діячами культури, які прагнули зберегти національні традиції. Для України це обернулося знищенням культурної еліти. Мета культурної революції: утвердження марксистської ідеології; створення державної системи освіти; забезпечення загального мінімуму освіти; формування соціалістичної інтелігенції; утвердження методу соціалістичного реалізму в літературі та мистецтві, розвитку науки й техніки. Особливості розвитку культури в 1930-ті рр.: - жорсткий контроль із боку держави;	Соціалістичний реалізм — напрям у культурі; найбільшого поширення набув у СРСР, де вважався частиною офіційної ідеології. Основні риси: присутність нового героя — революціонера-пролетаря, комуніста, оспівування комуністичних ідеалів, відображення й оцінка життєвих ситуацій із точки зору марксизму-ленінізму, багатогранність художніх форм і проявів. Митці, які не вписувалися у визначені межі соцреалізму, підлягали утискам або вигнанню. Попри офіційність та ідеологічну спрямованість, чимало творів соцреалізму мають художню та історичну цінність.	логічна хронологіч на цифрова
--	--	---	---	-------------------------------------

		- ідеологізація всіх сфер культурного життя; - чітка визначеність форм, стилів, жанрів, смаків; - підпорядкованість смаку вождя та його оточення; - основна мета: показати велич, «вічність» режиму та зміцнити культ вождя; - репресії проти тих, хто своєю творчістю йшов урозріз із режимом. Наслідки культурної революції в СРСР (УРСР): - ідеологізація духовного життя, насильницьке впровадження партійних норм розуміння культури, ідеологічна ізоляція країни; - ліквідація неписьменності населення, уніфікація та примітизація освіти, її ідеологічне спрямування; - швидке формування нової інтелігенції, вихованої в комуністичному дусі (на 1941 р. — 14 млн осіб), і нищення старої; - уніфікація духовного життя; - використання найважливіших досягнень фундаментальної науки передусім в інтересах військового виробництва, ідеологізація наукових досліджень. Робота з документом	Запитання до документа 1. Які сили, за твердженням резолюції, намагалися зашкодити культурному будівництву в УРСР? 2. Як з'їзд оцінив досягнення у сфері національно-культурного будівництва? 3. Скільки нових шкіл було збудовано за час існування радянської влади в Україні? 4. Скільки дітей навчалося у школах на момент з'їзду? 5. Скільки вищих навчальних закладів діяло в Україні та скільки студентів у них навчалося? 6. Які галузі культури, згідно з текстом, зазнали значного розвитку? 7. Яку роль, згідно з резолюцією, відіграла більшовицька партія у розвитку культури в Україні? 8. Що з'їзд вважав необхідним зробити щодо викладання російської мови в навчальних закладах?	логічна логічна просторова хронологічна логічна хронологічна цифрова
--	--	---	--	---

	З резолюції XIV з'їзду КП(б)У про підсумки й завдання в галузі культурного будівництва (червень 1938 р.): «З'їзд зазначає, що, незважаючи на шкідництво ворогів народу – троцькістів, бухарінців і буржуазних націоналістів – на різних ділянках культурного будівництва, більшовики України під керівництвом ЦК ВКП(б) прийшли до свого XIV з'їзду з величезними успіхами на фронті національно-культурного будівництва. [...] За час існування Радянської влади на Україні збудовано 5653 нові школи. У 21 656 школах навчається понад 5 млн дітей. У 117 вишах навчається 110 тис. студентів. Науково-дослідні інститути, театри, кіно, радіо, література, преса, образотворче мистецтво – все це набуло велетенського розмаху завдяки невтомній допомозі більшовицької партії і демонструє собою торжество ленінської національної політики. XIV з'їзд КП(б)У з особливою силою підкреслює необхідність ліквідувати наслідки ворожого шкідництва у викладанні російської мови в неповних середніх школах, а також у вузах». 2. Ліквідація неписьменності. Розвиток шкільної та вищої освіти.	Наведіть по 3 приклади позитивних і негативних результатів більшовицької політики у сфері освіти й науки та дайте свою оцінку цих заходів. Знайдіть імена видатних українських науковців <table><tr><td>Р</td><td>І</td><td>Ж</td><td>Д</td><td>Р</td><td>Г</td><td>І</td><td>И</td><td>Ї</td><td>Ц</td><td>П</td><td>Ю</td><td>Н</td><td>П</td><td>Ш</td><td>Г</td><td>Г</td><td>Я</td><td>Ф</td><td>Г</td></tr><tr><td>Я</td><td>Й</td><td>В</td><td>И</td><td>А</td><td>М</td><td>А</td><td>Г</td><td>Ж</td><td>Я</td><td>Ю</td><td>Н</td><td>Щ</td><td>Д</td><td>Р</td><td>Ш</td><td>Й</td><td>Н</td><td>Щ</td><td>Г</td></tr><tr><td>Н</td><td>С</td><td>А</td><td>И</td><td>А</td><td>Д</td><td>Ф</td><td>Х</td><td>Ц</td><td>К</td><td>О</td><td>Ц</td><td>Ю</td><td>Ш</td><td>У</td><td>Л</td><td>Н</td><td>Ь</td><td>А</td><td>Т</td></tr><tr><td>О</td><td>П</td><td>Г</td><td>А</td><td>Л</td><td>Я</td><td>Б</td><td>М</td><td>Л</td><td>Ж</td><td>М</td><td>В</td><td>Х</td><td>Ф</td><td>Е</td><td>А</td><td>Й</td><td>Ф</td><td>З</td><td>З</td></tr><tr><td>В</td><td>Ф</td><td>А</td><td>У</td><td>В</td><td>О</td><td>Т</td><td>А</td><td>Ч</td><td>Р</td><td>У</td><td>К</td><td>К</td><td>Я</td><td>Ч</td><td>Г</td><td>Л</td><td>А</td><td>І</td><td>Ь</td></tr><tr><td>С</td><td>А</td><td>Т</td><td>К</td><td>Ш</td><td>Б</td><td>О</td><td>З</td><td>Н</td><td>Д</td><td>І</td><td>З</td><td>Р</td><td>Т</td><td>Л</td><td>У</td><td>Н</td><td>Ш</td><td>З</td><td>Ц</td></tr><tr><td>Ь</td><td>Є</td><td>І</td><td>З</td><td>К</td><td>Ь</td><td>Д</td><td>П</td><td>Х</td><td>Я</td><td>Й</td><td>А</td><td>Б</td><td>С</td><td>І</td><td>Щ</td><td>К</td><td>Л</td><td>А</td><td>Е</td></tr><tr><td>К</td><td>Ц</td><td>Ф</td><td>И</td><td>Р</td><td>Т</td><td>Б</td><td>А</td><td>Г</td><td>О</td><td>И</td><td>Я</td><td>Д</td><td>Щ</td><td>О</td><td>Е</td><td>И</td><td>Н</td><td>Б</td><td>Л</td></tr><tr><td>И</td><td>Е</td><td>Б</td><td>Є</td><td>И</td><td>Є</td><td>О</td><td>Л</td><td>П</td><td>Є</td><td>Н</td><td>Е</td><td>Ж</td><td>І</td><td>Х</td><td>О</td><td>К</td><td>С</td><td>О</td><td>О</td></tr><tr><td>Й</td><td>Н</td><td>К</td><td>Г</td><td>М</td><td>З</td><td>З</td><td>Л</td><td>Ч</td><td>Т</td><td>Д</td><td>Й</td><td>Г</td><td>Л</td><td>Л</td><td>М</td><td>М</td><td>И</td><td>Л</td><td>М</td></tr><tr><td>О</td><td>З</td><td>А</td><td>Х</td><td>С</td><td>А</td><td>Ц</td><td>А</td><td>Б</td><td>П</td><td>О</td><td>Е</td><td>Ц</td><td>М</td><td>Е</td><td>З</td><td>З</td><td>М</td><td>О</td><td>О</td></tr><tr><td>Г</td><td>Г</td><td>С</td><td>Є</td><td>Ь</td><td>К</td><td>П</td><td>Д</td><td>Р</td><td>Ж</td><td>Л</td><td>Є</td><td>Н</td><td>Ю</td><td>В</td><td>Е</td><td>Л</td><td>И</td><td>Т</td><td>Г</td></tr><tr><td>Ч</td><td>С</td><td>І</td><td>Т</td><td>К</td><td>П</td><td>О</td><td>І</td><td>Ь</td><td>Ч</td><td>О</td><td>Н</td><td>Н</td><td>Л</td><td>Х</td><td>Д</td><td>Щ</td><td>Р</td><td>Н</td><td>О</td></tr><tr><td>Ю</td><td>А</td><td>Я</td><td>Ї</td><td>И</td><td>Л</td><td>Й</td><td>Н</td><td>Ц</td><td>С</td><td>Х</td><td>Х</td><td>О</td><td>Ь</td><td>С</td><td>З</td><td>Ж</td><td>Е</td><td>И</td><td>Б</td></tr><tr><td>М</td><td>Ч</td><td>Н</td><td>Ь</td><td>Й</td><td>Р</td><td>Б</td><td>Е</td><td>С</td><td>Я</td><td>Ь</td><td>Щ</td><td>И</td><td>В</td><td>С</td><td>Т</td><td>Ї</td><td>Н</td><td>Й</td><td>Ь</td></tr><tr><td>Д</td><td>Г</td><td>Ж</td><td>Ц</td><td>К</td><td>М</td><td>Ф</td><td>А</td><td>Ц</td><td>Й</td><td>И</td><td>К</td><td>Ь</td><td>С</td><td>П</td><td>И</td><td>Л</td><td>К</td><td>О</td><td>Д</td></tr><tr><td>Й</td><td>Р</td><td>М</td><td>С</td><td>Т</td><td>Б</td><td>І</td><td>Й</td><td>П</td><td>Ф</td><td>Я</td><td>Ю</td><td>Й</td><td>Я</td><td>Л</td><td>А</td><td>Щ</td><td>О</td><td>І</td><td>Й</td></tr><tr><td>Х</td><td>К</td><td>Д</td><td>Ц</td><td>К</td><td>М</td><td>Х</td><td>О</td><td>Ц</td><td>П</td><td>С</td><td>Ф</td><td>Ш</td><td>Ь</td><td>Л</td><td>Н</td><td>Д</td><td>М</td><td>С</td><td>Є</td></tr><tr><td>С</td><td>Е</td><td>О</td><td>Я</td><td>Ї</td><td>М</td><td>И</td><td>Т</td><td>Н</td><td>О</td><td>Т</td><td>А</td><td>П</td><td>А</td><td>Х</td><td>Л</td><td>Ц</td><td>М</td><td>М</td><td>З</td></tr><tr><td>С</td><td>И</td><td>И</td><td>К</td><td>Ь</td><td>С</td><td>В</td><td>О</td><td>Л</td><td>В</td><td>А</td><td>П</td><td>Х</td><td>Г</td><td>Ч</td><td>Т</td><td>О</td><td>А</td><td>Д</td><td>І</td></tr></table>	Р	І	Ж	Д	Р	Г	І	И	Ї	Ц	П	Ю	Н	П	Ш	Г	Г	Я	Ф	Г	Я	Й	В	И	А	М	А	Г	Ж	Я	Ю	Н	Щ	Д	Р	Ш	Й	Н	Щ	Г	Н	С	А	И	А	Д	Ф	Х	Ц	К	О	Ц	Ю	Ш	У	Л	Н	Ь	А	Т	О	П	Г	А	Л	Я	Б	М	Л	Ж	М	В	Х	Ф	Е	А	Й	Ф	З	З	В	Ф	А	У	В	О	Т	А	Ч	Р	У	К	К	Я	Ч	Г	Л	А	І	Ь	С	А	Т	К	Ш	Б	О	З	Н	Д	І	З	Р	Т	Л	У	Н	Ш	З	Ц	Ь	Є	І	З	К	Ь	Д	П	Х	Я	Й	А	Б	С	І	Щ	К	Л	А	Е	К	Ц	Ф	И	Р	Т	Б	А	Г	О	И	Я	Д	Щ	О	Е	И	Н	Б	Л	И	Е	Б	Є	И	Є	О	Л	П	Є	Н	Е	Ж	І	Х	О	К	С	О	О	Й	Н	К	Г	М	З	З	Л	Ч	Т	Д	Й	Г	Л	Л	М	М	И	Л	М	О	З	А	Х	С	А	Ц	А	Б	П	О	Е	Ц	М	Е	З	З	М	О	О	Г	Г	С	Є	Ь	К	П	Д	Р	Ж	Л	Є	Н	Ю	В	Е	Л	И	Т	Г	Ч	С	І	Т	К	П	О	І	Ь	Ч	О	Н	Н	Л	Х	Д	Щ	Р	Н	О	Ю	А	Я	Ї	И	Л	Й	Н	Ц	С	Х	Х	О	Ь	С	З	Ж	Е	И	Б	М	Ч	Н	Ь	Й	Р	Б	Е	С	Я	Ь	Щ	И	В	С	Т	Ї	Н	Й	Ь	Д	Г	Ж	Ц	К	М	Ф	А	Ц	Й	И	К	Ь	С	П	И	Л	К	О	Д	Й	Р	М	С	Т	Б	І	Й	П	Ф	Я	Ю	Й	Я	Л	А	Щ	О	І	Й	Х	К	Д	Ц	К	М	Х	О	Ц	П	С	Ф	Ш	Ь	Л	Н	Д	М	С	Є	С	Е	О	Я	Ї	М	И	Т	Н	О	Т	А	П	А	Х	Л	Ц	М	М	З	С	И	И	К	Ь	С	В	О	Л	В	А	П	Х	Г	Ч	Т	О	А	Д	І	логічна аксіологічн а просторова хронологіч на логічна аксіологічн а просторова хронологіч на
Р	І	Ж	Д	Р	Г	І	И	Ї	Ц	П	Ю	Н	П	Ш	Г	Г	Я	Ф	Г																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																
Я	Й	В	И	А	М	А	Г	Ж	Я	Ю	Н	Щ	Д	Р	Ш	Й	Н	Щ	Г																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																
Н	С	А	И	А	Д	Ф	Х	Ц	К	О	Ц	Ю	Ш	У	Л	Н	Ь	А	Т																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																
О	П	Г	А	Л	Я	Б	М	Л	Ж	М	В	Х	Ф	Е	А	Й	Ф	З	З																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																
В	Ф	А	У	В	О	Т	А	Ч	Р	У	К	К	Я	Ч	Г	Л	А	І	Ь																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																
С	А	Т	К	Ш	Б	О	З	Н	Д	І	З	Р	Т	Л	У	Н	Ш	З	Ц																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																
Ь	Є	І	З	К	Ь	Д	П	Х	Я	Й	А	Б	С	І	Щ	К	Л	А	Е																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																
К	Ц	Ф	И	Р	Т	Б	А	Г	О	И	Я	Д	Щ	О	Е	И	Н	Б	Л																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																
И	Е	Б	Є	И	Є	О	Л	П	Є	Н	Е	Ж	І	Х	О	К	С	О	О																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																
Й	Н	К	Г	М	З	З	Л	Ч	Т	Д	Й	Г	Л	Л	М	М	И	Л	М																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																
О	З	А	Х	С	А	Ц	А	Б	П	О	Е	Ц	М	Е	З	З	М	О	О																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																
Г	Г	С	Є	Ь	К	П	Д	Р	Ж	Л	Є	Н	Ю	В	Е	Л	И	Т	Г																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																
Ч	С	І	Т	К	П	О	І	Ь	Ч	О	Н	Н	Л	Х	Д	Щ	Р	Н	О																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																
Ю	А	Я	Ї	И	Л	Й	Н	Ц	С	Х	Х	О	Ь	С	З	Ж	Е	И	Б																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																
М	Ч	Н	Ь	Й	Р	Б	Е	С	Я	Ь	Щ	И	В	С	Т	Ї	Н	Й	Ь																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																
Д	Г	Ж	Ц	К	М	Ф	А	Ц	Й	И	К	Ь	С	П	И	Л	К	О	Д																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																
Й	Р	М	С	Т	Б	І	Й	П	Ф	Я	Ю	Й	Я	Л	А	Щ	О	І	Й																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																
Х	К	Д	Ц	К	М	Х	О	Ц	П	С	Ф	Ш	Ь	Л	Н	Д	М	С	Є																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																
С	Е	О	Я	Ї	М	И	Т	Н	О	Т	А	П	А	Х	Л	Ц	М	М	З																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																
С	И	И	К	Ь	С	В	О	Л	В	А	П	Х	Г	Ч	Т	О	А	Д	І																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																

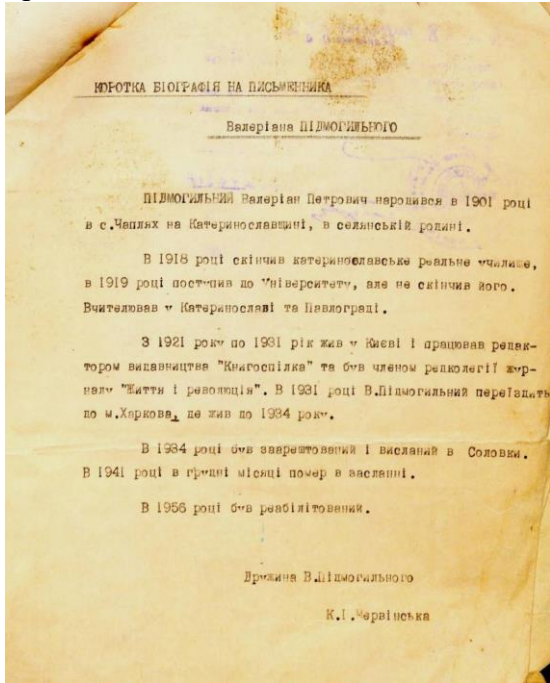
		У 1930-ті рр. триває реалізація заходів із ліквідації неписьменності. Хоча зусилля громадськості та держави не дали 100%-го результату, але досягнуті показники були вагомими, і на кінець 1939 р., порівняно з початком століття, в українських губерніях налічувалося лише 15 % неписьменних віком до 50 років замість 72 %. Продовжувала вдосконалюватися й система шкільної освіти. Так, у 1930 р. вишли постанови ЦК ВКП(б) «Про загальне обов'язкове початкове навчання» і «Про введення обов'язкового загального початкового навчання в Україні», які закріплювали принцип обов'язковості навчання. Школа розглядалася державою як один із найвагоміших ідеологічних інститутів. Розпочалася грандіозна кампанія — «всенародний похід за всеобуч». (Всеобуч — «всеобщее обучение».) Реалізація принципу всеобучу потребувала нових шкільних приміщень, підручників, посібників, програм, кадрів учителів. При Раднаркомі УСРР було створено комітет сприяння всеобучу на чолі з В. Чубарем. Перебудовувалася вже	ДОКУМЕНТ 1. Телеграма Об'єднання українських письменників «Слово» (США) від 20 грудня 1954 р. і пояснення до неї Москва, СРСР, Другому Всесоюзному з'їздові письменників. Українські письменники - політичні емігранти вітають з'їзд і висловлюють співчуття письменникам усіх поневолених народів СРСР. 1930 року друкувалося 259 українських письменників. Після 1938 року з них друкувалося лише 36. Просимо в'яснити МГБ, де і чому зникли з української літератури 223 письменники? Нью-Йорк, 20 грудня 1954 р.	логічна аксіологічна а просторова хронологічна логічна хронологічна на просторова цифрова логічна просторова логічна
--	--	--	--	---

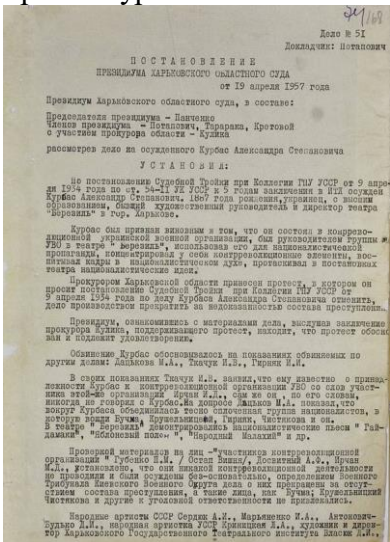
	існуюча шкільна мережа: початкові школи переводилися на семирічне навчання, деякі семирічки — на десятирічне. На початку другої п'ятирічки в Україні навчанням було охоплено 98 % дітей віком до 10 років. Велика увага приділялася змісту навчальних програм і підручників, особливо з гуманітарних предметів. У 1931 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову про те, що «початкова і середня школа повинна виховати покоління, здатне остаточно встановити комунізм». Учитель мав дотримуватися апробованих програм і текстів підручників. Особливо контролювалося викладання історії. Згідно з постановою ЦК ВКП(б) та РНК СРСР, предметом вітчизняної історії вважалася історія СРСР. Практично це була історія Росії з деякими відомостями про минуле інших національних республік. Історія України як окремий навчальний предмет зникла. Важливе значення відводилося позакласній та позашкільній роботі. Створювалися дитячі технічні станції юних натуралістів, спортивні школи,	До цієї телеграми президія «Слова» подала до преси таке своє пояснення. За приблизними підрахунками, цифра 223 щезлих в СРСР українських письменників розшифровується так: розстріляно - 17; покінчили самогубством - 8; заарештовані, заслані в табори та іншими поліційними заходами вилучені з літератури (серед них можуть бути розстріляні й померлі в концтаборах) -175; зникли безвісти - 16; померли своєю смертю - 7. Лавріненко Ю. Розстріляне відродження. -Мюнхен, 1959. -С. 11-12 ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДО ДОКУМЕНТА 1. Документ № 1. Наведені в телеграмі дані про 223 українських письменників в Радянському Союзі не публікувалися. Натомість, постійно наголошувалося на «батьківській турботі» Сталіна і більшовицької партії про розвиток української літератури. Як можна пояснити таку поведінку влади?	логічна хронологіч на просторова цифрова логічна просторова логічна логічна хронологіч на просторова цифрова логічна просторова
--	---	--	---

	будинки художнього виховання, театри юного глядача тощо, проводилися олімпіади, конкурси, виставки. Швидкими темпами відбувалося спорудження нових шкіл. За часи другої п'ятирічки в Україні було побудовано 1864 школи, при цьому кількість середніх шкіл зросла майже в десять разів. У травні 1934 р. вийшла постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про структуру початкової і середньої школи в СРСР». Запроваджувалася єдина структура загальноосвітньої школи трьох типів: початкова (чотирирічне навчання), неповна середня (семирічне навчання) і середня (десятирічне навчання). Коренізація, що активно проводилася у 1920-ті рр., сприяла розвитку національної школи. На початку другої п'ятирічки в українських школах навчалося понад 80 % учнів, що відповідало питомій вазі українців у складі населення республіки. Національні меншини мали власні школи. Але після згортання заходів із коренізації (українізації) українська мова починає поступово виживатися із	Інтерактивна вправа https://wordwall.net/resource/4667499 Релігійне життя в 1930-х рр. <table><tr><th>Дата</th><th>Подія</th></tr><tr><td>1 січня 1928 р.</td><td>Уведення в дію Адміністративного кодексу УСРР, який містив розділ «Правила про культи». Утрачав силу декрет уряду УСРР про свободу совісті</td></tr><tr><td>1929 р.</td><td>Звинувачення УАПЦ в антирадянській діяльності (на початку 1930 р. самоліквідувалася)</td></tr></table>	Дата	Подія	1 січня 1928 р.	Уведення в дію Адміністративного кодексу УСРР, який містив розділ «Правила про культи». Утрачав силу декрет уряду УСРР про свободу совісті	1929 р.	Звинувачення УАПЦ в антирадянській діяльності (на початку 1930 р. самоліквідувалася)	логічна логічна хронологіч на просторова цифрова логічна просторова логічна логічна хронологіч на просторова цифрова
Дата	Подія								
1 січня 1928 р.	Уведення в дію Адміністративного кодексу УСРР, який містив розділ «Правила про культи». Утрачав силу декрет уряду УСРР про свободу совісті								
1929 р.	Звинувачення УАПЦ в антирадянській діяльності (на початку 1930 р. самоліквідувалася)								

		системи освіти. Так, у 1938—1939 навчальному році було запроваджене обов'язкове вивчення російської мови з 2 по 10 класи. Поступово російська мова стала основною навчальною дисципліною. Так посилилася русифікація, що негативно впливало на розвиток національної школи. Нормальне функціонування народного господарства й управління було неможливе без спеціалістів. Тому від початку 1930-х рр. зросли масштаби підготовки фахівців робітничо-селянського походження через робітфаки, технікуми й вузи. При підготовці фахівців стали більше уваги приділяти якості навчання, подовжилися строки навчання. У 1933 р. відновилися діяльність університетів в Україні, різко зросли можливості для науково-дослідної роботи вузів. У 1934 р. було встановлено наукові ступені кандидатів і докторів наук, а в 1935 р. були скасовані обмеження, пов'язані із соціальним походженням абітурієнтів. За кількістю студентів Україна випередила Велику Британію, Німеччину, Францію. А кількість	1930 р.	Арешт 2000 священників, усіх ієрархів УАПЦ	логічна просторова логічна логічна хронологічна просторова цифрова логічна просторова логічна логічна хронологічна просторова цифрова
			1932 р.	Оголошення Й. Сталіним другої п'ятирічки «безбожною», «п'ятирічкою знищення релігії»	
			1934 — 1935 рр.	Масове закриття церков, знищення культових споруд (залишилося лише 9 % діючих церков порівняно з 1913 р.)	

		підготовлених за другої п'ятирічки спеціалістів майже дорівнювала кількості спеціалістів в усій дореволюційній Росії. Проте вони значно поступалися за якістю, особливо помітно нижчим був загальнокультурний рівень українських спеціалістів. Фактично в 1930-х рр. відбулося формування нової інтелігенції, вихованої в комуністичному дусі. Більшість старої інтелігенції була знищена в результаті масових репресій. 3. Розвиток науки. Центром розвитку науки була Всеукраїнська академія наук, яку в 1936 р. перейменували в Академію наук УСРР. Від 1922 до 1929 р. її президентом був А. Заболотний, а від 1930 р. — О. Богомолець. У 1929 р. було оновлено склад Академії наук. Держава фінансувала її та контролювала виконання планових завдань. У науково-дослідних інститутах було досягнуто вагомих результатів. Діяльність як вузівських, так і академічних учених перебувала під суворим контролем держави, значна їх частина була репресована. Українознавчі дослідження		логічна просторова логічна Логічна аксіологічна а Хронологічна Логічна аксіологічна а Пошукова інформаційна аксіологічна а Логічна комунікативна цифрова
--	--	---	--	--

		піддавалися постійній критиці як націоналістичні. <i>Уривок з документа</i> <i>З інструктивного листа ЦК КП(б)У (1921): «На першому місці стоїть державна пропаганда дією. Всі комуністи у порядку партійної дисципліни і всі працівники у порядку дисципліни радянської зобов'язані чинити рішучу і безумовну протидію спробам... використати народне майно для церковної мети... Не враховуючи наперед, в яку форму вилється масова пропаганда дією, необхідно рішуче підтримувати її, прагнучи до викриття, дискредитації, дезорганізації та економічного знесилення наших церковних противників. Зіштовхуючи між собою різні напрямки, течії, секти, церкви, вірування, радянська влада прагне того, щоб у взаємній боротьбі вороги дискредитували та топили одне одного. Прихильники української автокефалії попри весь свій зовнішній демократизм ніскільки не ближчі нам, а, навпаки, саме внаслідок своїх спроб замирення з українськими масами шкідливі і небезпечні як провідники у селянське середовище національно-демократичних буржуазних ідей»</i>	Скориставшись документами, з'ясуйте, яку роль у суспільно-політичному житті відігравала УАПЦ. Чому влада вдалася до її ліквідації? На підставі уривків зробіть висновки про 1) причини антицерковної пропаганди; 2) методи антирелігійної агітації влади Робота в групах Клас розділяється на три групи і виконує наступні завдання Група 1 На основі архівного матеріалів створіть коротку біографічну довідку про В. Підмогильного 	хронологіч на Логічна аксіологічн а хронологіч на
			Група 2	

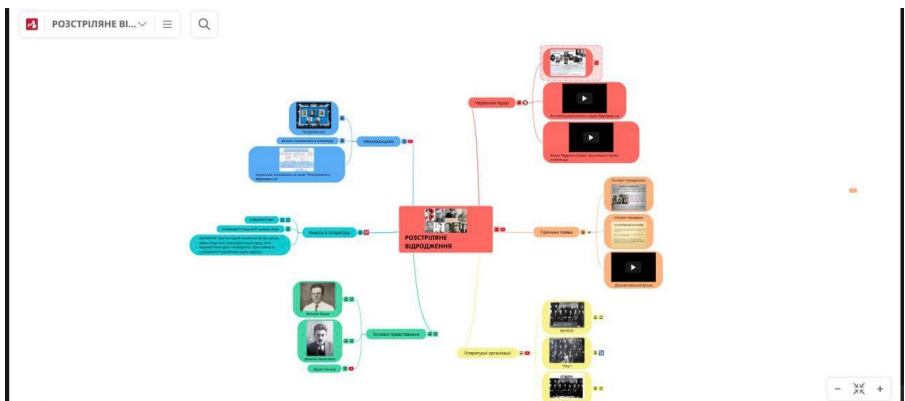
		У 1931 р. влада пішла на створення в межах ВУАН Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН), президентом якої став О. Шліхтер. Передбачалося, що таке об'єднання наукових установ успішніше розв'язуватиме проблеми суспільних наук, на відміну від буржуазної Всеукраїнської академії наук. У 1936 р. були організовані академічні інститути гуманітарного профілю — економіки, історії України, українського фольклору, української літератури. 4.У чому особливості літературного процесу 1920–1930-х рр. «Розстріляне відродження» Для української літератури 1920-ті рр. були періодом національного відродження. Творчий злет, започаткований Українською революцією, тривав і ширився внаслідок українізації. Виникли численні центри літературної творчості, створювалися різноманітні об'єднання, гуртки і студії, в яких митці експериментували з формою, намагаючись прищепити світові мистецькі досягнення на національному ґрунті. Зокрема, у Києві сформувалася група неокласиків, до якої ввійшли	На основі архівного матеріалів створіть коротку біографічну довідку про Л. Курбаса Група 3 На основі архівного матеріалів створіть коротку біографічну довідку про М. Бойчука	логічна Хронологічна Логічна аксіологічна Інформаційна, хронологічна,
--	--	---	---	---

	представники різних літературних стилів: О. Бурггардт (Юрій Клен), М. ДрайХмара, М. Рильський та ін. Вони прагнули збагатити українську літературу найяскравішими здобутками західноєвропейської літератури. Їхнім ідейним натхненником був колишній університетський професор, літературний критик і перекладач Микола Зеров. Неокласики не визнавали низькопробної революційно-масової літератури, створеної для потреб моменту. Великим літературним центром була тодішня столиця УСРР – Харків. Тут сформувалися спілка селянських письменників «Плуг», літературна організація пролетарських письменників «Гарт». У середині 1920-х рр. М. Хвильовий і М. Яловий за снували «Вільну академію пролетарської літератури» (ВАПЛІТЕ), яка об'єднала понад два десятки талановитих письменників і поетів: М. Бажана, О. Довженка, М. Куліша, Петра Панча, Ю. Смолича, В. Сосюру, П. Тичину, Ю. Яновського та ін. 1928 р. ВАПЛІТЕ самоліквідувалася. У 1925 р. розгорнулася дискусія про шляхи розвитку української літератури. Розпочата як суто літературна, вона незабаром була політизована.	Інтерактивне завдання https://wordwall.net/resource/34731370	аксіологіч а Інформацій на, хронологіч на, аксіологіч а
--	--	---	---

Складіть узагальнювальну таблицю на тему: особливості розвитку культури в 1930-ті рр.

Сфера культури	Досягнення / Зміни	Досягнення / Зміни	Ідеологічний вплив
Освіта			
Вища освіта			
Наука			
Мистецтво (театр, кіно)			
Література і преса			
Мова та національна політика			
Ідеологічний контроль			

<https://www.mindomo.com/ru/mindmap/163355fbc03e40a8b7489dc4b844e9db>

Інформацій
на,
хронологіч
на,
аксіологічн
а

Інформацій
на,
хронологіч
на,

		1934 р. у Харкові, а після перенесення столиці продовжив роботу в Києві. На ньому було створено Спілку письменників України. Ви вже знаєте, що репресії 1930-х рр. не оминули українських митців у галузі літератури, живопису, музики, театру. За приблизними підрахунками, в УРСР у 1930-ті рр. ліквідували близько 80 % творчої інтелігенції. Із 259 українських письменників, які друкувалися у 1930 р., після 1938 р. виходили друком твори тільки 36 (своєю смертю померли лише 7 письменників). Тож літературно-мистецьке покоління 1920-х – початку 1930-х рр., яке було знищене більшовицькою владою, назвали «Розстріляним відродженням».		аксіологічна Інформаційна, хронологічна, аксіологічна
5 хв	VI. Систематизація знань	Вправа. Акваріум Учитель звертається до учнів тієї групи, що знаходиться в «акваріумі». (Під час гри учасники із зовнішнього кола мають поступово замінювати учасників внутрішнього кола – це сприятиме пожвавленню дискусії.) 	Проблемне запитання 1. Поясни термін «розстріляне відродження». 2. Яку роль відіграла Спілка письменників України в історії української літератури? 3. Які процеси відбувалися в 30-ті роки в образотворчому мистецтві? 4. Чим пояснюється особлива жорстокість державної влади щодо українських кобзарів і лірників? 5. Користуючись матеріалами підручника та іншими джерелами, спробуй довести, що в трагічних умовах 30-х років українські вчені, письменники, митці зберегли і розвинули українську	логічна аксіологічна просторова хронологічна

			національну <u>культуру</u> . 6. Яку позицію займало керівництво УСРР стосовно релігії та церкви? Дай оцінку моральному аспекту державної політики щодо віруючих громадян України.	
3 хв	VII. Висновки	Підводячи підсумки, хотілося б подякувати всім учасникам за активну роботу на уроці. Насамперед, відмітити науковий підхід до відбору фактів, вміння аналізувати та систематизувати отриману інформацію, а також працювати в колективі. В ході дискусії робочі групи переконливо, аргументовано відстоювали власну точку зору, толерантно ставлячись до іншої. Тому пропоную різноплановий підхід для висвітлення даної теми. Тобто розглянути термін «Розстріляне Відродження» в вузькому значенні, як політику радянської влади 30-х років на Україні, які привели до винищення українських діячів культури і припинення боротьби за національну незалежність. «Розстріляне Відродження» в широкому значенні, розуміти як загальну рису тоталітарної доби, що характеризується боротьбою тоталітарних держав проти демократичних явищ в культурі та		інформацій на

		репресіями проти ряду прогресивних літераторів та митців.		
1 хв	VIII. Домашнє завдання		1. Опрацювати § 25 2. Створіть акаунт в соціальній мережі (Instagram TikTok...) для одного з найбільш симпатичному представнику «Розстріляного відродження» 3. Напишіть листа українцю який жив у той час та задате йому запитання які вас цікавлять	логічна просторова хронологічна